

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MÜTEÂRİZ HADİSLER ARASINDAKİ TERCİH SEBEPLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sümeyye Şehide SAĞIR

Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Muhammet BEYLER

AĞUSTOS 2019

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MÜTEÂRİZ HADİSLER ARASINDAKİ TERCİH SEBEPLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sümeyye Şehide SAĞIR

Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Bu tez 20/08/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Adı SOYADI	Kanaati			İmza
Jüri Başkanı <i>(Danışman)</i>	Dr. Öğr. Üyesi Muhammet BEYLER	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Ebubekir SİFİL	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Temel KACIR	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: Müteâriz Hadisler Arasındaki Tercih Sebepleri

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 76 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 30/07/2019 tarihinde aşağıda ismi yazılı öğretim üyesi tarafından şahsıma iletilen Turinitin intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı %9'dur.

Uygulanan filtrelemeler: Kaynakça hariç, alıntılar dâhil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Sümeyye Şehide SAĞIR

Adı SOYADI : Sümeyye Şehide SAĞIR

Öğrenci Numarası :167213002

Ana Bilim Dalı :Temel İslam Bilimleri

Programı :Hadis

Türü : () Proje (X) Yüksek Lisans Tezi () Doktora Tezi

Taramayı Yapan

Danışman

Arş. Gör. Kübra ÇAKMAK

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet BEYLER

30/07/2019

30/07/2019

ÖNSÖZ

Bismillâhırrahmânırrahîm. Hamd âlemlerin Rabbine, salât ve selâm Peygamberimiz Hz. Muhammed'e, âline ve ashâbına olsun.

Hadislerin mevsukiyetiyle ilgili tartışmaların temelinde yer alan konulardan biri hadisler arasındaki çelişkilerdir. İhtilâf, teâruz, tenâkuz gibi muhtelif isimlerle anılan bu çelişkilerin giderilmesiyle hadislere ve bu sayede İslâm'a yöneltilen tenkitlerin önemli bir kısmına cevap verilmiş olmaktadır. Müteâruz hadisler arasındaki teâruzu gidermeye yönelik uygulanan yöntemlerden biri olan tercih konusunun ele alınmasıyla bu hedefe bir nebze de olsa katkı sağlama gayesi taşınmıştır. Konuyla ilgili yapılan Türkçe çalışmaların azlığı ve kullanılan tercih sebeplerinin derli toplu halde bir araya getirilmemesi de söz konusu isteği perçinlemiş ve netice itibarıyla bu çalışma vücut bulmuştur. İnsan eliyle yapılan tüm işlerde olduğu gibi bu tez de hata ve kusurlardan hâlî değildir. Yapılacak her türlü eleştiri ve tashihâtın tarafımıza bildirilmesinden memnuniyet duyulacağı da ifade edilmelidir.

Giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşan tezin birinci bölümünde sened ile ilgili tercih sebepleri râvi ve hadisin tahammülü ile rivayetin vasfıyla ilgili sebepler şeklinde iki alt başlıkta ele alındı. İkinci bölümde ise metin ve muhtevayla ilgili sebepler lafız, üslup, hüküm ve diğer yönlerden tasnif edilerek incelendi. Çalışmanın muhtelifu'l-hadîs ve tercih konusuyla ilgili daha özel ve detaylı araştırmalara zemin hazırlaması ve ilim dünyasına katkı sağlamasını Yüce Allah'tan niyaz ediyorum.

İlim yolculuğuna başladığım yıllardan bu yana üzerimde emeği olan, ilmi çalışmalarımın vücut bulmasına katkı sağlayan bütün hocalarıma müteşekkîr ve duacı olduğumu belirtmek isterim. Öncelikle bu çalışmanın meydana gelmesinde yol gösterici tavsiye ve tashihatıyla desteğini gördüğüm, hem çalışma disiplini hem de nebevî ahlâka uyma gayretini örnek almaktan bahtiyar olduğum kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Muhammet BEYLER'e kalbi teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışma tarzı ve kişiliğiyle örneklik sunan, yüksek lisans ders dönemi boyunca zengin müktesebatını bizimle cömertçe paylaşan hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Fatma KIZIL ve Doç. Dr. Ebubekir SİFİL'e ve kıymetli katkılarından dolayı Dr. Öğr. Üyesi Temel KACIR'a şükranlarımı sunarım. Hayatımın her safhasında beni sabırla destekleyen kıymetli aileme, tez çalışmalarım esnasında yardımlarını esirgemeyen değerli Doç. Dr. Şahban YILDIRIMER, Arş. Gör. Ayşe Yasemin SAİTOĞULLARI ve Arş. Gör. Safiye İNCEYILMAZ'a müteşekkîrim. Son olarak akademik çalışmalarımızı önceleyen, araştırma ve eğitim için talep ettiğimiz izinler konusunda anlayış gösteren ve mensubu olmaktan memnuniyet duyduğum ASBÜ İslami İlimler Fakültesi hocalarına ve idaresine teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, tevfiğ ancak Yüce Allah'tandır.

Sümeyye Şehide SAĞIR

Ankara 2019

İÇİNDEKİLER

BEYAN BELGESİ	i
ÖNSÖZ.....	ii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti	viii
Yalova University Institute of Social Sciences Master Thesis Summary	ix
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu ve Amacı.....	1
2. Çalışmanın Yöntemi ve Literatür İncelemes	i 1
3. Kavramsal Çerçeve.....	3
3. 1. Teâruz	3
3. 2. Tercih	8
BÖLÜM 1:	11
SENEDLE İLGİLİ TERCİH SEBEPLERİ.....	11
1. 1. Râvi ile İlgili Sebepler.....	11
1. 1. 1. Râvinin Kimliği ve Kişiliği	11
1. 1. 1. 1. Yaşça büyük olması	11
1. 1. 1. 2. İsmi açık ve anlaşılır olması	14
1. 1. 1. 3. Erkek olması.....	15
1. 1. 1. 4. Hür olması	17
1. 1. 1. 5. Meşhur ve tanınır olması.....	18
1. 1. 1. 6. Hicaz bölgesinden olması	19
1. 1. 2. Râvinin Hadis Rivayetindeki Güvenilirliği	20
1. 1. 2. 1. Adaletinde ihtilâf bulunmaması	20
1. 1. 2. 2. Adaletin daha makbul bir yolla sabit olması.....	20
1. 1. 2. 3. Zabtnın sağlam olması	21
1. 1. 2. 4. Kendisini tezkiye edenlerin bazı vasıflara sahip olması	23

1. 1. 2. 5. Tedlisi câiz görmemesi	24
1. 1. 2. 6. Takvâ sahibi ve itikadının düzgün olması	24
1. 1. 3. Râvinin İlmî Durumu	25
1. 1. 3. 1. Arap dili ve belâgatını bilmesi	25
1. 1. 3. 2. Fıkıh ilmini bilmesi	26
1. 1. 3. 3. Rivayet ettiği hadisin konusunu daha iyi bilmesi	28
1. 1. 4. Hadisi Aldığı Hocasıyla Münasebeti	29
1. 1. 4. 1. Hadisin tahammülü esnasında şeyhine daha yakın olması	29
1. 1. 4. 2. Mülâzemetinin daha fazla olması	30
1. 1. 4. 3. Hadisi kendi bölgesinin ulemâsından alması	31
1. 1. 5. Rivayet Ettiği Hadisle İlişkisi	32
1. 1. 5. 1. Râvinin olayın içinde yer alması	32
1. 1. 5. 2. Râvinin rivayet ettiği hadisi inkâr etmemesi veya onunla amel etmesi	33
1. 2. Hadisin Tahammülü ve Rivayetin Vasfıyla İlgili Sebepler	34
1. 2. 1. Senedin Daha Sahih Olması	34
1. 2. 2. Senedin İttisâl Durumu	35
1. 2. 2. 1. Muttasıl olduğuna dair ittifak olması	35
1. 2. 2. 2. Senedde ittisâle delâlet eden lafızların kullanılması	35
1. 2. 2. 3. Rivayetin mürsel olmaması	36
1. 2. 3. Hadisin Daha Makbul Bir Yolla Tahammül Edilmesi	37
1. 2. 4. Râvi Sayısının Daha Fazla Olması	38
1. 2. 5. Senedin Âlî Olması	43
1. 2. 6. Hadisin Merfû Olması	44
BÖLÜM 2:	46
METİN VE MUHTEVAYLA İLGİLİ TERCİH SEBEPLERİ	46
2. 1. Lafızla İlgili Sebepler	46

2. 1. 1. Lafzın Vaz‘ Durumu	46
2. 1. 1. 1. Hâs veya âm olması	46
2. 1. 1. 2. Hakiki manada kullanılması	47
2. 1. 1. 3. Sarih lafız ihtiva etmesi	48
2. 1. 2. Lafzın Delâlet Durumu.....	48
2. 1. 2. 1 Hükme mantûku/ibâresi ile delâlet etmesi	49
2. 1. 2. 2. Delâlet yönünün fazla olması.....	49
2. 1. 3. Lafzla İlgili Diğer Sebepler.....	49
2. 1. 3. 1. Müekked olmas	49
2. 1. 3. 2. Zan ifade etmeyen lafız ihtiva etmesi	50
2. 1. 3. 3. Tevil delilinin kuvvetli olması	51
2. 2. Üslupla İlgili Sebepler.....	51
2. 2. 1. Fasih Olması	51
2. 2. 2. Hadisin Lafzen Rivayet Edilmesi	52
2. 2. 3. Sebeb-i Vürûduyla Beraber Nakledilmesi	53
2. 2. 4. Kastedilen Mânayı Doğrudan İfade Etmesi	54
2. 2. 5. Rivayetin Tehdit İçermesi	55
2. 2. 6. Lafzında İztırâb Bulunmaması	55
2. 2. 7. Kavî Hadislerden Olması	56
2. 2. 8. Hadisin Ziyade Bir Bilgi İçermesi	57
2. 2. 9. Hadisin Muârızının da Beraberinde Zikredilmesi	58
2. 3 Hükümle İlgili Sebepler	59
2. 3. 1. Hadisin Nehiy Bildirmesi.....	59
2. 3. 2. Hadisin Had Cezasını Ortadan Kaldırması	60
2. 3. 3. Müsbet Bir Hüküm İçermesi	61
2. 3. 4. Asl ve Berâeti Tahrir Etmesi veya Yeni Bir Hüküm Tesis Etmesi	62

2. 3. 5. Tahfif veya Tağlîz İfade Etmesi	63
2. 3. 6. Rivayetin Hükümle Birlikte İletini de İçermesi	65
2. 4. Başka Bir Delile Uygunluk Arz Etmesi	65
2. 4. 1. Kur'ân'a Uygun Olması	66
2. 4. 2. Sünnete Uygun Olması	67
2. 4. 3. İcmâa Uygun Olması	69
2. 4. 4. Kıyasa Uygun Olması	70
2. 4. 5. Sahabenin Amel ve Fetvasına Uygun Olması	70
2. 4. 6. Ümmetin veya Medine Ehlinin Ameline Uygun Olması	72
2. 4. 6. 1. Ümmetin ameline uygun olması	72
2. 4. 6. 2. Medine ehlinin ameline uygun olması	73
2. 4. 7. Akla Uygun Olması	73
2. 4. 8. Tarihî Verilere Uygun Olması	74
2. 5. Metin ve Muhtevayla İlgili Diğer Sebepler	75
2. 5. 1. Rivayetin Güvenilir Bir Hadis Kitabında Bulunması	75
2. 5. 2. Hadisin Daha Geç Tarihte Vârid Olması	76
2. 5. 2. 1 Medine'de vârid olması	76
2. 5. 2. 2 Râvinin İslâm'a daha geç bir tarihte girmesi	77
2. 5. 2. 3 Hz. Peygamber ve ashâbının şanını yüceltmesi	78
SONUÇ	80
KAYNAKÇA	82
Özgeçmiş	91

KISALTMALAR LİSTESİ

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: bin/ibn
bnt.	: bint
bk.	: bakınız
Çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	: hicrî
haz.	: hazırlayan
Hz.	: hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
KURAMER	: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm tarihi
r.a.	: radiyallahu anh
r.anhâ	: radiyallahu anhâ
s.	: sayfa numarası
s.a.v.	: sallallâhu aleyhi vesellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: takiki yapan
t.y.	: tarih yok
v.dğr.	: ve diğerleri
y.y.	: yayınevi yok

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Müteâriz Hadisler Arasındaki Tercih Sebepleri	
Tezin Yazarı: Sümeyye Şehide SAĞIR	Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Muhammet BEYLER
Kabul Tarihi: 20/08/2019	Sayfa Sayısı: ix (ön kısım) + 81 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Hadislerin doğru bir şekilde anlaşılması ve onlarla gereği gibi amel edilebilmesi için hadisler arasında vuku bulan çelişkilerin giderilmesi gerekmektedir. Bu gayeyle teşekkül eden muhtelifu'l-hadîs ilminde geliştirilen teâruzu giderme yollarından biri de tercih yöntemidir. Müteâriz hadislerden birini diğerine tercih edebilmek için kendisini üstün kılan bir vasfa sahip olması ve tercihi yapacak âlimin bu gerekçeyi belirtmesi gerekmektedir. Bu çalışma teâruzu giderme yollarından tercih ameliyesinin temel unsurlarından olan tercih sebeplerini konu edinmektedir. Âlimler tarafından hadisler arası tercihte kullanılan sebepler konu bütünlüğü sağlayacak şekilde tasnif edilmiş, ne şekilde ve hangi durumlarda kullanıldıkları örnekler üzerinden ele alınmıştır. Böylece çalışma, tercih sebepleri arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılmasının yolunu açmıştır. Tezin girişinde konunun temelini teşkil eden teâruz ve tercih kavramları kısaca açıklandıktan sonra tercih sebepleri hadislerin temel iki unsuru olan sened ile metin ve muhtevayla ilgili sebepler olmak üzere iki bölümde incelenmiştir. Senedle ilgili sebepleri içeren ilk bölümde râvi ve senedin bütünüyle ilgili vecihler ayrı ayrı ele alınmıştır. İkinci bölümde ise hadis metninin lafızları ve muhtevasıyla ilgili sebepler ele alınarak çalışma hitâma erdirilmiştir.	
Anahtar Kelimeler: Teâruz, tenâkuz, ihtilâf, müteâriz, tercih.	

Yalova University Insitute of Social Sciences Master Thesis Summary

Thesis Title: The Reasons of Election Among Mutaā' rız Hadiths	
Thesis Author: Sümeyye Şehide SAĞIR Advisor: Assist. Prof. Muhammet BEYLER	
Date of Acceptance: 20/08/2019	Total Number of Pages: ix (pre text) + 81 (main body)
Department: Islamic Sciences	Field of Study: Islamic Sciences
In order to understand and to practice hadiths correctly, it is necessary to eliminate the discrepancy among them. The method of election is one of the ways to resolve the discrepancy in the science of mukhtalif al-hadīth. In order to prefer one mutaā' rız hadith to another, there must be a superior specialty of it or the scholar who has a right to choose must show a reason. This study deals with the reasons of election which is one of the fundamental elements of the method of election to resolve the discrepancy among hadiths. The reasons which are used by scholars for the choice among hadiths were identified within the subject integrity; and in what way and in which situations were they used handled through the examples. Therefore, the study opened the way of revealing the relationship among the reasons of election. In the introduction part of the thesis, as a basis of the subject, after the explanations of the concepts taā' ruz and choice, the reasons of election were examined in two chapters; chain and text; and the reasons about the context. In the first chapter involving the reasons of the chain, all aspects concerning the narrator and chain were taken separately. In the second chapter, the study was concluded after discussing the reasons concerning the wording of the hadith texts' and their contents.	
Keywords: Discrepancy, contradiction, dispute, opposite, preference.	

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Amacı

Hadisleri doğru bir şekilde anlama ve onlarla azami ölçüde amel etme gayretinin bir sonucu olarak, hadisler arasında görülen ihtilâflar hicrî ilk asırlardan itibaren önem verilen ve üzerine çalışmalar yapılan bir konu olmuştur. Hadisler arasındaki teâruzun gerçekte varlığıyla ilgili tartışmaların yanı sıra zâhiren de olsa mevcut bulunan ihtilâfların giderilmesi için yöntemler geliştirilmiştir. Teâruzu giderme yollarından biri olarak karşımıza çıkan tercih yönteminin uygulanabilmesi için müctehidlerin hadislerden birini diğerine tercih etmelerinin gerekçesini belirtmeleri gerekmektedir. Tercih sebepleri, tercih vecihleri, tercih karineleri ve müreccihât gibi isimlerle anılan bu gerekçeler tezimizin konusunu teşkil etmektedir.

Yapılan taramalarda, ehemmiyetine rağmen Türkçe literatürde tercih yöntemi ve tercih sebeplerine dair özel bir çalışmaya rastlanamamıştır. Çalışmamız, alandaki bu boşluğu doldurmaya katkı sağlama, konuyla ilgili yapılacak araştırmalara ön ayak olma ve aynı zamanda yeni çalışma alanlarına işaret etme gayesi taşımakta, bu yönüyle de önem arz etmektedir.

2. Çalışmanın Yöntemi ve Literatür İncelemesi

Tercih konusuna hadis usûlü eserlerinde muhtelifu'l-hadîs başlığı altında kısaca değinilmiş ve genellikle tercih sebeplerine bir kaç örnek verilerek işaret edilmekle yetinilmiştir. Fıkıh usûlü eserlerinde ise hadis usûlü eserlerine nispeten daha fazla ve detaylı bilgi bulmak mümkündür. Nitekim delillerle ilgili bilgilerin akabinde çoğunlukla delillerin teâruzu konusu da işlenmiş, bu minvalde tercih ve tercih sebepleri ele alınmıştır. Yakın zamanda da Arap dünyasında teâruz ve tercih konulu çok sayıda çalışma yapılmış olup tespit edilebildiği kadarıyla tezde tüm bu çalışmalardan istifade edilmeye gayret edildi. Tezde ulemâ tarafından kullanılan ve usûl eserlerinde yer verilen tercih sebeplerinin tespit edilebildiği ölçüde tamamına, ne şekilde ele alındığı ve hangi örnekler üzerinde tatbik edildiğiyle ilgili değerlendirmelerle birlikte yer vermeye çalışıldı.

Hâzimî ve Süyûtî gibi âlimlerin tercih vecihlerinin yüzden fazla olduğuna işaret etmelerine karşın tezde toplamda altmış beş tercih sebebi incelendi. Bu durumun tezde tercih sebeplerinin tamamının ele alınması amacıyla çelişmediği ifade edilmelidir. Zira muhteva bakımından benzer maddeler aynı başlık altında açıklanarak tekrara düşmekten kaçınıldı ve böylece mümkün olan en az sayıda başlıkla tercih sebeplerinin tamamına yer vermeye çalışıldı. Örneğin âlimlerin râvinin sâhib-i kıssa olması ve mübâşir olması başlıklarıyla ele aldığı tercih sebepleri râvinin olayın içinde yer alması şeklinde üst bir başlıkta bir araya getirildi. Yine râviyi tezkiye eden münekkît âlimlere ait vasıflar ayrı ayrı ele alınmak yerine tek bir başlıkta toplanmak suretiyle incelendi.

Çalışmanın sınırlarının genişliği ve konuyla ilgili kaynakların fazlalığı nedeniyle tercih sebeplerini bir bütün halinde ele alıp inceleyen kaynaklardan öncelikli olarak istifade edildi. Eserlerinde hadisleri ve fikhî meseleleri incelerken ihtilâflı konularda görüş beyan eden, yeri geldikçe tercihte bulunan âlimlerin görüşlerine ise kendileri hakkında yapılan

alışmalar vasıtasıyla başvuruldu. Ancak İmâm eş-Şâfiî'nin (ö. 204/820) *er-Risâle* isimli eseri ve *el-Üm* kitabının son kısmını tahsis ettiği *İhtilâfu'l-hadîs* ismiyle atıf yaptığımız çalışması bundan istisna edildi. Şâfiî'nin hem hadis hem fıkıh alanında önemli bir isim olması ve ihtilâfu'l-hadîs ile ilgili bilinen ilk eseri telif etmesi onu ayrıcalıklı kılmıştır. Taramamız sonucunda onun daha çok senedin sağlamlığı ve hadisin muhtevasının Kur'ân ve Sünnet ile uygunluk arz etmesini tercih sebebi olarak vurguladığı, bununla birlikte râvi ile ilgili yaşı, sayıca fazlalık ve hafıza gibi başka sebepleri de dile getirdiği görölmüştür.

Tercih sebeplerinin toplu halde ele alındığını tespit edebildiğimiz ilk hadis usûlü eseri ise Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ Hâzimî'nin (ö. 584/1188) *el-İtibâr fi'n-nâsih ve'l-mensûh min'el-âsâr* isimli eseridir. Müellif nesih konusunu ele aldığı kitabının girişinde teâruzu giderme yollarını açıklarken tercih sebeplerini de ele almıştır. Sebeplerin sayısının fazlalığına işaret eden Hâzimî bunların çoğunu zikrettiğini belirterek elli tane tercih sebebine eserinde yer vermiştir. Daha sonra yapılan çalışmalarda tercih sebepleri Hâzimî'nin listesi etrafında şekillenmiştir. Zeynüddin İrâkî (ö. 806/1404) bunların sayısını yüzün üstüne çıkarmış, Celâlüddin Süyûtî (ö. 911/1505) ise İrâkî'nin saydığı vecihleri taksim ve tasnif etmiştir. Süyûtî râvinin durumu, hadisin tahammülü, rivayetin şekli, hadisin vürûd zamanı, hadis metnindeki lafızlar, hükümle ilgili ve diğer tercih sebepleri olmak üzere yedi grupta ele aldığı vecihlerin esasında yüzden fazla olduğuna işaret etmiştir.

İsmail Lütfi akan'ın doktora tezi olarak hazırladığı ve daha sonra kitap olarak yayınladığı *Hadislerde Görölen İhtilaflar ve özüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi)* isimli çalışması, hadisler arasındaki teâruz konusunda yapılan ilk Türkçe alışma olma özelliğine sahiptir. Çakan ihtilâfı giderme yöntemlerini ele aldığı üçüncü bölümde tercih yöntemine ve bu bağlamda tercih sebeplerine de değinmiştir. Sened, metin, hüküm yönünden ve harici sebepler şeklinde dörtlü tasnif sistemini uygun bulan yazar, tercih sebeplerini genel başlıklar altında kısaca incelemiştir. Çalışmanın sınırlarının genişliği ve tezin esas konusunun tercih sebeplerinden daha kapsamlı oluşu yazarın konuya kısaca temas etmesini anlaşılır kılmaktadır. Söz konusu eser muhtelifü'l-hadîs ilmi hakkında genel bir bilgi altyapısı oluşturması ve çalışmamızın konusunu belirlemede kaynaklık etmesi yönüyle önem arz etmektedir.

Tercih konusuyla ilgili yapılan lisansüstü diğer çalışmalar ise Zeki Koçak'ın "İslam Hukuk Metodolojisinde Tearuzu Gidermede Tercih Yöntemi (Hanefi Uygulaması)" başlıklı doktora teziyle Mehmet Selim Aslan'ın "İslâm Hukuk Metodolojisinde Delillerin Teâruzu ve Tercîh Kaideleri" konulu yüksek lisans tezidir. Her iki çalışma da hadisler özelinde olmayıp tüm şer'î delillerle ilgilidir. Dolayısıyla bu tezler hadislerle ilgili olmayan tercih sebeplerini de ihtiva etmekte ve aynı zamanda tercih sebeplerinin tamamını ele alma amacı taşımadıkları için hadisle ilgili bazı sebepleri de dışarda bırakmaktadır.

Bu alışmalar dışında bazı âlimler ve bazı kitaplar özelinde kullanılan tercih vecihlerinin ele alındığı tez ve makaleler bulunmaktadır. Kişı özelinde yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak İmâm Şâfiî üzerinde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda örneğin Ali

Dere'nin "İmam Mâlik'in Hadis Metinlerini Değerlendirme Kriterleri Üzerine" başlıklı makalesi ve Muhammed Sa'îd Mansûr'un "Minhâcu'l-İmâm Mâlik fi't-te'âmûl me'a'l-ahbârî'l-müteâriza" başlıklı makalesinden hareketle İmam Mâlik'in (ö. 179/795), Fethullah Yılmaz'ın "*Fethu'l-bârî'de İhtilaflı Hadislerin Değerlendirilmesi*" başlıklı doktora tezinden istifade edilerek de İbn Hacer'in (ö. 852/1449) kullandığı tercih sebeplerine ulaşıldı.

3. Kavramsal Çerçeve

3. 1. Teâruz

Teâruz (تَعَارُض) kelimesi, "göstermek, sunmak, ibraz etmek, sonradan ortaya çıkmak,¹ gelmek, hastalığa yakalanmak, mukabele etmek, eşitlik ve benzerlik arz etmek²" anlamlarına gelen "عَرَضٌ"³ kökünün humâsî mezîd tefâül (تَفَاعُل) bâbı masdarıdır.⁴ Müşâreket bildiren tefâül kalıbındaki teâruz kelimesi "karşılaşmak, karşılıklı çelişmek, zıtlaşmak, görüşüne karşı çıkmak" anlamlarına gelen "تَعَارُضٌ" fiilinin "çelişki, ihtilâf, karşıtlık, aykırılık" anlamlarında kullanılan masdar formudur.⁵ Fıkıh usûlü kavramı olarak⁶ teâruz, kuvvet bakımından eşit iki delilin birbirlerinin hükmünü engelleyecek biçimde karşı karşıya gelmesi şeklinde tanımlanabilir.⁷ Tarihi süreç içerisinde teâruz

¹ Kelimenin bu anlamına özellikle dikkat çekilmiştir. Zira kelimenin ihtiva ettiği "yokluktan sonra bir şeyin yeniden ortaya çıkması" anlamı teâruzun gerçekte var olmayıp cehâlet sebebiyle var sanıldığı fikrini desteklemektedir. Bk. Koçak, Zeki, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tearuzu Gidermede Tercih Yöntemi (Hanefi Uygulaması)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2004, s. 34.

² Kelimenin içerdiği bu mâna da teâruz eden deliller arasındaki kuvvet eşitliğiyle ilişkilendirilmiştir.

³ Kelime anlamıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Berzencî, Abdüllatif Abdullah Aziz, *et-Teâruz ve't-tercîh beyne'l-edilleti's-şer'iyye*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993, cilt: 1, s. 15-18.

⁴ Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdü'l-kâdir, *Muhtâru's-sihâh*, Dârü'l-Hadîs, Kahire 2003/1424, s. 235; Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdü'l-kerîm el-Uzbâvî, Matba'atu Hukûmeti Kuveyt, Kuveyt 1979/1379, cilt: 18, s. 377-432; Koçak, *Tearuzu Gidermede Tercih Yöntemi*, s. 34.

⁵ *el-Mu'cemu'l-vasît*, Mektebetü's-Şurûk ed-Devliyye, 2004/1425, s. 593-594.

⁶ Kavramın fıkıh usûlü eserlerinde ele alınışının tarihi seyri için bk. Koçak, *Tearuzu Gidermede Tercih Yöntemi*, s. 34-44.

⁷ Özen, Şükrü, "Teâruz", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt: 40, s. 208; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 552. Muhtelif tanımları bir arada görmek için bk. Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh beyne'l-edilleti's-şer'iyye*, cilt: 1, s. 18-19; Aslan, Mehmet Selim, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Delillerin Teâruzu ve Tercih Kaideleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2006, s. 5-6.

kavramıyla aynı anlamı ifade etmek üzere tenâkuz⁸ ve teâdül kelimeleriyle⁹ birlikte muâraza,¹⁰ tezâd, temânu‘, tedâfu‘, tenâfî, ihtilâf gibi sözcükler de kullanılmıştır.¹¹

Hadis ilminde ise teâruz, râvi hakkında münekkî âlimlerin cerh ve ta‘dillerinin birbiriyle çelişmesi durumu için de kullanılmakla birlikte konumuzla ilgili olarak fıkıh usûlündeki tanımından daha özel anlamda hadislerin mâna ve hüküm bakımından diğer hadis veya delillerle zıtlık arz etmesidir.¹² Hadis usûlünde hadisler arasındaki çelişkiyi ifade etmek üzere ihtilâf, ihtilâfu’l-hadîs,¹³ muhtelifu’l-hadîs¹⁴ ve müşkilu’l-hadîs¹⁵ kavramları da yaygın olarak kullanılmaktadır.

Şer‘î deliller arasında teâruzun vuku bulması ve câiz olması konusunda âlimler arasında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Ulemânın bir kısmı şer‘î deliller arasında hiçbir surette teâruz olmayacağını savunmuştur.¹⁶ Teâruzu kabul etmeyen âlimlerin bu tutumu temelde, sonsuz ilim ve hikmet sahibi Allah’ın (c.c.) ve her an gözetiminde bulunan elçisi Hz. Muhammed’in (s.a.v.) teşrî‘ ettikleri hükümler arasında çelişki bulunmayacağı kabulüne dayanmaktadır.¹⁷ Dolayısıyla onlara göre deliller arasında teâruz vuku bulmuşsa da bu hakiki bir teâruz değil, müctehidin zannından kaynaklanan zâhirî bir teâruzdur.¹⁸

Söz konusu görüşü benimseyen âlimlerden Şâfiî (ö. 204/820) zâhirî ihtilâfların oluşmasına sebebiyet veren durumları açıklayarak ihtilâflı gibi görünen hadislerin

⁸ Teâruz kavramını Gazzâlî tenâkuz kelimesiyle açıklamıştır. Bk. Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Ahmed Zeki Hammâd, ty., yy., s. 715. Tenâkuz ve teâruz kavramları arasındaki fark için bk. Abdussamed, Ebû Bekir Yahyâ, *Teâruzu’l-ahbâr ve’t-tercîh beynehâ; dirâse nazariye tatbikiyye te’siliyye*, Müessesetü’l-Alyâ’, 2010/1430, s. 23-25.

⁹ Teâdül ve tenâkuz kavramlarının teâruz ile anlam bakımından ilişkisi için bk. Berzencî, *et-Teâruz ve’t-tercîh beyne’l-edilleti’s-şer’iyye*, cilt: 1, s. 32-38, 39-41; Şüteyvi, Muhammed b. Ali el-Ceylânî, *et-Tercîh beyne’l-ahbâr işkâliyyetü’t-teâruz fi’n-nassi’d-dînî*, Mektebetu Hasan el-Asriyye, Beyrut 2017/1438, s. 90-95.

¹⁰ Serahsî kitabında teâruz konusunu “Fasl fi’l-Muâraza” şeklinde isimlendirmiştir. Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *Usûlü’s-Serahsî*, thk. Ebu’l-Vefâ el-Efgânî, Dârü’l-Marife, Beyrut 1973/1393, cilt: 2, s. 242.

¹¹ Kavramlar arasındaki benzerlik ve farklılıklar için bk. Özen, “Teâruz”, s. 208.

¹² Aydın, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV, 3. Baskı, İstanbul 2009, s. 311.

¹³ Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992, s. 199; Uğur, Müteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara 1992, s. 385; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 147.

¹⁴ Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 323-325; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 206; Humeysî, Abdurrahman b. İbrahim, *Mu’cemu ulûmi’l-hadîsi’n-nebevî*, Dârü’l-Endelüs el-Hadrâ; Daru İbn Hazm, Cidde 2000/1421, s. 203-204. Kavramın “muhtelefu’l-hadîs” şeklinde kullanımı da mevcuttur. Bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 265-266.

¹⁵ Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 365; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 288; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 225; Humeysî, *Mu’cemu ulûmi’l-hadîsi’n-nebevî*, s. 217.

¹⁶ Urmevî, Ebû’s-Sena Siracüddin Mahmûd Sirâceddîn el-Urmevî, *et-Tahsîl mine’l-mahsûl*, thk. Abdülhamîd b. Ali Ebû Zenîd, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1408/1988, cilt: 2, s. 253; İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî, *el-İhkâm fi usûli’l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Matbaatü’l-Âsime, Kahire t.y., cilt: 2, s. 189-191.

¹⁷ Deliller arasında hakikatte teâruz bulunmadığı görüşünü savunmak için kullanılan deliller için bk. Berzencî, *et-Teâruz ve’t-tercîh*, cilt: 1, s. 41-43; Aslan, *Delillerin Teâruzu ve Tercih Kaideleri*, s. 8-11.

¹⁸ İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli’l-ahkâm*, cilt: 2, s. 189; Urmevî, *et-Tahsîl*, cilt: 2, s. 253; Aslan, *Delillerin Teâruzu ve Tercih Kaideleri*, s. 8-9; Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî, *Kavâid fi ulûmi’l-hadîs*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Dârü’s-Selâm, Kahire 2010/1431, s. 289.

arasında aslında gerçekte teâruz bulunmadığına işaret etmiştir.¹⁹ İbn Huzeyme'nin de (ö. 311/924) Resûlullah'tan (s.a.v.) sahih senedlerle rivayet edilen çelişkili iki hadisin bulunmadığını, böyle bir iddiası olanın kendisine başvurmasını ifade ettiği nakledilmiştir.²⁰ Sözlerinin devamında kendisine getirilen hadisleri te'lif edeceğini belirten İbn Huzeyme'nin bu ifadelerinden onun da gerçekte teâruzun varlığını kabul etmediği anlaşılmaktadır.

Bazı âlimlere göre ise şer'î deliller arasında mutlak surette teâruz mümkündür. Onların teâruzu mutlak şekilde kabul etmelerinin temelini aklen teâruzun reddedilemeyeceği görüşü oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ictihadın doğru olması halinde müctehide iki sevap, hatalı olması durumunda bir sevap verileceğini belirttiği hadisi²¹ delil olarak kullanarak onun (s.a.v.) müctehidlerin ihtilâfa düşmelerini kaçınılmaz bulduğu ve bu durumu câiz gördüğü çıkarımında bulunmuşlardır.²² Kullandıkları deliller göz önünde bulundurulduğunda onların da teâruzu esasında müctehidin düşünme ve hüküm çıkarma şekline kaynaklı olarak mümkün gördükleri kanaati hâsıl olmaktadır. Dolayısıyla Şâri' olan Allah'a (c.c.) teâruz nisbet etmeme noktasında ilk görüşün sahipleriyle çelişmemektedirler. Teâruzun varlığını savunan âlimlerin hakiki değil de zâhirî teâruzu kast ettiklerinin ifade edilmesi de bu kanaati desteklemektedir.²³

Üçüncü bir yaklaşım olarak bazı âlimler teâruzun yalnızca zannî deliller arasında gerçekleşebileceğini iddia etmişlerdir.²⁴ Örneğin Zerkeşî muhtelif deliller arasında teâruz bulunduğunda ne yapılması gerektiğini açıklarken iki ayet veya mütevâtir hadisin teâruzu durumunda aralarında hakiki bir teâruz değil ancak zannî bir teâruz olacağını ifade etmiştir. Teâruzun âhâd hadisler arasında vuku bulması halinde aralarında tercih yapılacağını, tercihi mümkün kılacak bir gerekçe olmadığında ise her iki hadisin de sâkit olacağını belirtmiştir.²⁵ Bu yaklaşıma sahip olan âlimler kat'î deliller söz konusu olduğunda teâruzu mutlak olarak reddedenlerin, zannî deliller söz konusu olduğunda da teâruzu mutlak surette kabul edenlerin delillerini kullanmışlardır.²⁶

Şer'î deliller arasında teâruzun varlığından söz edebilmek için bir takım şartların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu şartlar, muâriz deliller arasında kuvvet bakımından

¹⁹ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbas, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y., s. 213-216.

²⁰ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *'Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr, Dârü'l-Fikr, Dimaşk 1406/1986, s. 285.

²¹ Ebû Dâvûd, "Kazâ", 2; Tirmizî, "Ahkâm", 2; İbn Mâce, "Ahkâm", 3.

²² Deliller arasında teâruzu câiz görenlerin delilleri için bk. Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 1, s. 44-45; Aslan, *Delillerin Teâruzu ve Tercih Kaideleri*, s. 11-13.

²³ Şüteyvi, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 109.

²⁴ Şevkânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl*, thk. Ebû Hafs Sâmî b. el-'Azzî el-Eserî, Dârü'l-Fazile, Riyad 2000/1421, cilt: 1, s. 1120.

²⁵ Zerkeşî, Ebû Abdullâh Bedreddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdullâh ez-Zerkeşî, *Bahrü'l-muhîr fî usûli'l-fikh*, nşr. Abdülkadir Abdullâh Anî, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûnî'l-İslâmiyye, Kuveyt 1992, cilt: 6, s. 111.

²⁶ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 1, s. 71; Aslan, *Delillerin Teâruzu ve Tercih Kaideleri*, s. 14.

eşitlik,²⁷ hüküm ve muhteva bakımından zıtlık, mahal, zaman ve nisbet yönlerinden birlik bulunmasıdır.²⁸ Delillerin kuvvet bakımından eşit olmaları onların sübût, mânaya delâlet ve mânayı ifade etmedeki açıklık yönlerinden aralarında üstünlük meydana getirecek bir farklılık bulunmamasıdır. Örneğin sübûtu kat'î olan bir delil, sübûtu zannî olan bir başka delille zıt hükümler içerdiğinde aralarında teâruzdan söz edilemez. Zira zannî olan delil, kat'î delile muâraza edecek kuvvette değildir. Dolayısıyla böyle bir durumda kat'î delille doğrudan amel edilir. Aynı şekilde mânaya delâletleri bakımından aynı kuvvette olmayan ibâretü'n-nas ile işâretü'n-nas arasında ve mânayı daha açık bir şekilde ifade etme bakımından farklı kuvvetlerde bulunan muhkem, müfesser ve müteşâbih lafızlar arasında da teâruz bulunamaz. Yine zayıf bir hadisin sahih bir hadisle teâruzu aynı sebeplerden mümkün değildir.²⁹

Deliller arasındaki kuvvet bakımından üstünlüğün delilin zatî özelliklerinden ileri gelmesi, aralarında teâruzun bulunmasına engel teşkil etmektedir. Ancak üstünlüğü sağlayan özellik, delillerden birinde bulunan bir vasıf ise bu durumda teâruzdan söz edilebilir.³⁰ Bazı eserlerde söz konusu ayrımı eşitlik ilkesinin bir bölümü olarak delillerin aynı türden olması “التساوي من حيث الذات” başlığıyla ele alınmıştır.³¹

Teâruz şartlarından biri olan deliller arasındaki zıtlık (التضاد), aynı konuda delillerden birinin haram diğersinin helal hükmü vermesi gibi aralarında tam bir ayrılık bulunmasıdır. Deliller arasındaki birlik (الاتحاد) durumu ise hükme konu olan mahal, zaman ve hükmün nisbet edildiği kişi ile ilgilidir. Birbirine zıt hükümler ihtiva eden delillerin teâruz edebilmesi için konu edindikleri hükümlerin aynı meseleyle ilgili, aynı zamanda ve aynı kişi hakkında olması gerekmektedir. Aksi durumda cem' yapılarak her iki delille de ayrı ayrı amel edilmesi mümkündür.³²

Burada kısaca açıklanmaya çalışılan ve konuyu uzatmamak adına ele alındığı eserlere işaret etmekle yetinilen teâruz şartlarının tamamının gerçekleştiği ve aralarında çözüm yolu bulunamayarak tevakkuf edilen müteâruz delillerin varlığının gerçekte mümkün olmadığına işaret edilmelidir.³³ İleride yer verilecek teâruz durumları ise başka gerekçeler sebebiyle müctehid nazarında vuku bulan zâhirî çelişki durumlarıdır.

²⁷ Bazı kaynaklarda müteâruz deliller arasındaki eşitlik teâruzun şartları değil de rükünleri arasında ele alınmıştır. Bk. Buhârî, Abdülaziz b. Ahmed, *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1418, s. 120. Birbirine çelişen hükümlerin varlığı teâruzun rükünlerinden olmakla birlikte eşitlik ilkesinin şartları arasında değerlendirilmesi daha uygun bulunmuştur. Zira kuvvet bakımından eşitlik, delillerin ayrılmaz özellikleri olmakla birlikte bizatihi kendisiyle kâim olduğu bir parçası değildir.

²⁸ Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 96-101; Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s. 39-42.

²⁹ Osman, Muhammed b. İbrâhîm el-Osmân, *Kavâ'idü't-tercîh fi'htilâfi'l-esânîd*, Darü'l-Furkân, Kahire 2012, s. 335.

³⁰ Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s. 39.

³¹ Bk. Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 97.

³² Fıkıh usûlü âlimleri tarafından dile getirilen diğer şartlar için bk. Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 99-101.

³³ Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 102; Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s. 42.

Deliller ve özelde hadisler arasında zâhîren teâruzun gerçekleşmesinin sebeplerine erken dönemde değinen âlimlerden biri İmam Şâfiî'dir. Şâfiî'ye göre hadisler arasında teâruza sebebiyet veren durumlar arasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) âm lafzı bazen âm mâna bazen de hâs mâna ifade etmek için kullanması gibi Arapça lafız özelliklerinden kaynaklanan problemler yer almaktadır.³⁴ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisine belirli bir mesele hakkında sorulan sorunun ilgili kısmını cevaplaması, dinleyen kişi tarafından bu cevabın özetle aktarılması ve muhtevasının yalnızca bir kısmının başkalarına ulaşması da hadisin yanlış anlaşılmasına ve benzer başka hadislerle çelişmesine sebebiyet veren gerekçeler arasındadır.³⁵

Şâfiî'nin saydığı gerekçeler arasındaki râviden kaynaklanan sebeplerden biri, hadisin râvisinin hadisin bir kısmını duyduğu halde ilgili olduğu meseleyi veya cevabı olduğu soruyu duymamasıdır. Aynı şekilde râvinin iki farklı durum için söylenen hadisler arasındaki farklılığı idrak edemeyip aralarında ihtilâf bulunduğunu sanması, bir açıdan birbiriyle çelişmekle birlikte başka bir açıdan muvafakat halinde olan hadisler birbirinden bağımsız olarak farklı râviler tarafından aktarıldığında râvilerin aradaki bağlantıyı kuramamaları da Şâfiî'nin teâruza neden olduğunu düşündüğü sebeplerdendir.³⁶

Şâfiî'nin saydığı sebepler de dahil olmak üzere hadisler arasındaki teâruzun gerekçeleri genel başlıklar halinde şer'î metinlerin dilinin farklı şekilde anlaşılmağa müsait olması, büyük kısmını zannî delillerin oluşturması, nesih yoluyla hükümlerin değişmesi, hükümlerin tek seferde değil parça parça zamanla indirilmesi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bazı davranışlarının neye delâlet ettiğinin bilinmemesi, hüküm verilen durumlar arasındaki farklılıkların anlaşılabilmesi, hükümden kast edilen mânânın yanlış anlaşılması, hadislerdeki râvi tasarrufları ve mâna rivayeti şeklinde sıralanabilir.³⁷

Yukarıda işaret edilen sebeplerden dolayı vuku bulan zâhirî çelişkileri gidermek için ulemâ bir takım yöntemler geliştirmiştir. Uygulanışındaki sıralama konusunda farklılıklar bulunsa da cem', nesih, tercih ve tevakkuf veya tesâkut yöntemlerinin kabulünde bir ihtilâf söz konusu değildir. Cumhur ulemâ, Hanefîler ve muhaddislerin söz konusu yöntemleri uygulama sıralamasında ortak oldukları nokta, tevakkuf/tesâkut yöntemini sona bırakmalarıdır. Zira diğer üç yöntemin uygulanamaması halinde zorunlu olarak başvurulacak tevakkuf/tesâkut yönteminin sona bırakılması kaçınılmazdır. Diğer yöntemler arasında cumhur ulemâ cem', tercih ve nesih sıralamasını, Hanefîler nesih, tercih ve cem' sıralamasını muhaddisler ise cem', nesih ve tercih sıralamasını kabul etmiştir.³⁸

Cem' ve te'lîf veya cem' ve tevfiik şekillerinde de ifade edilen cem' yöntemi müteâriz hadisler arasındaki çelişkinin çeşitli şekillerde yorumlanması suretiyle her iki hadisle de

³⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 213.

³⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 213.

³⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 214.

³⁷ Şüteyvi, *et-Tercih beyne'l-ahbâr*, s. 111-120; Hafnâvî, İbrâhim Muhammed, *et-Teâruz ve't-tercîh 'inde'l-usûliyyîn ve eseruhümâ fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Dârü'l-Vefâ, 1987/1408, s. 17-23.

³⁸ Teâruzu giderme yöntemlerinin sıralanışı konusundaki ihtilâflar için bk. Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 1, s. 166-188. Çakan, İsmail Lütfî, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi)*, İFAV, 8. Baskı, İstanbul 2016, s. 179-181.

amel edilmesidir.³⁹ Nesih yönteminde ise hadislerin vürûd tarihlerine bakmak suretiyle geç tarihli olan hadisin önceki hadisin hükmünü kaldırdığı bilgisine ulaşılarak onunla amel edilir.⁴⁰ Tevakkuf ve tesâkut yöntemleri aralarında bazı farklılıklar⁴¹ bulunmakla birlikte cem‘, nesih ve tercih yöntemleriyle teâruz giderilemediğinde yeni bir bilgiye ulaşıncaya kadar hadislerle amel edilmeyerek araştırmaya devam edilmesini ifade eder. Tercih sebepleri konusuyla doğrudan alakalı olması nedeniyle tercih yönteminin bir sonraki başlıkta müstakil olarak açıklanması uygun görülmüştür.

3. 2. Tercih

Tercih (ترجيح) kelimesi, “ağır basmak, üstün olmak, meyletmek” gibi anlamlara gelen “رجح” kökünün rubâî mezîd tef‘îl (تفعيل) bâbı masdarı olup “meylettirmek, galip getirmek, üstün olduğunu kabul etmek, yeğlemek, takviye etmek” mânalarına gelmektedir.⁴² Kavram olarak fıkıh usûlünde müteâruz deliller arasından, hadis ilminde ise müteâruz hadislerden birini üstün kılacak bir sebepten dolayı diğerine üstün tutmak anlamındadır.⁴³ Tercih edilen hadis râcih, diğer hadis ise mercûh, hadislerden birini kuvvetlendirerek tercihin gerektiren özellik de rûchân veya müreccih⁴⁴ olarak isimlendirilir.⁴⁵

Tercih kavramının âlimler tarafından muhtelif şekillerde tanımları yapılmıştır. Bunları genel bir şekilde iki farklı yaklaşım halinde kategorize etmek mümkündür. İlk yaklaşım, müctehidin ön plana çıkartılarak tercih işlemini onun kendi zannı ile gerçekleştirdiği bir fiil olarak tanımlamaktır. Diğer yaklaşımda ise müctehidin kendi başına tercih yapamayacağı anlayışından hareketle hadisi üstün kılan bir özelliğin varlığına vurgu yapılmıştır. Tüm bu tartışmalar ekseninde Zeki Koçak tarafından yapılan tanıma, kapsamlı ve kuşatıcı olması yönüyle burada yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Koçak tercihi “...hukukuçunun, tearuz eden hükümlerden (deliller) birisiyle amel edebilmesi için, aslî ve fer‘î delillere, hiyerarşideki değerlerini de dikkate alarak müracaat edip hukukî gerekçesiyle birlikte bir hükmü seçmesidir.”⁴⁶ sözleriyle tarif etmiştir.

Mâna itibarıyla tercihi ifade etmek üzere erken dönemlerde farklı kavram ve terkipler kullanılmış olup, tercih ıstılahının kullanımının yerleşmesi zaman almıştır.⁴⁷ Örneğin

³⁹ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 46.

⁴⁰ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 246.

⁴¹ Kavramların kullanım ve anlam farklılıkları için bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 319, 318.

⁴² İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut t.y., cilt: 2, s. 445; Özen, “Tercih”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt: 40, s. 484.

⁴³ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 317; Yılmaz, Fethullah, *Fethu'l-bârî'de İhtilaflı Hadislerin Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 334. Tercih kelimesinin sözlük ve ıstılah anlamları arasındaki ilişki için bk. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, cilt: 2, s. 249-250. Tercih kavramının muhtelif tanımları için bk. Şüteyvi, *et-Tercih beyne'l-ahbâr*, s. 140-155; Koçak, *Teâruzu Gidermede Tercih Yöntemi*, s. 13-19.

⁴⁴ “Müraccâh bih” şeklinde de ifade edilen tercih sebeplerinde aranan şartlar ve müstakil bir delil olmasıyla ilgili tartışmalar için bk. Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 134-143.

⁴⁵ Özen, “Tercih”, s. 484.

⁴⁶ Koçak, *Teâruzu Gidermede Tercih Yöntemi*, s. 19.

⁴⁷ Tercihi ifade etmek üzere kullanılan kavramlar ve tercih kelimesinin kullanımının tarihi seyri için bk. Koçak, *Teâruzu Gidermede Tercih Yöntemi*, s. 8-12.

⁴⁹“أَخَذَ بِهِ، قُلْنَا بِهِ، أَوَّلَى أَنْ تُقْبَلَ، أَحَبُّ إِلَيَّ،⁴⁸ أَشْبَهَ أَنْ يَكُونَ مَحْفُوظًا” İmam Şâfiî tercih yaptığı yerlerde lafızlarını kullanmıştır. Tercih sebeplerini bir bütün halinde sıralayan ilk hadis âlimi olan Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ Hâzîmî'nin (ö. 584/1188) eseri incelendiğinde “أَوَّلَى” gibi ifadelerle yer verilmekle birlikte yerleşmiş bir ıstılah olarak tercih (الترجيح) kelimesi ve aynı kökten türeyen “رُجِّحَ، يُرَجَّحُ،” ifadelerinin sıkça kullanıldığı görülmüştür.

Teâruz halindeki deliller arasında tercih işlemi yapılması halinde mercûh olan delilin terk edilmesi söz konusu olduğu için tercihin câiz olup olmamasıyla ilgili tartışmalar vuku bulmuştur.⁵⁰ Zâhirî âlimler müstesna olmak kaydıyla⁵¹ ulemâ, teâruzu giderme yöntemi olarak tercihin de kullanılabileceği ve râcih olan delille amel etmek gerektiği konusunda ittifak sağlamıştır.⁵² Hatta zannî deliller arasından râcih olan delille amel etmenin vâcib olduğu ve sahâbenin de bu konuda icmâ ettiği nakledilmiştir.⁵³

Hadisler arasındaki teâruzun tercih yoluyla giderilmesi için gerçekleşmesi gereken bazı şartlar bulunmaktadır.⁵⁴ Söz konusu şartların başında öncelikle teâruz şartlarının gerçekleşmesi yer almaktadır. Zira teâruzun bulunmaması halinde tercihten de söz edilemez. Bu bilgiler ekseninde teâruz eden hadisler arasında delil olma yönünden denklik bulunmalıdır.⁵⁵ Örneğin mütevâtir hadislerle kuvvet bakımından ondan daha aşağıda bulunan âhâd haber arasında teâruздan söz edilemez. Aynı şekilde teâruz şartlarından zaman birliği durumu hadisler arası tercih konusunda da önem arz etmektedir.⁵⁶ Çünkü hadislerin vürûd tarihlerinin kesin olarak bilinmesi halinde daha geç tarihte vârid olan hadis diğerini neshetmiş ve aralarındaki ihtilâf nesih yoluyla giderilmiş olur.

Tercih şartlarından biri de hadisler arasındaki teâruzun cem‘ ve te’lif yoluyla giderilme ihtimali ve imkânının bulunmamasıdır.⁵⁷ Hadislerin tamamıyla amel etme gayretinden dolayı cem‘ yoluyla muâriz hadislerin hepsiyle amel etme imkânı bulunması halinde tercihe başvurulmaz. Ancak teâruzun bu şekilde giderilmesi durumunda zorlama

⁴⁸ Koçak, tercihi ifade etmek üzere ilk olarak “أَحَبُّ إِلَيَّ” ifadesinin kullanımını tespit etmiştir. Bk. Koçak, *Teâruzu Gidermede Tercih Yöntemi*, s. 8-9.

⁴⁹ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbas, *el-Üm (İhtilâfu'l-hadîs)*, cilt: X, thk. Rıfat Fevzi Abdü'l-Muttalib, Dârü'l-Vefâ, 2001/1422, s. 176, 177, 185, 186, 197, 210, 216, 218.

⁵⁰ Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rûknüddîn Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf, *el-Burhân fî usûli'l-fıkḥ*, thk. Abdü'l-'Azîm ed-Dîb, Câmî'atü Katar, Doha 1978/1399, cilt: 1, s. 1144; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 713-714; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 121-142.

⁵¹ İbn Hazm'ın bu bilgiye karşı çıktığı aktarılmıştır. Ona göre Zâhirî âlimlerin yalnızca bazıları tercihle ameli reddetmiştir ve tercihin reddedilmesi hatalı bir yaklaşımdır. Aksine iki delille amel edilmesi mümkün olmadığı için ziyade kuvvet ihtiva eden delille amel etmek vâciptir. Bk. Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1124.

⁵² Yılmaz, *Fethu'l-bârî'de İhtilâflı Hadislerin Değerlendirilmesi*, s. 336.

⁵³ Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut- Lübnan 1985/1405, cilt: 4, s. 460-461; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1125.

⁵⁴ Tercihte aranan şartlar için bk. Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 128-134.

⁵⁵ Yılmaz, *Fethu'l-bârî'de İhtilâflı Hadislerin Değerlendirilmesi*, s. 337.

⁵⁶ Cüveynî, *el-Burhân*, cilt: 1, s. 1158; Yılmaz, *Fethu'l-bârî'de İhtilâflı Hadislerin Değerlendirilmesi*, s. 338.

⁵⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1126; Yılmaz, *Fethu'l-bârî'de İhtilâflı Hadislerin Değerlendirilmesi*, s. 337.

yorumlar yapmaktan da kaçınılmalıdır. Ayrıca tercih yapılabilmesi için kıyasın da mümkün olmaması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁸

Tercih yapılacak delillerle ilgili şartlardan biri de onların farklı ihtimallere açık olması gerektiğidir. Bu sebeple zannî deliller arasında tercih yapılma imkânı bulunduğu kat'î deliller ile kat'î ve zannî deliller arasında tercih yapılamaz.⁵⁹ Aynı şekilde aklî deliller arasında değil ancak naklî delillerde tercih yapılabileceği de ifade edilmiştir.⁶⁰ Tercih yapan kişilerle ilgili olarak da ictehad ehliyetine sahip olma ve hem hadis hem fıkıh ilmini bilme şartları dile getirilmiştir.⁶¹

Hadisler arası tercih konusuyla ilgili belirtilmesi gereken önemli noktalardan biri de teâruzun iki karşıt hadis arasında gerçekleşebileceği gibi hadis grupları arasında da vuku bulabileceği gerçeğidir. Dolayısıyla “hadislerden biri diğerine tercih edilir, iki hadis arasındaki çelişki” gibi teâruz ve tercihin yalnızca iki karşıt hadis arasında gerçekleştiğini belirten ifadeler bu açıdan eksik olmaktadır. Bununla birlikte tezi okumayı güçleştirmemesi ve gözü yormaması için “hadis/hadisler” şeklindeki kullanım tercih edilmedi.

⁵⁸ Cüveynî, *el-Burhân*, cilt: 1, s. 1163.

⁵⁹ Cüveynî, *el-Burhân*, cilt: 1, s. 1143-1144.

⁶⁰ Cüveynî, *el-Burhân*, cilt: 1, s. 1144; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 131; Evgin, Abdülkadir, “Hadisler Aası Târuz’u Giderme Meselesinde Fıkıh Usûlü Alimlerinin Görüş ve Metotları”, *İnönü Üniversitesi Darende İlahiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Darende yıl: 1 1995, sayı: 1, cilt: 1, s.101. Her ne kadar böyle bir şart gündeme getirilmişse de fıkıh usûlü kitaplarının pek çoğunda aklî delillerden olan kıyaslar arasındaki teâruz ve tercih konusu da işlenmiştir. Dolayısıyla tercihin yalnızca naklî deliller arasında yapılacağı iddiası isabetsiz görünmektedir. Kıyaslar arası tercih konusunun ele alındığı kitaplara örnek olarak bk. Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 487; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 240.

⁶¹ Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s. 119-121.

BÖLÜM 1:

SENEDLE İLGİLİ TERCİH SEBEPLERİ

Müteâriz hadisler arasında tercihi gerektiren sebepler içinden senedle ilgili sebeplere önem atfedilerek konu ele alınırken senedle ilgili sebepler diğer sebeplere takdim edilmiştir. Zira Hafîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), İmam Şâfiî'nin hadisler karşı karşıya geldiğinde sened bakımından daha sahih olanı evlâ kabul ettiğini aktarmıştır.⁶² İhtilâfu'l-hadîs konusunu Türkiye'de çalışan ilk isimlerden İsmail Lutfî Çakan da senedle ilgili tercih sebeplerinin önemine şu sözleriyle vurgu yapmıştır; “Naklî bir delil olan hadîs üzerinde yapılacak tercih işlemi, önce onun nakl kâidelerine uygunluğu ve bu uygunlukta sahip bulunduğu sıhhat derecesine dayanmak zorundadır. Bu da sened ile ilgili tercih sebeplerinin takdîmini gerektirecektir.”⁶³ Senedin ve senedle ilgili sebeplerin önemine⁶⁴ binaen bu çalışmada da öncelikli olarak senedle ilgili tercih sebepleri, râvi ve rivayetle ilgili sebepler şeklinde ayrılarak ele alınacaktır.

1. 1. Râvi ile İlgili Sebepler

Râvilerin senedi oluşturan temel unsur olmaları ve onlarla ilgili durumların hadisin sıhhatini doğrudan etkilemesi sebebiyle ilk olarak râvi ile ilgili sebeplerin ele alınması uygun görülmüştür. Bu bağlamda râvilerin kişisel özellikleri, hadis rivayeti açısından durumları, bilgi düzeyleri, hocaları ve rivayet ettiği hadislerle olan ilişkileri göz önünde bulundurularak söz konusu durumların âlimler nezdinde tercihe etkisi incelenecektir.

1. 1. 1. Râvinin Kimliği ve Kişiliği

1. 1. 1. 1. Yaşça büyük olması

Râvinin yaşıyla ilgili tercih sebepleri, ihtilâfu'l-hadîs konularının ele alındığı ilk dönemden itibaren günümüze kadar bir tercih unsuru olarak ulemâ tarafından kabul edilegelmiştir.⁶⁵ Nitekim fıkıh usûlüne dair günümüze ulaşan ilk eseri kaleme aldığı kabul

⁶² Hafîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*, Dârü'l-hüdâ, thk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mustafa ed-Dimyâtî, 2003/1423, cilt: 2, s. 565.

⁶³ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 224.

⁶⁴ Yavuz Köktaş ise tercih sebepleri arasında öncelik sıralaması yapmanın teorik olarak mümkün olsa da pratikte bir değeri olmadığını ifade etmektedir. Bk. Köktaş, Yavuz, *Çelişkili Hadisler ve Çözüm Yolları*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2019, s. 20.

⁶⁵ Şîrâzî, Ebû İshâk Cemaleddin İbrâhîm b. Ali b. Yusuf, *el-Lüma' fî usûli'l-fikh*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi; Muhyiddîn Müstû, Dârü'l-Kelîmî't-Tayyib, Dımaşk 1995/1416, s. 174; Şîrâzî, Ebû İshâk Cemaleddin İbrâhîm b. Ali b. Yusuf, *el-Ma'ûne fî'l-cedel*, nşr. Ali b. Abdilaziz el-'Umeyrinî, Menşûrâtu Merkezi'l-Mahtûtât ve't-Türâs, 1987/1407, s. 121; Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer, *el-Mahsûl fî ilmi usuli'l-fikh*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-'Alvânî, Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad 1979, cilt: 5, s. 420; Hâzîmî, Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ el-Hemezanî, *el-İtibâr fî'n-nâsih ve'l-mensûh min'el-âsâr*, thk. Abdu'l-Mu'ti Emin Kal'acî, Dârü'l-Va'y, Halep 1982/1403, s. 16; Irâkî, Ebu'l-Fadl Zeynü'd-Dîn Abdurrahman b. el-Huseyn, *et-Takyîd ve'l-izâh limâ utlika ve uğlika min kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Üsâme b. Abdullah Hayyât, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2011/1432, cilt: 2, s. 846, 849; Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Avvame, Darü'l-Yüsr, Medine; Darü'l-Minhac, Cidde 2016/1437, cilt: 5, s. 124, 127; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.465; İbn Teymiyye, Ebu'l-Berekât Abdüsselâm İbn

edilen⁶⁶ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'nin, *er-Risâle*'sinde râvinin hafızasının sağlamlığı yanında yaşı ve Hz. Peygamber (s.a.v.) ile beraberliği bakımından daha önde olmasını bir tercih sebebi olarak dile getirdiği görülmektedir.⁶⁷ Mâlik b. Enes'in de sema'ı bulûğ çağından sonra gerçekleşen râvinin hadisini, bulûğdan önce işiten râvinin rivayetine tercih ettiğine⁶⁸ ve sahâbenin önde gelenlerinin hadisi nakletmesini tercih sebebi saydığına⁶⁹ işaret edilmiştir. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) hadisin râvisinin kibâr-ı sahâbeden olmasını tercih sebebi saydığı belirtilmiştir.⁷⁰

Râvinin yaşı hadisler arası tercihe birkaç yönüyle etki etmektedir. Bunlar; râvinin yaşça diğer müteâriz hadis in râvisinden büyük olması, râvinin yaş ve derece bakımından sahâbenin önde gelenlerinden olması, râşid halifelerden biri olması⁷¹ ve hadisi tahammül ettiği esnada yaş ve olgunluk bakımından bulûğ çağına erişmiş olmasıdır. Râvinin mensup olduğu tabakanın diğer râviden üstte olmasına da râvinin yaşıyla ilgili sebepler arasında değinilmiştir.⁷² Söz konusu vasıflardan birine sahip olan râvinin zabtı daha sağlam olur, rivayette daha titiz davranır, hadisin vürûdu esnasında yaşı sebebiyle Resûlullah'a (s.a.v.) daha yakın bir konumda bulunur ve hata yapma ihtimali de daha azdır.⁷³ Ancak yaşı küçük olan râvinin, zabt bakımından büyük olana eşit veya ondan üstün olduğu bilindiği takdirde râvinin yaşça büyük olması, kendi rivayetinin tercihini gerektiren bir etken olmaktan çıkmaktadır.⁷⁴

H. Peygamber'in (s.a.v.) “لَيْلِي مِنْكُمْ أَلَا الْأَحْلَامُ وَالنَّهْيُ”⁷⁵ gibi rivayetlerde büyüğe saygıyı ve onu öncelemeyi öğütlediği, onun bulunduğu ortamlarda da yaşça büyük kimselere hürmet gösterildiği bilinmektedir. Burada büyüklük ile yaşça büyüklük kastedilmekle birlikte,

Teymiyye; Ebu'l-Mehâsin Abdülhalim b. Abdüsselâm; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalim, *el-Müsvedde fî usûli'l-fıkh*, Dâru'l-Fazîle, Riyad 2011/1422, cilt: 1, s. 602; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, s. 1128; Bedrân, Ebû'l-Ayneyn Bedrân, *Edilletü't-teşrî'i'l-müteâriz ve vücûhü't-tercîh beynehâ*, y.y., t.y., s. 229-230; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 152-153.

⁶⁶ Bedir, Murteza, “er-Risâle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt: 35, s. 117.

⁶⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 263 ve 280, madde no: 722 ve 772.

⁶⁸ Muhammed Sa'îd Mansûr, “Minhâcu'l-İmâm Mâlik fi't-te'âmül me'a'l-ahbârî'l-müteâriz, *Mecelle Câmiati Ümmi'l-Kurâ li 'ulûmi's-şerî'a ve'l-lugati'l-'arabiyye*, c. 15, 24. sayı, s. 782.

⁶⁹ Muhammed Sa'îd Mansûr, “Minhâcu'l-İmâm Mâlik”, s. 783-784.

⁷⁰ İbn Hâcib, Ebû Amr Cemaleddin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr, *Muhtasaru Müntehe's-sûl ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, thk. Nezir Hamadû, Şeriketü'l-Cezairiyyeti'l-Lübnaniyye; Daru İbn Hazm Beyrut, 2006/1427, cilt: 1, s. 1276, 1 numaralı dipnot.

⁷¹ Râvinin râşid halifelerden biri olması, kibâr-ı sahâbe konusu çerçevesinde de değerlendirilebilir ancak bazı eserlerde müstakil olarak zikredildiği için burada da ayrıca yer verilmiştir. Bk. Tûfî, Süleyman b. Abdülkavî b. Abdülkerim, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Vizâratü's-Şu'ûni'l-İslâmiyye ve'l-evkâf ve'd-da've ve'l-irşâd, Suud 1988/1419, cilt: 3, s. 696-697. Kibâr-ı sahâbe başlığı altında ele alındığı eserlere örnek olarak bk. Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 354.

⁷² Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 228.

⁷³ Heyto, Muhammed Hasan, *el-Vecîz fî usûli't-teşrî'i'l-İslâmî*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1990/1410, s. 509; Cezzâr, Mahmud Lütî, *et-Teâruz beyne'l-edilleti'n-nakliyye ve eseruhû fî'l-muâmelâti'l-fikhiyye*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Gazze 2004/1425, s. 78.

⁷⁴ Tilimsânî, Ebû Abdullah eş-Şerîf Muhammed b. Ahmed b. Ali et-Tilimsânî, *Miftâhu'l-vusûl ilâ binâi'l-fürû' 'ale'l-usûl; Kitâbu mesârâti'l-galat fî'l-edille*, thk. Muhammed Ali Ferkus, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke 1998/1419, s. 621 Muhakkikin 4 numaralı dipnotu; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 2, s. 1128; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 152.

⁷⁵ Müslim, “Salât”, 124.

sahâbe arasındaki önem ve öncelik sıralaması⁷⁶ da aynı başlık altında ele alınmıştır. Râvinin dört râşid halifeden olması⁷⁷ veya aşere-i mübeşşere olarak bilinen sahâbîlerden olması da bu sebeple konuya dahil edilmiştir. Esasında sahâbenin yaşça büyüklük ve önemli bir konuma sahip olma durumları birbirinden bağımsız ve farklı özelliklerdir. Ancak her iki durum da onları Hz. Peygamber'in (s.a.v.) meclisinde hadis tahammül ve semâ'ı açısından eşit seviyeye getirmiştir. Zira her iki vafıstan birine sahip olmak sahâbeyi, meclislerde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) daha yakın bulunma imtiyazına kavuşturmuş ve bu yönüyle de söz konusu durumların birlikte ele alınması uygun görülmüştür.

Her iki anlamıyla da yaşı büyük, konumu yüksek olan sahâbenin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) daha yakın bir mekânda bulunma ve dolayısıyla hadisi daha iyi duyup, kavrama, yaşananları daha doğru bir şekilde görme ve diğerlerinden daha doğru aktarma ihtimali yüksektir.⁷⁸ Râvinin, sahâbenin büyükleri arasında bulunmasının tercih sebebi sayılmasında konumu gereği yalandan uzak duracağı,⁷⁹ daha dindar olması,⁸⁰ zabt, hafıza ve hadisi muhafaza etme bakımından diğerlerinden daha üstün olacağı⁸¹ ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) durumunu daha iyi bileceği⁸² gibi başka gerekçeler de bulunmaktadır.⁸³

Burada râvinin zabt ve hafızasının, bulûğ çağına erişen râviler için yaşla doğrudan ilgili olmadığını belirtmek gerekmektedir. Nitekim yaşı küçük nice râvi, zabt ve hafızasının sağlamlığı nedeniyle kendisinden büyük râvilerden daha güvenilir sayılmış ve hadislerine daha çok itibar edilmiştir. Öyleyse râvinin yaşça büyük olması, yaşı sebebiyle kazandığı ayrıcalıklardan dolayı tercih sebebi sayılmıştır. Örneğin yukarıda da ifade edildiği üzere, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bulunduğu ortamlarda, yaşça büyük râviler çoğunlukla ona daha yakın bir mekânda bulunuyorlardı. Bu durumda Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sâdır

⁷⁶ İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 602-603.

⁷⁷ İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 603.

⁷⁸ Cezzâr, *et-Teâruz beyne'l-edilleti'n-nakliyye*, s. 78.

⁷⁹ Kaynaklarda her ne kadar sahâbenin önde gelenlerinin sahip oldukları konum sebebiyle yalandan uzak duracakları ifade edilse de bu durumun ashâbın tamamı için geçerli olduğu belirtilmelidir. “الصحابه كلهم عدول” kâidesi onların tamamının Hz. Peygamber (s.a.v.) adına bilerek yalan isnat etmeyeceğine işaret etmektedir. Bu sebeple kaynaklarda geçen ifadelerin kibâr-ı sahâbenin konumları gereği hadis rivayetinde çok daha titiz davranacakları ve ihmalden uzak duracakları şeklinde anlaşılabileceği söylenebilir. Bk. Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkh*, cilt: 5, s. 420; İbn Hâcib, *Muhtasaru müntehe's-sûl*, cilt: 1, s. 1276; Urmevî, *et-Tahsîl*, cilt: 2, s. 264.

⁸⁰ İbnü's-Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali, *Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fıkh*, nşr. Abdu'l-Mün'im Halîl İbrâhîm, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003/1424, s. 114, nâşirin 3 numaralı dipnotu; Ensârî, Ebu Yahya Zeynüddin Zekerîyya b. Muhammed b. Ahmed Zekerîyyâ, *Gâyetü'l-vusûl ilâ şerhi Lübbi'l-usûl*, haz. Mustafa b. Hamid b. Sümayt, Dârü'z-Ziyâ, Kuveyt 2017/1438, s. 780.

⁸¹ İbnü'l-Hâcib, *Müntehe'l-vusûl*, s. 223.

⁸² Süseveh, Abdülmecid Muhammed İsmail, *Menhecü't-tevfik ve't-tercîh beyne muhtelefi'l-hadîs ve eseruhû fî'l-fıkhî'l-İslâmî*, Dârü'n-Nefâis, Ürdün 1997/1417, s. 394.

⁸³ Muasır araştırmacılar Şüteyvî, râvinin kibâr-ı sahâbeden olmasını yaş konusundan bağımsız olarak söz konusu gerekçeler sebebiyle râvinin şöhriyle ilgili tercih sebepleri arasında ele almıştır. Sahâbenin küçükleri arasında meşhûr kabul edilebilecek kimselerin bulunması ve sahâbenin Resûlullah (s.a.v.) yanında yaşları sebebiyle de hürmet görmelerinden dolayı konunun râvinin yaşıyla ilgili sebepler arasında incelenmesi uygun görülmüştür. Bk. Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 354.

olan bir sözü daha iyi duymaları aslında, zabtlarının daha sağlam oluşuyla değil Resûlullah'a (s.a.v.) daha yakın durmalarıyla ilgilidir.

Hadisin tahammül ve edâsında bulûğ çağı vurgusu ise, bâliğ bir kimsenin bâliğ olmayana göre zabt, kavrayış ve rivayette titiz davranma açısından daha iyi olması ihtimalinden kaynaklanır.⁸⁴ Ayrıca hadisin tahammülü esnasında bâliğ olan râvinin Hz. Peygamber'e bâliğ olmayandan daha yakın bulunması ihtimali üzerinde de durulmuştur.⁸⁵ Bulûğ çağıyla ilgili olarak, râvinin hadisi hem bulûğ öncesinde hem sonrasında işitmesi de gündeme getirilmiştir. Buna göre râvi, hadisi her iki dönemde de tahammül edip yalnızca bulûğ çağından sonra rivayette bulunsu bile, diğer râvi yalnızca bulûğdan sonra hadisi tahammül ve edâ etmişse ikinci râvinin hadisi tercih edilir. Bu durumda hadisi hem bulûğ öncesinde hem bulûğ sonrasında tahammül eden râvinin rivayetine şüphe karışması ihtimali dikkate alınır.

Konuyla ilgili Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kırân haccı⁸⁶ mı yoksa ifrad haccı⁸⁷ mı yaptığına dair Abdullah b. Ömer (r.a.) ve Enes b. Mâlik (r.a.) rivayetleri örnek verilebilir. Rivayetlerde Enes b. Mâlik (r.a.) "سَمِعْتُ النَّبِيَّ يُلَبِّي بِالْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ جَمِيعًا"⁸⁸ diyerek Efendimiz'in kırân haccı, İbn Ömer (r.a.) ise "لَبَّى بِالْحَجِّ وَحْدَهُ"⁸⁹ ifadesiyle ifrad haccı yaptığını aktarmışlardır. Bu örnekte hac ibadetini yalnızca bir defa yerine getirdiği bilinen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu haccı ne şekilde îfâ ettiği noktasında rivayetler teâruz etmektedir. Hadislerin sahâbî râvilerinden Enes'in (ö. 93/711-12) (r.a.) yaşının İbn Ömer'den (ö. 73/692) (r.a.) küçük olması ve olayın vukû bulduğu zamanda Enes'in (r.a.) henüz bulûğ çağına ermemesi gerekçesiyle İbn Ömer'in (r.a.) hadisi tercih edilmiştir.⁹⁰

1. 1. 1. 2. İsmiinin açık ve anlaşılır olması

Râvi isimlerinin doğru tesbiti, hadis rivayeti açısından önem arz etmektedir. Zira sened tenkidinin temellerini oluşturan ricâl ilminden, ancak râvi isimlerinin doğru bilinmesiyle faydalanılması mümkündür. Bu yönüyle çelişkili hadisler arasında yapılan tercih ameliyesinde, râvilerin kişiliklerinin etkili olduğu kadar isimlerinin de etkili olduğu ifade

⁸⁴ Sübkî Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî ve Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâcilt: şerh 'alâ Minhâci'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl li'l-Kadı el-Beyzâvî*, thk. Şaban Muhammed İsmail, Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, Kahire 1981/1401, cilt: 3, s. 225; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 127; Ensârî, Abdülali Muhammed b. Nizâmeddin Muhammed es-Sehalevi el-Ensârî el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût bi-şerhi Müsellemi's-sübût*, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002/1423, cilt: 2, s. 256; Heyto, *el-Vecîz fî usûli't-teşrî'i'l-İslâmî*, s. 510; Avaz, Sâlih Muhammed Neccâr, *Dirâsât fî't-teâruz ve't-tercîh inde'l-usûliyyin*, Dârü't-Tıbaâtî'l-Muhammediyye, Kahire 1980, s. 453; Sûseveh, *Menhecü't-tevfîk ve't-tercîh*, s. 377-378.

⁸⁵ Sûseveh, *Menhecü't-tevfîk ve't-tercîh*, s. 377.

⁸⁶ Aynı ihram ve niyetle hem umrenin hem hacın ifa edildiği hac türüdür. Bk. Söğüt, Salim, "Hac", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt: 14, s. 389; İtr, Nureddin, *el-Hac ve'l-umre fî'l-fikhi'l-İslâmî*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984/1404, s. 190.

⁸⁷ Sözlükte 'tek yapmak' anlamındaki ifrad, umre yapmaksızın îfâ edilen sadece hac ibadetidir. Bk. Söğüt, Salim, "Hac", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt: 14, s. 389; İtr, Nureddin, *el-Hac ve'l-umre fî'l-fikhi'l-İslâmî*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984/1404, s. 190.

⁸⁸ Müslim, "Hac", 185.

⁸⁹ Müslim, "Hac", 185.

⁹⁰ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 152-153. Hanefiler bu örnekte farklı tercih sebeplerinden dolayı Enes rivayetini tercih etmişlerdir. Bk. Sûseveh, *Menhecü't-tevfîk ve't-tercîh*, s. 380.

edilebilir. İsnadında isminin açık ve net bir şekilde bilindiği ve başka râvilerin isimleriyle karışma ihtimali bulunmayan râvi barındıran hadis, isminin zayıf râvilerin isimleriyle karışma ihtimali bulunan râvinin hadisine tercih edilir.⁹¹ Râvinin tek isme sahip olması da isminin başkalarıyla karışmasını önlemesi bakımından tercihe etki eden sebepler arasında sayılabilir.⁹² Burada dikkat edilmesi gereken nokta, râvilerin diğer yönleri itibarıyla aralarında tercih yapılamayacak ölçüde birbirlerine denk olmalarıdır. Bu durumda isimlerindeki bu farklılık tercih sebebi olabilmektedir.

Râvi isminin başka râvi isimleriyle karışmamasıyla ilgili tercih örneğine pratikte rastlanamamışsa da birbirine benzeyen ve karışma ihtimali yüksek olan isimlere örnekler verilmiştir. Örneğin Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin,⁹³ Muhammed b. Cerîr b. Rüstem b. Ca'fer et-Taberî⁹⁴ ile karıştırılması ihtimali söz konusudur. Yine meşhur Leys b. Sa'd'ın,⁹⁵ zayıf bir râvi olan Leys b. Sa'd en-Nasîbî⁹⁶ ile karıştırılması muhtemeldir.⁹⁷ Müteâriz hadislerden birinin senedinde bu şekilde ismi başkasının ismiyle karıştırılabilecek bir râvi bulunduğunda, râviler adalet ve zabt açısından birbirine denk ve hadisler arasında tercihi gerektirecek başka bir karîne de yoksa ismi karışıklıktan uzak olan râvinin hadisi tercih edilmelidir.

1. 1. 1. 3. Erkek olması

Bazı âlimlere göre râvinin cinsiyeti de müteâriz hadislerden birinin diğerine takdiminde etkili unsurlardandır. Ulemânın konuyla ilgili muhtelif görüşlerini dört grupta ele almak mümkündür. İlk olarak erkeklerin kadınlardan genel anlamda daha zeki ve zabt açısından daha iyi olmaları gerekçesiyle,⁹⁸ teâruz halinde erkek râvilerin hadislerinin alınacağını

⁹¹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 715; Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 224; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 126; Beyzâvî, Ebû Sa'id Nâsırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Minhâcû'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, y.y., t.y., s. 115; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1131; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 174.

⁹² Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 849; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 126; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 227.

⁹³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî (ö. 310) sika ve sadık diye nitelenen bir râvidir. Bk. Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Muhammed Avvame ve Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1995/1416, cilt: 6, s. 90.

⁹⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Rüstem et-Taberî râfizî diye nitelenen bir râvidir. Bk. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, cilt: 6, s. 90.

⁹⁵ Ebu'l-Hâris Leys b. Sa'd el-Fehmî sika ve hüccet diye nitelenen bir râvidir. Bk. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, cilt: 5, s. 515-516.

⁹⁶ Leys b. Sa'd en-Nasîbî zayıf bir râvidir. Bk. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, cilt: 5, s. 516.

⁹⁷ Sübkî ve İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 224.

⁹⁸ Erkek ve kadın beyniyle ilgili yapılan güncel çalışmalar, beynin de bir cinsiyete sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ancak beynin sahip olduğu cinsiyet, kişilerin sahip olduğu cinsiyetten ayrı düşünülmelidir. Zira araştırmalara göre tüm kadınlar kadın beynine, tüm erkekler de erkek beynine sahip değildir. Kadın beyni özelliklerine sahip erkek bireylerin varlığıyla birlikte erkek beynine sahip olan kadınlar da mevcuttur. Dolayısıyla zekâ konusunda kadın-erkek ayrımı gözetmek makul görünmemektedir. Ayrıca yapılan araştırmalarda farklı yönlerinin daha fazla geliştiği ortaya koyulan beyin yapıları arasında mutlak olarak üstünlükten bahsedilemeyeceği ortaya koyulmuştur. Bk. Karaismailoğlu, Serkan, *Kadın Beyni Erkek Beyni*, Yeşil Elma Yayınları, Ankara 2019, s. 45-52.

savunan Şâfiî âlimler zikredilebilir.⁹⁹ Diğer bir grupta ise erkek râvinin kadınlarla ilgili hükümleri ihtiva eden konular dışındaki rivayetlerinin tercihe şayan olduğu görüşünü benimseyen âlimler yer almaktadır. Onlar, kadınların kendileriyle ilgili hüküm ve fetvaları daha iyi bilecekleri ve bu konuda zabtlarına erkeklerden daha fazla güvenileceği gerekçesiyle kadınlarla ilgili konuları bu kabulün dışında tutmuşlardır.¹⁰⁰ Üçüncü grup ise râvinin erkek oluşunu sayıya bağlı olarak tercih sebebi sayan âlimlerdir. Nitekim onlara göre bir kişi söz konusu olduğunda râvinin cinsiyeti önemli olmazken, iki kişi olduklarında erkek râvilerin hadisi tercih edilir.¹⁰¹ Son grup ise râvinin cinsiyetinin tercihe etki etmeyeceği görüşündeki, çoğunluğunu Hanefilerin oluşturduğu âlimlerdir.¹⁰²

Râvinin erkek olmasını tercih sebebi sayan âlimler, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olmasından hareketle hadis rivayetinde de aynı durumun söz konusu olacağını düşünmüşlerdir.¹⁰³ Ancak hadis rivayetinin bu konuda şahitlikle benzemediği¹⁰⁴ ve râviler arasındaki cinsiyet farkının mutlak mânada tercihe etki etmediği ifade edilmelidir.¹⁰⁵ Rivayetin konusu, erkek sahâbîlerin daha vâkıf olacağı ve daha yakından görme ihtimallerinin bulunduğu bir olay ise bu durumda erkek olmak, hadisler arasında tercihe etki edebilir. Ancak aynı durum kadın râviler için de geçerlidir. Hadisin konusunu daha iyi bilme ihtimali bulunduğu kadın râvilerin hadisi tercih edilmiştir.¹⁰⁶ Hanefî fakih Pezdevî de (ö. 482/1089) erkek olmanın tercihe herhangi bir etkisinin bulunmayacağını ifade etmiştir.¹⁰⁷ Ona göre râvinin erkek olması bir tercih sebebi olsaydı ulemâ râvinin güvenilirliğiyle ilgili özelliklerle meşgul olduğu kadar cinsiyetiyle de meşgul olur ve hadisler arası tercihte sık sık gündeme getirirdi.

Erkek râvinin hadisinin tercihine, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) küsûf namazında kaç kere rükû yaptığıyla ilgili farklı sayıların belirtildiği rivayetler örnek verilebilir.¹⁰⁸ Hadislerde Semüre b. Cündeb (ö. 60/680) (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) küsûf namazı kıldırırken bir defa rükû yaptığını bildirmiştir. Ancak Âişe (ö. 58/678) (r.anhâ) ise küsûf namazında

⁹⁹ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 125; Zekerîya Ensârî, *Gâyetü'l-vüsûl*, s. 779; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1129; Ensârî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, cilt: 2, s. 256; Ubeydât, Halid Muhammed Ali Ubeydât, *el-Menâhicü'l-usûliyye fî mesâliki't-tercih beyne'n-nusûsi's-şer'iyye*, Dârü'n-Nefâis, Amman 2012/1433, s. 264. Hanefî fakih Muhammed eş-Şeybânî'nin de râvinin erkek olmasını tercih sebebi saydığına işaret edilmiştir. Bk. Özşenel, Mehmet, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*, İFAV, İstanbul 2017, s. 206.

¹⁰⁰ İbnü's-Sübî, *Cem'u'l-cevâmi'*, s. 114; Zekerîya el-Ensârî, *Gâyetü'l-vüsûl*, s. 779; Ensârî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, cilt: 2, s. 256; Sûseveh, *Menhecü't-tevfîk ve't-tercîh*, s. 355.

¹⁰¹ Bedrân, *Edilletü't-teşrî'*, s. 231.

¹⁰² İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 604; Bedrân, *Edilletü't-teşrî'*, s. 230-231; Hanefîlerin delilleri için bk. Ubeydât, *el-Menâhicü'l-usûliyye*, s. 265;

¹⁰³ Bedrân, *Edilletü't-teşrî'*, s. 230.

¹⁰⁴ Babanzâde, Ahmet Naim, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, haz. Hasan Karayığit, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 368.

¹⁰⁵ Hadisler arası tercihte erkek olmanın mutlak olarak tercih sebebi sayılmayacağına dair deliller için bk. Ubeydât, *el-Menâhicü'l-usûliyye*, s. 265-267.

¹⁰⁶ 'Rivayet Ettiği Hadisin Konusunu Daha İyi Bilmesi' başlığında bu mesele ele alınacaktır.

¹⁰⁷ Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, cilt: 3, s. 157; Bedrân, *Edilletü't-teşrî'*, s. 231.

¹⁰⁸ Zekerîya el-Ensârî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, cilt: 2, s. 256.

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) birden fazla rûkû yaptığını nakletmiştir.¹⁰⁹ Semûre b. Cündeb'in (r.a.) rivayeti, râvisinin erkek olması gerekçesiyle tercihe şayan bulunsa da¹¹⁰ burada sırf râvinin erkek olması sebebiyle tercihte bulunulduğunu ifade etmek mümkün görünmemektedir. Zira söz konusu örneğe eserinde yer veren müellifler de küsûf namazının erkeklerin daha açık şekilde görebileceği bir hâdisi olduğuna vurgu yapmışlardır.¹¹¹ Kanaatimizce de küsûf namazıyla ilgili rivayetlerde Semûre (r.a.) hadisinin tercih edilmesi, râvinin rivayet ettiği olayı daha iyi bilmesiyle ilgilidir. Çünkü namazda Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) hemen arkasında erkeklerin, onların arkasında çocukların ve en arkada kadınların saf tutması, Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) namazı kılış şeklini erkeklerin daha yakından ve daha doğru görmelerine sebebiyet vermiştir. Olayın bağlamı ve gerçekleştiği şartlar göz önünde bulundurulduğunda tercihe şayan bulunan hadisin râvisinin erkek olması anlam kazanmaktadır.

1. 1. 1. 4. Hür olması

Hür kimsenin rivayetinin tercihi ile erkek râvinin rivayetinin tercihi konuları arasında bazı noktalarda benzerlikler bulunmaktadır. Her ne kadar muhtevâları itibarıyla aralarında bir ortaklık müşahade edilemese de tercihe konu edilmeleri açısından çoğunlukla bir arada zikredilmişlerdir.¹¹² Zira râvinin hür ya da köle olmasının tercihe etki edip etmeyeceği meselesinde de aynı şekilde ihtilâf bulunmaktadır. Râvinin hürriyet durumunun tercihe etkisi olmadığını düşünen âlimlerin¹¹³ yanı sıra râvinin hür olması sebebiyle hadisinin tercih edilmesi gerektiğini savunan âlimler¹¹⁴ de mevcuttur. Zira onlara göre hür kimseler konumları gereği yalan gibi şereflerini lekeleyecek davranışlardan kölelere nispeten daha çok sakınırlar.¹¹⁵

Râvinin hürriyeti ile râvinin cinsiyeti konularının benzerlik gösterdiği yönlerden biri de şahitlikle kıyaslanmalarıdır. Râvinin cinsiyeti konusunda olduğu gibi hür olması konusunda da râvi tek ise hür ya da köle olması önemsiz görülmüş, ancak sayı ikiye çıktığı zaman tercihe etki edeceği savunulmuştur.¹¹⁶ Fakat bu durumun kölelik haklarıyla ilgili bir mesele olması hasebiyle haberler arası tercihle alakası bulunmamaktadır.¹¹⁷ Aynı şekilde Hanefiler de hürriyet konusunda şahitlik ve hadis rivayetinin kıyaslanmaması

¹⁰⁹ Tirmizî, "Sefer", 396.

¹¹⁰ Küsûf namazıyla ilgili rivayetler arasındaki teâruzun cem' ve te'lif yoluyla giderilebileceğini ifade etmek gerekmektedir. Rivayetler arasındaki farklılığın farklı güneş tutulması olaylarıyla ilgili olduğu söylenebilir. Resûlullah (s.a.v.) farklı güneş tutulmaları esnasında olayın uzunluğuna bağlı olarak namazı daha uzun ve daha çok sayıda rûkûlu olarak farklı farklı kıldırması olabilir. Hiz. Peygamber (s.a.v.) döneminde bir defa güneş tutulması yaşandığı görüşü için bk. Apaydın, Mehmet, *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*, KURAMER, İstanbul 2018, s. 366.

¹¹¹ Zekerîya el-Ensârî, *Gâyetü'l-vüsûl*, s. 779; Bedrân, *Edilletü't-teşrî'*, s. 230.

¹¹² İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 604; Bedrân, *Edilletü't-teşrî'*, s. 230; Ubeydât, *el-Menâhicu'l-usûliyye*, s. 264. Müstakil başlıklarda incelendiği eserler için bk. Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1131.

¹¹³ İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 604; Bedrân, *Edilletü't-teşrî'*, s. 230.

¹¹⁴ İbnü's-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'*, s. 114; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 126; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1131.

¹¹⁵ Ensârî, *Gâyetü'l-vüsûl*, s. 779; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1131.

¹¹⁶ Bedrân, *Edilletü't-teşrî'*, s. 231.

¹¹⁷ Bedrân, *Edilletü't-teşrî'*, s. 231.

gerektiğini ve râvinin hür ya da köle olmasının tercihe etki etmeyeceğini düşünmektedirler.¹¹⁸ Tercihi gerektirecek başka bir karine mevcut değilse sırf râvisinin köle olması sebebiyle hadisi mercûh saymamak gerekir.

1. 1. 1. 5. Meşhur ve tanınır olması

Tercih sebepleri arasında râvinin meşhur ve tanınan bir kimse olmasına da kaynaklarda yer verilmiştir.¹¹⁹ Râvinin ‘meşhur’ şeklinde vasıflandırılması, onun hafıza,¹²⁰ adalet ve zabt,¹²¹ ilim¹²² ve soy¹²³ bakımından tanınan, herkes tarafından bilinen veya bu konularda diğer râviden daha fazla şöhret bulmuş bir kimse olduğunu ifade etmektedir. Râvinin, yalnızca sika râvilerden hadis almakla veya yalnızca müsned tarikleri de bulunan hadislerde irsal yapmakla meşhur olması da bu şekilde değerlendirilir.¹²⁴

Söz konusu vasıfları taşımakla meşhur olan râvi daha güvenilir, rivayetlerinde hata yapmaktan ve konumuna zarar verecek işlerden daha uzak, rivayeti de güvenilmeye daha lâyık olduğundan teâruz halinde meşhur ve tanınan râvinin hadisine başvurulur.¹²⁵ Nitekim meşhur râvi, hadisinin insanlarda güven ve itminan tesis ettiğini bildiği için rivayetlerinde daha dikkatli ve özenli davranır.¹²⁶

Konuya örnek olarak meşhur hadis imamı Şu‘be b. el-Haccâc’ın (ö. 160/776) abdesti bozacak davranışlarla ilgili hadisinin, Hasan b. Dînâr’ın hadisine tercih edilmesine yer verilmiştir. Şu‘be Resûlullah’ın (s.a.v.) yalnızca ses ve kokunun abdesti bozacağını ifade eden sözlerini nakletmiş,¹²⁷ buna mukabil Hasan b. Dînâr namazda gülen kimseye Resûlullah’ın yeniden abdest alması gerektiğini söylediğini¹²⁸ rivayet etmiştir. İlk hadiste abdestin yalnızca iki sebepten bozulduğu ifade ediliyorken, diğer hadisten namazda gülmenin de abdesti bozacağı hükmü çıkmaktadır. Hasan b. Dînâr’ın meçhul olmasına karşın, Şu‘be’nin önde gelen meşhur hadis imamlarından olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Şu‘be’nin hadisi tercihe şayan bulunmuştur.¹²⁹

¹¹⁸ Babanzâde, Ahmet Naim, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, s. 368.

¹¹⁹ Irâkî, *et-Takyîd ve l-îzâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, cilt: 5, s. 125; Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 415; Beyzâvî, *Minhâcü’l-vusûl*, s. 115; Binyunus Veli, *Davâbitu’t-tercîh*, s. 261.

¹²⁰ Berzencî, *et-Teâruz ve t-tercîh*, cilt: 2, s. 169.

¹²¹ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 464; İbn Hâcib, *Muhtasaru müntehe’s-sûl*, cilt: 1, s. 1271.

¹²² İbn Hâcib, *Muhtasaru müntehe’s-sûl*, cilt: 1, s. 1271.

¹²³ Irâkî, *et-Takyîd ve l-îzâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, cilt: 5, s. 126; Beyzâvî, *Minhâcü’l-vusûl*, s. 115; Sübkî ve İbnü’s-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 218; Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1131; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 227.

¹²⁴ Berzencî, *et-Teâruz ve t-tercîh*, cilt: 2, s. 169.

¹²⁵ Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, cilt: 5, s. 125; Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1131; Berzencî, *et-Teâruz ve t-tercîh*, cilt: 2, s. 169.

¹²⁶ Şüteyevî, *et-Tercîh beyne’l-ahbâr*, s.354.

¹²⁷ Buhârî, “Vudû’”, 34.

¹²⁸ Darekutnî “Tahâret”, 53.

¹²⁹ Berzencî, *et-Teâruz ve t-tercîh*, cilt: 2, s. 169-170.

1. 1. 1. 6. Hicaz bölgesinden olması

Kaynaklarda râvilerin memleketlerinin ve yaşadıkları yerlerin de hadisler arası tercihe etki ettiği ifade edilmektedir.¹³⁰ Râvinin Hicaz bölgesinden, daha özel anlamda Hameyn şeklinde nitelendirilen¹³¹ Mekke ve Medine bölgesinden olması da, hadisnin tercihinin gerektiren unsurlar arasındadır.¹³² Özellikle Medine ve çevresinde yaşayan râvilerin hadislerinin tercih edildiği, Irak ve civarında yaşayan râvilerin hadislerinden ise imtina edildiği belirtilmektedir.¹³³ Hanefîlerin ise Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) hayatta olduğu çağa kadarki süreyle sınırlı olmakla birlikte Kûfelilerin hadisini takdim ettikleri nakledilmektedir.¹³⁴ Benzeri bir zaman sınırlaması da Medinelilerin hadisini tercihe şayan gören bazı fıkıh usûlü âlimleri tarafından yapılmıştır. Onlara göre râvinin Medine'de yaşamasından kasıt Resûlullah'ın (s.a.v.) yaşadığı süre zarfında orada bulunmasıdır, irtihalinden sonra oradan ayrılmasının tercihe bir etkisi yoktur.¹³⁵

Hadislerin yaygınlık kazanmasında coğrafi bölgelerin etkisi rivayet asrının ilk dönemlerinde daha bariz bir şekilde görülmekteydi.¹³⁶ Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden itibaren sahâbenin farklı coğrafyalara gitmeleri ve sadece kendi bildikleri hadisleri oralarda nakletmeleri, yalnızca belirli bölgelerde meşhur olan hadislerin oluşmasına sebebiyet vermiştir.¹³⁷ Nitekim *nisbê teferrüd* olarak isimlendirilen, isnaddaki tüm râvilerin aynı memleketten olmaları¹³⁸ durumu da bu konuyla ilişkilendirilebilir.

Medinelilerin hadisinin Kûfelilerin hadisine tercih edilmesine örnek olarak, Müzdelife'de akşam ve yatsı namazlarının birleştirilmesiyle ilgili rivayetlere yer verilebilir.¹³⁹ Câbir b. Abdullah, (ö. 78/697) Resûlullah'ın (s.a.v.) Müzdelife'de bir ezan ve iki kâmet okutarak akşam ve yatsı namazlarını birleştirdiğini rivayet etmiştir.¹⁴⁰ Öte yandan Abdurrahman b. Yezîd, İbn Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) hac yaparken Müzdelife'de akşam ve yatsı

¹³⁰ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 22; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, cilt: 5, s. 127; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 604; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 338.

¹³¹ İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 604; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1139.

¹³² Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 22; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, cilt: 5, s. 127; İbnü's-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'*, s. 116; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 604; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 338; Züракî, Âdil Abdü's-Şekûr ez-Züракî, *Kavâ'idü'l-ilel ve karâinu't-tercih*, <http://www.sunnah.org.sa/>, s. 86; Yıldırım, Enbiya, *Hadisçiler ve Çelişki –Beyhakî ve İbnu'l-Cevzî Örneği-*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009, s. 168; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 227.

¹³³ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 232.

¹³⁴ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 339. Bu konudaki tercih bazı kaynaklarda Kûfeli râvilerin hadisle amel etmesi şeklinde aktarılmıştır. Bk. İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 612-613.

¹³⁵ İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 604.

¹³⁶ Hadislerde bölgesellik konusu için bk. Akgün, Hüseyin, “Bölgelerarası Rivâyet Farklılıkları Açısından Mısır'daki Hadis Kültürünün Tahlili (Yezîd b. Ebî Habîb'in (Ö. 128) Rivâyetleri Özelinde)”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, sayı: 5, s. 7-29; Akgün, “Şam Bölgesinde Rivâyet Edilen Hadislerin 'Bölgesellik' Açısından Tahlili”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, sayı: 7, s. 7-32.

¹³⁷ Hâkim, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs ve kemiyeti ecnâsihi*, Daru İbn Hazm, thk. Ahmed b. Faris es-Sellûm, Daru İbn Hazm, Beyrut 2003/1424, s. 317-323; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, cit: 3, s. 332.

¹³⁸ Nisbê teferrüd örnekleri için bk. Hâkim, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, s. 318-323.

¹³⁹ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 339-340.

¹⁴⁰ Müslim, “Hac”, 19.

namazlarını, birleştirmeksizin farklı ezan ve kâmetlerle kıldığını ve iki namaz arasında da akşam yemeğini yediğini rivayet etmiştir.¹⁴¹ Âlimlerin çoğu söz konusu rivayetler arasından Câbir hadisini tercih etmişlerdir. Hadisi tercih etme sebepleri arasında, Abdurrahman b. Yezîd hadisindeki râvilerin Kûfeli, Câbir hadisindeki râvilerin ise Medineli olmaları da yer almaktadır.

1. 1. 2. Râvinin Hadis Rivayetindeki Güvenilirliği

1. 1. 2. 1. Adaletinde ihtilâf bulunmaması

Râvinin adaletinin sabit olma şekli gibi, adaletiyle ilgili kanaatlerin birbiriyle çelişmemesi ve âdil olduğuna dair münekkitletlerin ittifak etmesi de tercih sebepleri arasındadır.¹⁴² Bununla ilgili örnek olarak Kur'ân öğretiminden dolayı alınan ücret hakkındaki ihtilâflı hadislerle yer verilebilir. İbn Abbâs Kur'ân öğretiminden dolayı ücret almanın caiz olduğunu¹⁴³ naklederken, Ubâde b. Sâmit rivayetinden,¹⁴⁴ alınacak ücretin helal olmayacağı hükmü çıkmaktadır.

Cumhur ulemâ Kur'ân öğretmekten dolayı ücret alınıp alınmayacağıyla ilgili müteâriz hadisler arasından İbn Abbâs'ın (r.a.) rivayetini tercih etmiştir. Tercihin sebebi olarak, İbn Abbâs'ın hadisinin senedinde adaletinde ihtilâf bulunan râvinin bulunmamasına karşılık Ubâde hadisinin senedinde adaleti hakkında ihtilâf bulunan Muğîre b. Ziyâd Ebû Hâşim el-Mevsîlî'nin yer alması zikredilmiştir.¹⁴⁵

Râvinin yaşının tercihe etkisine örnek olarak verilen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ifrâd veya kıran haccı yapmasıyla ilgili Enes (r.a.) ve İbn Ömer (r.a.) rivayetlerindeki ihtilâfı giderirken Hanefîler cumhur ulemâdan farklı bir yöntem izlemiş ve Enes rivayetini tercih etmişlerdir. Söz konusu tercihin sebeplerinden biri de Enes'in adaletinde ittifak bulunmasıdır.¹⁴⁶

1. 1. 2. 2. Adaletinin daha makbul bir yolla sabit olması

Teâruz halindeki hadislerin, senedin sıhhati ve râvilerin güvenilirlikleri gibi tercihin esasını teşkil eden hususlarda tercihe mahal bırakmayacak şekilde birbirine yakın olmaları durumunda başvurulacak kriterlerden biri de râvinin adaletinin sabit olma şeklidir. Adaleti araştırma (الختبار) yoluyla sabit olan râvi, haber verme (الإخبار) yoluyla sabit olana tercih edilir.¹⁴⁷ Çünkü müzekkînin râviyi bizzat araştırması, başkasından bilgi alarak vardığı karardan daha doğru netice verecektir. Adaletine sarıh lafızla hükmedilen

¹⁴¹ Buhârî, "Hac", 97.

¹⁴² Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 16; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 846; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 126; Sûseveh, *Menhecü't-tevfîk ve't-tercîh*, s. 355; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 242; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 172.

¹⁴³ Buhârî, "İcâre", 16.

¹⁴⁴ Ebû Dâvûd, "İcâre", 36.

¹⁴⁵ Sûseveh, *Menhecü't-tevfîk ve't-tercîh*, s. 355; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 242. Hanefîler şâhit ve mütâbîlerinin sayısı fazla olduğu için Ubâde hadisini tercih etmişlerdir.

¹⁴⁶ Sûseveh, *Menhecü't-tevfîk ve't-tercîh*, s. 279.

¹⁴⁷ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 418; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 126; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 171.

râvinin hadisi de rivayetiyle amel edilmek suretiyle ta'dîl edilen râvinin haberine tercih edilmiştir.¹⁴⁸ Burada tercihin sebebi, zayıf râvinin hadisiyle de amel edilebiliyor olmasıdır. Zira bazı şartları taşıdığına zayıf râvilerin hadislerinin de amele konu olduğu bilinmektedir.¹⁴⁹ Araştırma veya rivayetiyle amel etme suretiyle tezkiye edilen râvinin hadisi de kendisinden rivayet edilmek suretiyle ta'dîl edilen râvinin hadisine tercih edilmiştir.¹⁵⁰

1. 1. 2. 3. Zabtının sağlam olması

Zabtının tam ve sağlam olması râvinin sika, hadisinin de güvenilir olmasını sağlayan temel özelliklerdendir.¹⁵¹ Zabt sahibi râvilerden birinin zabtının diğer râviden daha kuvvetli olduğuna delâlet eden bir karinenin bulunması, o râvinin hadisinin tercih edilmesine sebep teşkil eder.¹⁵² Aynı şekilde râvinin takvâ sahibi ve hadis rivayetinde ihtiyatlı olması da onun zabtının sağlamlığına delâlet eden karinelere sayılmış, maslahata uygun olması ve zararı gidermesi sebebiyle müteâriz hadisler arasından daha ihtiyatlı olan rivayetin tercih edileceği belirtilmiştir.¹⁵³ Râvinin zabtıyla ilgili diğer sebepler daha çok onun hafızasıyla alakalıdır. Râvinin hafızasının kuvvetli ve sağlam olması, onu zabtı açısından daha güvenilir kılar ve hadis rivayetinde daha özenli ve titiz davrandığını gösterir.¹⁵⁴ Râvinin hafızasıyla ilgili tercih sebepleri râvinin hafızasının müteâriz diğer hadisin râvisine göre kuvvetli olması,¹⁵⁵ çabuk ezberleyip yavaş

¹⁴⁸ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.466; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 171.

¹⁴⁹ Zayıf hadislerle amel şartları için bk. Avvâme, Muhammed, *Hukmü'l-amel bi'l-hadîsi'd-daîf; beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk ve'd-da'vâ*, Dârü'l-Yüsr; Dârü'l-Minhâc, Cidde 2017/1438, s. 73-112; Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *el-Ecvibetü'l-fazile li'l-es'ileti'l-aşeretü'l-kâmile*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, Halep 1994/1414, s. 36-59.

¹⁵⁰ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 419; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.466; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 171. Râvinin hadisini rivayet etmek veya onunla amel etmek hususlarının o râviyi tezkiye etme anlamı taşıyıp taşıması konusu tartışmalı olmakla birlikte burada rivayet ve amel etmenin tezkiye ifade ettiğini kabul eden âlimlerin tutumlarına yer verilmiştir.

¹⁵¹ Zabt kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Gülsüm, Akkoç, *Zabt Kusurlarının Hadisin Kabul ve Reddine Etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 44-48.

¹⁵² İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 603; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, cilt: 5, s. 125.

¹⁵³ İbn Hâcib, Ebû Amr Cemaledin Osman b. Ömer b. Ebi Bekr İbnü'l-Hacib, *Muntehe'l-vusûl ve'l-emel fi ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut- Lübnan 1985/1405, s. 226; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, cilt: 6, s. 170; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, cilt: 5, s. 131; Sâlih Avaz, *Dirâsât fi't-teâruz ve't-tercîh*, s. 464-465; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 244; Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s.170-171.

¹⁵⁴ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 716; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1129.

¹⁵⁵ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 419; Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 16; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 846; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 230.

unutması,¹⁵⁶ ömrünün sonunda ihtilâta uğramaması¹⁵⁷ ve kitaba değil hafızasına güvenerek ezberden rivayet etmesidir.¹⁵⁸

Konuyla ilgili olarak hadisi tercih edilecek hafız râvinin çok defa diğer hafız râvilerden rivayette tek kalmaması gerektiğine de vurgu yapılmıştır.¹⁵⁹ Aynı şekilde zabtı daha zayıf olup, hafızası daha kuvvetli olan ve az unutan râvinin hadisinin, zabtı daha kuvvetli olmakla birlikte çok unutan râvinin hadisine tercih edileceği ifade edilerek hadisler arası tercihte unutmamanın önemine işaret edilmiştir.¹⁶⁰

Râvinin yaşlılık, bunama, üzüntü, kör olma, yazılı metinlerini kaybetme gibi sebeplerden dolayı hadis rivayetine ehliyetini kaybetmesi durumu da hadisinin alınmasına engel teşkil eden durumlardandır. Ömrünün sonuna kadar akıl sağlığı yerinde olan râvinin rivayeti, *ihtilât*¹⁶¹ diye isimlendirilen duruma dûçar olan muhtelit râvinin hadisine tercih edilir.¹⁶² Râvinin ihtilâta uğradığı tarih biliniyorsa, bu durumda ihtilâta uğramadan önceki hadisleriyle ilgili bir teâruzda râvinin ihtilâta uğramasının etkisi olmayacaktır.¹⁶³

Bir diğer açıdan kitabından rivayette bulunan, ezberine değil de kitabına güvenen râvinin hadisi karşısında hafızasından rivayet eden râvinin hadisi tercihe şayan bulunmuştur.¹⁶⁴ Kitapta sonradan eksiltme yahut ziyade yapılma tehlikesi, kitaba güvenmekten dolayı unutma riski ve kitabın kaybolması ihtimallerinin bu tercihte etkili olduğu söylenebilir. Ancak kitabını korumada titiz davranan ve yazılı metinlerini kendi yazdığı şekliyle koruyan kişi bu durumdan müstesna tutulmalıdır.¹⁶⁵ Hatta hadislerini daha güvenilir bir yolla elinde bulundurması sebebiyle kitaba sahip olan râvinin hadisinin tercih edileceğini savunan âlimler de bulunmaktadır.

Râvinin zabtı sebebiyle tercihi hususunda Mâlikî ve Şâfiîlerin, abdesti bozan şeylerle ilgili hadislerin teâruzunda Şu'be hadisini tercih etmeleri örnek verilebilir.¹⁶⁶ İsmâil b.

¹⁵⁶ İbn Emîru'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, Dârü'l-Kütübi'l-İlm iyye, 2. Baskı, Beyrut 1983/1403, cilt: 3, s. 27; Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 419; Hafnâvî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, s. 320; Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 345.

¹⁵⁷ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 126.

¹⁵⁸ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 125; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 172. Râvinin hafızasından değil kitabından rivayet etmesini tercihe şayan bulan âlimler de mevcuttur. Bk. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 228.

¹⁵⁹ Ubeydât, *el-Menâhicu'l-usûliyye*, s. 232.

¹⁶⁰ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 419.

¹⁶¹ İhtilât kavramıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Kaya, Mehmet Fatih, *Hadis Usûlünde İhtilât; Râvinin Akıl ve Hâfıza Fonksiyonlarının Zarar Görmesi ve Bunun Rivayetlerine Etkisi*, Rihle Kitap, İstanbul 2011, s. 15-57.

¹⁶² Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 419-420; Binyunus Veli, *Davâbitu't-tercîh*, s. 265.

¹⁶³ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 848. Muhtelit râvinin ihtilâttan önceki hadislerinin makbul olduğuna dair ittifak mevcuttur. Bk. Kaya, *Hadis Usûlünde İhtilât*, s. 71.

¹⁶⁴ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 420; İbn Emîru'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, cilt: 3, s. 27; Zekerîya Ensârî, *Gâyetü'l-vüsûl*, s. 779; Sûseveh, *Menhecû't-tevfîk ve't-tercîh*, s. 362; Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 342; Hafnâvî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, s. 320.

¹⁶⁵ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 420; İbn Emîru'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, cilt: 3, s. 27; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 172.

¹⁶⁶ Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 347-348.

Ayyâş'ın burun kanaması ve kusma gibi hallerin de abdesti bozacağına dair rivayeti,¹⁶⁷ Şu'be'nin ancak ses ve kokudan dolayı abdest alınacağını bildirdiği rivayetiyle¹⁶⁸ çelişmektedir. Bu meselede Şu'be'nin zabt ve itkan bakımından İsmâil b. Ayyâş'dan daha üstün olması gerekçe gösterilerek Şu'be hadisi tercih edilmiştir.

Hafızanın kuvveti sebebiyle tercihe örnek olarak da cenazenin taşınması esnasında cenazeyi takip eden kimselerin ne zaman oturması gerektiği hakkındaki rivayetlere yer verilebilir.¹⁶⁹ Resûlullah'ın (s.a.v.) cenaze görüldüğünde ayağa kalkılmasını söylediği rivayetlerin son kısmını Ebû Muâviye cenazeyi takip eden kimsenin, cenaze lahde konuluncaya kadar oturmaması gerektiği şeklinde aktarmıştır.¹⁷⁰ Süfyân es-Sevrî ise, cenaze yere bırakıluncaya kadar oturmamak gerektiğini rivayet etmiştir.¹⁷¹ Cenazeyi takip eden kimselerin ne zaman oturacağıyla ilgili bu ihtilâf, Süfyân es-Sevrî'nin Ebû Muaviye'den hafıza bakımından daha üstün olması sebebiyle Süfyân'ın hadisinin tercihiyle giderilmiştir.¹⁷²

Ebû Dâvud es-Sicistânî (ö. 275/889) *Sünen*'inde söz konusu hadislerin akabinde Süfyân'ın hafızasının daha sağlam olduğunu ifade etmiştir.¹⁷³ Hadislerin akabinde bu açıklamaya yer vermesinin, onun da hafızasının sağlamlığı sebebiyle Süfyân'ın hadisini tercih ettiği anlamına geldiği söylenebilir. Buhârî'nin, konuyla ilgili bab başlığında¹⁷⁴ cenazeyi takip eden kimselerin cenaze, taşıyanların omuzlarından indirilmedikçe oturmamaları gerektiğini ifade etmesi, onun da Süfyân hadisini tercih ettiğine delâlet etmektedir.

1. 1. 2. 4. Kendisini tezkiye edenlerin bazı vasıflara sahip olması

Hadisler arası tercihte râvinin adaletinin önemli olması gibi râvinin âdil olduğuna hükmeden müzekkî ve muaddil ulemânın vasıfları da önem arz etmektedir. Zira müzekkînin ilim sahibi, âdil ve güvenilir, ricâl hakkında derin araştırmalar yapan, ta'dîl sebebini açık bir şekilde ifade eden bir kimse olması, hadisler arası teâruzda tezkiye ettiği râvinin lehine karar verilmesinde etkili olmuştur.¹⁷⁵ Aynı zamanda müzekkîsi daha çok olan râvinin hadisi de, kendisini tezkiye edenlerin sayısı az olan râvinin hadisine tercih edilir.¹⁷⁶ Münekkidin tezkiye ettiği râvinin hadisiyle amel etmesi de, hadisi yalnızca rivayet etmesinden üstün olması hasebiyle teâruz halinde tercihi gerektiren

¹⁶⁷ Dârekutnî, "Tahâret", 51.

¹⁶⁸ Dârekutnî, "Tahâret", 34.

¹⁶⁹ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 232-233; Sûseveh, *Menhecû't-tevfîk ve't-tercîh*, s. 362; Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 345.

¹⁷⁰ Nesâî, "Cenâiz", 45. Ebû Dâvud, "Cenâiz", 42-43.

¹⁷¹ Ebû Dâvud, "Cenâiz", 42-43.

¹⁷² Buhârî, "Cenâiz", 48.

¹⁷³ Ebû Dâvud, "Cenâiz", 42-43.

¹⁷⁴ Buhârî, "Cenâiz", 48, (باب مَنْ تَبِعَ جَنَازَةً فَلَا يَقْعُدُ حَتَّى تُوضَعَ عَنْ مَنَاقِبِ الرِّجَالِ فَإِنْ قَعَدَ أَمَرَ بِالْقِيَامِ).

¹⁷⁵ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 418; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.466; İbn Emîru'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, cilt: 3, s. 30; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 126; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 171; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 246.

¹⁷⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 418; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.466; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 126; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 171; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 241.

unsurlardandır.¹⁷⁷ Aynı şekilde müzekkînin râviyi âdil sayma sebebini açıkça ifade etmesi de tercih sebeplerindendir.¹⁷⁸

Konuyla ilgili Bûsre bnt. Safvân (r.a.) ile Talk b. Ali'nin (r.a.) literatürde “mess-i zeker” olarak bilinen meseleyle ilgili rivayetleri örnek verilebilir.¹⁷⁹ Bûsre (r.anhâ), Resûlullah'ın (s.a.v.) tenasül uzvuna dokunan kimsenin abdest almasını söylediğini rivayet etmiştir.¹⁸⁰ Buna karşılık Talk b. Ali (r.a.) Resûlullah'ın, (s.a.v.) kişinin tenasül uzvunun da kendisinden bir parça olduğunu söylediği rivayetini¹⁸¹ aktarmıştır. Tenasül uzvuna dokunmak sebebiyle abdestinin bozulup bozulmayacağı ile ilgili ihtilâf, hadisler arasında tercih yapılarak çözülmüştür. Cumhur ulemâ, müzekkîlerinin çok olması sebebiyle Bûsre hadisini tercih etmişlerdir. Zira Ebû Zûr'a, Ebû Hâtim ve Yahyâ b. Ma'în gibi münekkitlerin Talk b. Ali'nin hadislerinin hüccet değeri taşımadığına dair görüşleri nakledilmiştir.¹⁸²

1. 1. 2. 5. Tedlisi câiz görmemesi

Râvinin tedlisi câiz görmemesi veya kendisiyle ilgili özel olarak böyle bir bilgi mevcut değilse bile tedlisin câiz görülmediği ve genel olarak tedlis yapılmayan bir bölgeden olması da râvi ile ilgili tercih sebepleri arasında sayılabilir.¹⁸³ Bu doğrultuda senedlerindeki râvilerin tedlis uygulamasına sıkça rastlanan Irak bölgesine mensup olduğu müteâriz hadisler arasında yapılacak tercihte senedde kullanılan lafızlara dikkat edilmelidir. İttisâle delalet eden “حَدَّثَنَا، أَخْبَرَنَا” gibi lafızların kullanıldığı rivayetler, “عَنْ” lafzıyla nakledilen muan'an hadislere tercih edilir.¹⁸⁴ Konunun önemini vurgulamak maksadıyla Şu'be'nin Katâde'den hadis alırken (عَنْ) lafzıyla naklettiği hadisleri yazmamasına işaret edilmiştir.¹⁸⁵

1. 1. 2. 6. Takvâ sahibi ve itikadının düzgün olması

Râvinin takvâ sahibi, bid'atlerden uzak ve düzgün bir itikad sahibi olması, onun hadisini kendisi gibi olmayan diğer râvinin hadisi karşısında üstün kılan özellikler arasındadır.¹⁸⁶ Zira takvâ sahibi râvi hadis rivayetinde özensiz davranmaktan kaçınır.¹⁸⁷ Râvinin itikadı

¹⁷⁷ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 418; İbn Emîru'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, cilt: 3, s. 30; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 126; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 171.

¹⁷⁸ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 126.

¹⁷⁹ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 247.

¹⁸⁰ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 18; Tirmizî, “Tahâret”, 61.

¹⁸¹ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 18; Tirmizî, “Tahâret”, 61.

¹⁸² Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 248. Söz konusu rivayetler arasında başka sebepler kullanılarak tercih yapıldığı da bilinmektedir. Bk. Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 248.

¹⁸³ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 22; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 127.

¹⁸⁴ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 22; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 847.

¹⁸⁵ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 22.

¹⁸⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 419; Sübkî ve İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 220-221; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 126; Ensârî, *Gâyetü'l-vüsûl*, s. 777-778; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1129; Heyto, *el-Vecîz*, s. 509; Hafnâvî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, s. 315-316; Binyunus Veli, *Davâbitu't-tercîh*, s. 259-260; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 241; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 230.

¹⁸⁷ Ensârî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, cilt: 2, s. 254.

ve takvâsı, hadis rivayetini doğrudan ilgilendirmediği için söz konusu kriter, ancak râvilerin adalet ve zabt açısından aralarında tercih yapılamayacak ölçüde birbirlerine yakın olmaları durumunda hadislerden birinin tercih edilmesinde etkili olur.

Genellikle ‘râvinin bid’atlerden uzak, güzel bir itikada sahip olması’ şeklinde ifade edilen tercih sebebiyle ilgili bazen de Mu‘tezilî veya Râfîzî râvi karşısında Sünnî râvinin tercih edileceği gibi detaylar da verilmiştir.¹⁸⁸ Burada Mu‘tezilî ve Râfîzî itikadını benimseyen râvinin hadisinin bazı şartları taşıdığı takdirde makbul sayıldığını ifade etmek gerekmektedir. Ancak teâruz durumunda Sünnî râvinin hadisi tercihe şayan bulunmuştur.

Konuya örnek olarak, hadis metinlerinde ‘صَوْمُ الدَّهْرِ’ ibaresiyle geçen yılın her günü oruç tutmakla ilgili rivayetlere yer verilebilir. İbrahim b. Ebî Yahyâ’nın (ö. 184) naklettiği rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.), her gün oruç tutmakla kişinin kendisini Allah’a adanmış olacağını ve bunun güzel bir amel olduğunu bildirmektedir. İbn Mâce’nin (ö. 273/887) *Sünen*’inde ise Resûlullah’ın (s.a.v.) her gün oruç tutmayı kerih gördüğü ve her ayın üç gününü oruçlu geçirmenin, ayın tamamını oruçlu geçirmek gibi olduğunu ifade ettiği rivayet edilmiştir.¹⁸⁹ Birbiriyle çelişen bu rivayetler arasında tercih yapılırken her gün oruç tutmanın övüldüğü rivayetin râvisi olan İbrahim b. Ebî Yahyâ, Kaderiyye ve Cehmiyye’ye mensup olduğu gerekçesiyle bid’at ehli sayılmış ve rivayeti muârizları karşısında terk edilmiştir.¹⁹⁰

1. 1. 3. Râvinin İlmî Durumu

Müteâriz hadislerden birinin râvisinin diğer hadisin râvisinden daha bilgili olması, o hadisi diğeri karşısında üstün kılan özelliklerdendir. Bu yönüyle hadisin tercih edilmesini gerektiren sebepler arasında râvinin ilmî açıdan diğer râviden üstün olması da yer alır.¹⁹¹

1. 1. 3. 1. Arap dili ve belâgatını bilmesi

Hadislerin vârid olduğu Arap dilini, sarf ve nahiv gibi Arapça gramerini, meânî gibi belâgat ilminin inceliklerini, Arapça’da ‘müfredât’ şeklinde isimlendirilen kelime bilgisini iyi bilen, bu alanda mâhir olan râvi, bu bilgilere sahip olmayan veya kendisi kadar vâkıf olmayan¹⁹² râviden üstün olduğu için rivayeti tercihe şayandır.¹⁹³ Çünkü Arap diline vâkıf olan kimse dili iyi bilmeyene göre mânâyı kavramaya daha muktedir olacaktır. Ayrıca hadisin lafızlarıyla ilgili sorunları fark edip bunların çözümü adına araştırma yapacağı için hata yapmaktan daha uzaktır.¹⁹⁴ Aynı şekilde i‘rab konusunda

¹⁸⁸ Heyto, *el-Vecîz*, s. 509; Ubeydât, *el-Menâhicu’l-usûliyye*, s. 241.

¹⁸⁹ İbn Mâce, “Sıyâm”, 29.

¹⁹⁰ Sübkî ve İbnü’s-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 220-221; Hafnâvî, *et-Teâruz ve’t-tercîh*, s. 315-316.

¹⁹¹ İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 603; Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*, s. 204.

¹⁹² Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 416; Beyzâvî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 220;

¹⁹³ Irâkî, *et-Takyîd ve’l-îzâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, cilt: 5, s. 125; Berzencî, *et-Teâruz ve’t-tercîh*, cilt: 2, s. 164.

¹⁹⁴ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 416; İbn Emîru’l-Hâc, *et-Takrîr ve’t-tahbîr*, cilt: 3, s. 27; Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, cilt: 5, s. 125; Ensârî, *Fevâtihu’r-rahâmût*, cilt: 2, s. 255; Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1128-1129; Berzencî, *et-Teâruz ve’t-tercîh*, cilt: 2, s. 164; Binyunus Veli, *Davâbitu’t-tercîh*, s. 282-283;

bilgili olduğu için daha az hata yapacak ve hadisin başka türlü anlaşılmasına mahal bırakmayacaktır.¹⁹⁵

Yaygın kanaatin aksine, Arapça bilmeyen râvinin, bilen râviye tercih edileceği de dile getirilmektedir. Nitekim bu görüşün sahipleri, Arapça bilgisine güvenen râvinin ezberine çok önem vermeyeceği için hataya düşme ihtimalini daha yüksek bulmakta ve dili bilmeyen kişinin hata etme korkusuyla daha titiz şekilde ezber yapacağını düşünmektedirler.¹⁹⁶ Arap dili ve onunla ilgili bilim dallarını bilmeyen râvinin hafıza, rivayette dikkat ve titizlik gibi konularda bu bilgilere sahip olan râviden daha üsün olduğu biliniyorsa onun rivayeti bu durumda tercih edilir. Ancak diğer yönlerden eşit olmaları durumunda Arapça bilgisi daha iyi olan râvinin hadisinin tercihe şayan olduğunu ifade etmek gerekir.

1. 1. 3. 2. Fıkıh ilmini bilmesi

Tercihe etki eden unsurlar arasında, hadisler arası teâruz konusuyla ilgili erken tarihlerde telif edilen eserlerden itibaren râvinin fakih oluşuna da sıklıkla yer verilmiştir.¹⁹⁷ Özellikle Hanefîler'in vurguladığı¹⁹⁸ fakih râvi olgusu, Hanefî olmayan ulemâ tarafından da hadisler arası ihtilâfları çözmeye başvurulmuş bir tercih sebebi olarak kabul görmüştür. “Fakih râvi” kavramı ile ne kast edildiğine dair farklı görüşler bulunmaktadır.¹⁹⁹ Bazı âlimler râvinin fikhını onun zabt, hafıza ve hadis rivayetindeki dikkati şeklinde açıklasalar da²⁰⁰ gerek tercih sebepleri arasında râvinin fikhıyla birlikte ayrıca zabt ve itkân özelliğine yer verilmesi, gerekse de fakihiği yönüyle tercih edilen râvilerin fıkıh ilmiyle temâyüz etmiş kimseler olması bu görüşün zayıf kaldığını göstermektedir.

İhtilâfu'l-hadîs bağlamında rivayeti tercihe şayan olan fakih râvi kısaca, hem rivayet hem dirayet ilmine vâkıf, lafızların delâletlerini bilen, lafızlardan hüküm çıkarabilen müctehid râvi şeklinde nitelendirilebilir.²⁰¹ Burada kasıt, râvinin genel olarak fakih/müctehid şeklinde vasıflandırılmasıdır. Bazı âlimler fakih râvi ifadesini “rivayet ettiği hadisin

Hafnâvî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, s. 315; Lütfî b. Muhammed ez-Zagîr, *et-Teâruz fî'l-hadîs*, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 2008/1428, s. 376.

¹⁹⁵ eş-Şüteyvi, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 329.

¹⁹⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 416; Urmevî, *et-Tahsîl*, cilt: 2, s. 263; İbn Emîru'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, cilt: 3, s. 27; Ensârî, *Fevâituhu'r-rahâmût*, cilt: 2, s. 255; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 164-165.

¹⁹⁷ Şîrâzî, *el-Lüma'*, s. 174; Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 25; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 124; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 465; Urmevî, *et-Tahsîl*, cilt: 2, s. 263; Beyzâvî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 220; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 603; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1128-1129; Heyto, *el-Vecîz*, s. 508; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 153; Bedrân, *Edilletü't-teşrî'*, s. 224; Binyunus, *Davâbitu't-tercîh*, s. 280; Hafnâvî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, s. 314.

¹⁹⁸ İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 603; Hanefî mezhebinde râvinin fikhının tercihe etkisi için bk. Koçak, *Tearuzu Gidermede Tercih Yöntemi*, s. 82-86.

¹⁹⁹ Bk. Tsiligkir, Chamnti, (2008), *Hadis Rivayetinde Fakih Ravinin Rolü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 8, 81.

²⁰⁰ Bedrân, *Edilletü't-teşrî'*, s. 225; İbn Emîru'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, cilt: 3, s. 27.

²⁰¹ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 25; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 153; Bedrân, *Edilletü't-teşrî'*, s. 224; Tsiligkir, *Hadis Rivayetinde Fakih Ravinin Rolü*, s. 8, 81.

anlamını, muhtevâsını iyi bilen” şeklinde açıklamışlardır.²⁰² Ancak söz konusu açıklamanın fakih sözcüğünün kelime anlamını²⁰³ ifade ettiği ve tercih sebebi olan fakih râvi kavramını yalnızca bir yönüyle ortaya koyduğu söylenebilir. Bu sebeple râvinin hadisin anlam ve muhtevâsını iyi bilmesi konusunun “Rivayet Ettiği Hadisin Konusunu Daha İyi Bilmesi” başlığında müstakil olarak ele alınması uygun görülmüştür.

Hadis lafızlarından hüküm çıkarma ve ichtihad kabiliyetlerine sahip fakih râvi, lafızların delâletlerini daha iyi bileceği, caiz olanla olmayanı ayırabileceği, işittiği ihtilâflı rivayetin nüzûl sebebi gibi detaylarını araştırarak problemi giderebileceği için onun rivayeti fakih olmayanın rivayetine tercih edilir.²⁰⁴ Zira fakih râvinin sayılan özellikleri onun hadis rivayetine karşı daha özenli, zabtının daha kuvvetli ve rivayetinde hata yapma ihtimalinin daha düşük olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle fakih râvi ile fakih olmayan râvi arasındaki tercihin, fakih râvi ile kendisinden daha fakih râvi arasında da yapıldığına ve iki fakih râvi arasından fıkıh ilmine vukûfiyeti fazla olan râvinin hadisinin tercih edileceğine ayrıca dikkat çekilmelidir.²⁰⁵

Râvinin fakihliğinin rivayetler arası tercihe etkisi konusunda, bazı âlimler tarafından mâna ve lafız rivayeti ayrımı gözetilmiş ve râvinin fıkının lafız rivayetlerinde değil, mâna rivayetiyle aktarılan hadisler arasında tercih yaparken etkili olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁶ Buna karşın cumhur ulemâ, râvinin fıkıhı dolayısıyla barındırdığı meziyetlerin, kendisini fakih olmayan râviden daha güvenilir kıldığı için rivayet şekline bakmaksızın râvisi fakih olanın rivayetini tercih etmiştir.²⁰⁷ Râvinin fakih oluşunun tercih konusunda etkili olma sebeplerine bakıldığında bunların hem lafız hem mâna rivayetlerinin daha doğru anlaşılmasını sağlayan özellikler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla fakih râvinin hadisini tercih ederken mâna ve lafız rivayetleri arasında ayrıma gerek duyulmayacağı ifade edilebilir. Çoğu ulemânın, râvisi fakih olan hadisi tercihe şayan bulmasına karşın, az da olsa râvinin fakih oluşunun tercihe etki etmediği görüşünü benimseyen âlimlerin de bulunduğunu belirtmek gerekmektedir.²⁰⁸

²⁰² Hafnâvî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, s. 314.

²⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, cilt: 13, s. 522; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Fıkıh İlmi & İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*, haz. Abdullah Kahraman, Nizamiye Akademi, İstanbul 2013, s. 74.

²⁰⁴ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 25; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 124; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 465; Urmevî, *et-Tahsîl*, cilt: 2, s. 263; Beyzâvî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 220; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1128-1129; Heyto, *el-Vecîz*, s. 508; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 153; Bedrân, *Edilletü't-teşrî'*, s. 224-225; Binyunus, *Davâbitü't-tercîh*, s. 280; Hafnâvî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, s. 314.

²⁰⁵ Binyunus, *Davâbitü't-tercîh*, s. 280; Sûseveh, *Menhecü't-tevfîk*, s. 364; Lütî b. Muhammed, *et-Teâruz fi'l-hadîs*, s. 375.

²⁰⁶ Bk. İbn Emîrû'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, cilt: 3, s. 27; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 154-156; Sûseveh, *Menhecü't-tevfîk*, s. 364; Binyunus, *Davâbitü't-tercîh*, s. 280. Fakih râvi şartı, mâna rivayetiyle aktarılan hadisler arasında tercihin yanı sıra mâna rivayetinin kabul edilip edilmeyeceği konusunda da Hanefîler tarafından vurgulanmıştır. Bk. Tsiligkir, *Hadis Rivayetinde Fakih Ravinin Rolü*, s. 41-52.

²⁰⁷ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 124; Beyzâvî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 220; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 154-155; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 228.

²⁰⁸ İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, cilt: 2, s. 189; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 154.

Râvisi daha fakih olan hadisin tercihine, rukûdan kalkarken ellerin kaldırılmasıyla ilgili rivayetler örnek verilebilir. Hanefîler, “Âsım b. Küleyb→Abdurrahman b. el-Esved→Alkame→İbn Mes‘ûd” senediyle gelen rukûdan kalkarken Resûlullah’ın (s.a.v.) ellerini kaldırmadığını bildiren rivayeti,²⁰⁹ “Zührî→Sâlim b. Abdullah→Sâlim b. Abdullah’ın babası” yoluyla gelen muâriz rivayete²¹⁰ tercih etmişlerdir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Evzâî’nin (ö. 157/774) söz konusu rivayetlerle ilgili meşhur diyalogu hadisler arasında hangi sebeplerle tercih yapıldığını açıkça göstermektedir. Buna göre Evzâî âlî isnada sahip olan Zührî rivayetini tercih ederken, Ebû Hanîfe her iki isnadın ricâlini fıkîh bilgisi yönünden karşılaştırmış ve râvileri fakih olan ilk hadisi tercih etmiştir.²¹¹

Fakih râvinin tercihe konu olduğu örneklerden biri de Buhârî’nin “Gusûlden önce abdest alma”²¹² babında rivayet ettiği Âişe (r.anhâ) ve Meymûne (r.anhâ) rivayetleridir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) cenâbet sebebiyle aldığı gusûl abdestinin tarif edildiği rivayetlerde Âişe (r.anhâ) Hz. Peygamber’in (s.a.v.) gusûlden önce namaz abdesti aldığını ifade etmiştir.²¹³ Meymûne’ye (r.anhâ) ait olan bir sonraki rivayette²¹⁴ ise, Resûlullah’ın (s.a.v.) ayakları hariç, namaz abdesti aldığı, ayaklarını daha sonra yıkadığı ifade edilmiştir. Rivayetler arasında Hz. Peygamber’in (s.a.v.) gusûl abdesti öncesinde alınan namaz abdestinde ayaklarını yıkayıp yıkamadığı ile ilgili ihtilâf bulunmaktadır.²¹⁵ Söz konusu hadisler arasındaki ihtilâfı İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), A‘meş’ten rivayette bulunan en fakih ve itkân sahibi râvinin Meymûne olmasını gerekçesiyle onun hadisini tercih ederek gidermiştir.²¹⁶

1. 1. 3. 3. Rivayet ettiği hadisin konusunu daha iyi bilmesi

Râvinin bir konuda uzman olması ve rivayet ettiği hadisin konusunu diğer râviden daha iyi bilmesi, hadisini takdim etmeyi gerektiren özelliklerdendir.²¹⁷ Burada râvinin hadisin ilgili olduğu konuda fakih olmasının yanı sıra bir vesileyle rivayetin konusuna daha vâkıf

²⁰⁹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 116-117.

²¹⁰ Buhârî, “Ezân”, 84.

²¹¹ Beyzâvî, *el-İbhâc*, c. III, s. 220; Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 25; Heyto, *Veciz*, s. 509; Binyunus Veli, *Davâbitü’t-tercîh*, s. 281.

²¹² Buhârî, “Gusûl”, 1.

²¹³ Buhârî, “Gusûl”, 1.

²¹⁴ Buhârî, “Gusûl”, 1.

²¹⁵ Burada gerçek bir ihtilâftan söz edilemeyeceğini ifade etmek gerekmektedir. Bilindiği üzere tercih yapılabilmesi için cem’ ve te’lifin mümkün olmaması gerekir. Söz konusu rivayetler arasındaki teâruz ise cem’ ve te’lif yoluyla çözülebilir. Her ne kadar tercih sebeplerinin ele alındığı eserlerde mücmel ve müfesser rivayetler arasındaki ihtilâfta müfesserin tercih edileceği ifade edilse de gerçek bir teâruzun bulunmadığı bir durumda tercih yapmak da anlamlı olmamaktadır. Âişe’nin (r.anhâ) hadisi mücmel, Meymûne’nin (r.anhâ) hadisi ise müfesser kabul edildiğinde, müfesser olan Meymûne hadisinin mücmel hadisi beyân ettiği görülür. Böylece her iki rivayetle de amel edilebilir. Bk. Lutfi b. Muhammed, *et-Teâruz fi’l-hadîs*, s. 376.

²¹⁶ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethü’l-bârî bi şerh Sahîh li’l-Buhârî*, thk. Abdü’l-kâdir Şeybe el-Hamd, Mektebetü Melik Fehd el-Vataniyye, Riyad 2001/1421, cilt: 1, s. 455-456; Lutfi b. Muhammed, *et-Teâruz fi’l-hadîs*, s. 376.

²¹⁷ Hafnâvî, *et-Teâruz ve’t-tercîh*, s. 314; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 229.

olması durumu da düşünölmelidir.²¹⁸ Örneğın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşleri onun ev hali ve ailevî meselelerdeki tutumu gibi konularda diğér sahâbîlerden daha bilgilidirler. Aynı şekilde Enes (r.a) uzun yıllar Resûlullah'ın (s.a.v.) hizmetinde bulunarak onu yakından gözlemleme imkânına sahip olması nedeniyle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) günlük yaşantısıyla ilgili konulara daha vâkıftır. Yine ilgili konulardaki uzmanlıkları sebebiyle kazâlar konusunda Ali b. Ebî Tâlib'in (r.a.), helal-haram konusunda Muâz'ın (r.a.), ferâiz konusunda Zeyd b. Sâbit'in (r.a.) hadislerinin alınacağı ifade edilmiştir.²¹⁹ Aynı şekilde erkeklerin daha yakından görebileceğı, daha iyi bilmeleri gereken konularda erkek râvilerin, kadınları ilgilendiren özel haller, onların yakından şahit olduğı vakıalarda kadınların rivayetleri tercih edilmelidir.²²⁰

Râvinin bir konuda uzman olması sebebiyle hadisinin tercih edilmesine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin miras konusunda İbn Mes'ûd'un rivayetini, konuyla ilgili kendi hatırladığı bilgiye tercih etmesi gösterilebilir.²²¹ Ebû Mûsâ'ya kız çocuk, oğlun kızı ve kız kardeş arasındaki miras taksimini soranlar, daha sonra İbn Mes'ûd'un kendisinden daha farklı şekilde hüküm verdiğini bildirmişler, bunun üzerine Ebû Mûsâ konunun uzmanı dururken kendisine sormamaları gerektiğini ifade etmiştir.²²²

Konuyla ilgili bir diğér örnek de kişinin cünüp olarak uyanması halinde oruçlu sayılıp sayılmayacağıyla ilgili Ebû Hüreyre (r.a.) ve Hz. Âişe (r.anhâ) rivayetleridir.²²³ Ebû Hüreyre'nin (r.a.) cünüp olarak uyanan kimsenin oruçlu olmayacağına dair rivayetine karşılık Âişe'nin (r.anhâ) Resûlullah'ın (s.a.v.) cünüp olarak uyandığı halde orucunu tuttuğunu bildirdiğı hadis tercih edilir.²²⁴ Âişe (r.anhâ) hadisinin tercihinde Hz. Peygamber'in eşi olması hasebiyle bu özel durumunu Ebû Hüreyre'den daha iyi bilecek olması etkili olmuştur.

1. 1. 4. Hadisi Aldığı Hocasıyla Münasebeti

1. 1. 4. 1. Hadisin tahammülü esnasında şeyhine daha yakın olması

Râvinin hadisi tahammül ettiğı esnada hadisi aldığı şeyhine yakın bir mekânda bulunması,²²⁵ hocasının hadis meclisinin içinde bulunması ve hocasıyla arasında perde bulunmaksızın hadisi doğrudan alması²²⁶ gibi unsurlar hadis rivayetinde ve özellikle de

²¹⁸ Hafnâvî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, s. 314.

²¹⁹ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 40; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 127.

²²⁰ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 265-267.

²²¹ Cezzâr, *et-Teâruz beyne'l-edilleti'n-nakliyye*, s. 75.

²²² Buhârî, "Ferâiz", 8.

²²³ Buhârî, "Savm", 22.

²²⁴ Berencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 156.

²²⁵ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 20; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 846; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 127; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 601.

²²⁶ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 22-23; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 127; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, cilt: 6, s. 161-162; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 605; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 170; Cezzâr, *et-Teâruz beyne'l-edilleti'n-nakliyye*, s. 79; Râbih Mürâcî, *et-Teâruz ve't-tercîh; Dirâse fi'l-cedel ve'l-münâzara fi 'ilmi usûli'l-fikh*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Câmiatü Mentourî Konstantine, Cezair 2007/2008, s. 205. "Tezde

tercihi gerektiren durumlarda önem arz etmektedir. Sahâbenin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hadisin vürûdu esnasında daha yakın bulunması da râvinin şeyhine yakın bir mekânda bulunması bağlamında değerlendirilmektedir.²²⁷ Bu gibi durumlarda râvi hadisi daha doğru bir şekilde duyup kavrama, hocasının mimiklerini ve hareketlerini daha yakından görme imkânına sahip olacaktır.²²⁸

Râvinin yaşça büyüklüğüyle ilgili örnek olarak verilen Resûlullah'ın (s.a.v.) ifrad haccı mı kırân haccı mı yaptığına dair rivayetler arasında yapılan tercihin gerekçelerinden biri de İbn Ömer'in (r.a.) olay esnasında Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Enes'ten (r.a.) daha yakın bulunmasıdır. İbn Ömer'in (r.a.) bizzat kendisi, hac esnasında Resûlullah'ın (s.a.v.) devesinin ipini tuttuğunu ifade etmiştir.²²⁹

Râvinin hadisi perde arkasından değil de *müşâfehe* yoluyla almasıyla ilgili olarak da Berîre (r.anhâ) hadisinin farklı varyantları içinden Urve b. Zübeyr (r.a.) rivayetinin tercih edilmesi örnek gösterilebilir.²³⁰ Urve (r.a.) Âişe'nin (r.anhâ) yeğeni olması hasebiyle diğer râviler gibi hadislerini perde arkasından dinleme gereği duymadığı için, doğrudan almış böylece de Âişe'den (r.anhâ) yaptığı nakiller diğer râvilerin hadisleri karşısında tercihe şayan hale gelmiştir.²³¹

1. 1. 4. 2. Mülâzemetinin daha fazla olması

Râvinin hadis aldığı hocasının yanında uzun yıllar geçirerek ona *mülâzim* olması, hocasıyla uzun süre ders yapması ve ilim meclislerinde bulunması da tercih kriterlerindendir.²³² Aynı şekilde râvinin diğer âlimlerin ders halkalarına çokça katılıp, onların yanında vakit geçirmesi de tercih sebeplerinden sayılabilir.²³³ Sahâbenin sohbetinin fazla olması, yani Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında yaşaması ve zamanının çoğunu onun yanında geçirmesi²³⁴ de bu minvalde değerlendirilmektedir.

Bir âlimin yanında uzun süre vakit geçirmek ve derslerine devamlı katılmak, kişinin ilmini artırır, yanında bulunduğu hocası ve onun davranışları konusunda daha fazla bilgi sahibi olmasını sağlar.²³⁵ Muhaddislerin, hadisleri bazen mürsel bazen müsned, bazen hatalı bazen doğru rivayet etme ihtimalleri de bulunmaktadır. Hocasının derslerine

sayfa numaralarının tamamı belirtilmediğinden pdf numarası gösterilmiştir"; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 205.

²²⁷ Tehânevî, *Kavâid fî ulûmî'l-hadîs*, s. 303.

²²⁸ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 20.

²²⁹ Bk. 'Râvinin Yaşça Büyük Olması'.

²³⁰ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, cilt: 6, s. 161-162; Cezzâr, *et-Teâruz beyne'l-edilleti'n-nakliyye*, s. 79; Râbih Mürâcî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, s. 205. "Tezde sayfa numaralarının tamamı belirtilmediğinden pdf numarası gösterilmiştir".

²³¹ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 174; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 238, 339.

²³² Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 21; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 846; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 127; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 603; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 173.

²³³ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1129; Urmevî, *et-Tahsîl*, cilt: 2, s. 263; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 236.

²³⁴ İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 608; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, cilt: 6, s. 155; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1129; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 262; Cezzâr, *et-Teâruz beyne'l-edilleti'n-nakliyye*, s. 78; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 168.

²³⁵ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, cilt: 6, s. 155.

devamlı katılan kişi tüm bu rivayet şekillerini duyacağı için, diğer râviler arasında hadisin en doğru halini bilen kişi konumunda olacaktır.²³⁶ Bu nedenlerle râvilerin hem hadis aldıkları şeyhleri hem de diğer muhaddis ve ulemânın yanında zaman geçirmeleri, ders halkalarına devamlı olarak katılmaları önem arz etmektedir.²³⁷

Özellikle sahâbe söz konusu olduğunda hadislerin kaynağı olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında uzun süreli bulunmak onlar için ziyadesiyle ayrıcalık sağlamaktadır. Hz. Peygamber'le (s.a.v.) çok vakit geçirmek, hadise konu olan olayları daha yakından görme, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söylediği lafızları daha iyi duyma gibi durumları da mümkün kılmaktadır. Bu nedenle vakitlerinin çoğunu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında geçiren Ebû Bekir (r.a.) ve Ebû Hüreyre (r.a.) gibi sahâbîlerin hadislerinin, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile kendileri kadar vakit geçirmeyen sahâbîlerin rivayetlerine tercih edilecektir.²³⁸

Konuyla ilgili olarak Zührî'nin talebelerinden Yunus b. Zeyd'in rivayetlerinin, hocası Zührî'ye mülâzemeti sebebiyle diğer öğrencilerinin rivayetlerine tercih edilmesi²³⁹ örnek verilebilir. Öyle ki yolculuklarında bile Yunus b. Yezîd'in Zührî'ye eşlik ettiği aktarılmıştır.²⁴⁰ Râvinin şeyhine mülâzemetinin tercih sebebi olarak kullanıldığı örneklerden biri de Resûlullah'ın (s.a.v.) hangi şekilde hac yaptığıyla ilgili İbn Ömer (r.a.) ve Enes (r.a.) rivayetleridir.²⁴¹ Hanefîler bu konuda cumhur ulemâdan farklı bir tavır sergileyerek, uzun süre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hizmetinde bulunduğu için mülâzemetinin daha fazla olması gerekçesiyle Enes'in (r.a.) rivayetini tercih etmişlerdir.²⁴²

1. 1. 4. 3. Hadisi kendi bölgesinin ulemâsından alması

Hadis rivayetinde râvinin memleketi, yaşadığı yerler, yaptığı ilim yolculukları gibi hadis aldığı hocalarının memleketleri de önem arz etmektedir. Zira her bölgenin kendine has teâmülleri, hadis rivayeti hususunda kullandıkları farklı kavramlar oluşabilmektedir. Bu bakımdan râviler kendi bölgelerinin âlimlerinin teâmül ve ıstılahlarına daha aşina olacakları için, onlardan yaptıkları rivayetlerde diğer râvilere nispetle hata yapma ihtimalleri de daha düşük olacaktır.²⁴³ Söz konusu etkenler sebebiyle kendi memleket veya yaşadığı bölgenin âlimlerinden semâ eden râvinin hadisi yabancı hocalardan semâ eden râvinin hadisine tercih edilir.²⁴⁴ Bu durumu açıklığa kavuşturmak için hadisin kabulü noktasında muhaddislerin yaşanılan bölge ve memlekete verdiği önemi gösteren İsmail b. Ayyâş örneğini vermek yerinde olacaktır. Muhaddisler Şamlı bir râvi olan

²³⁶ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 173-174.

²³⁷ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 126.

²³⁸ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 168; Sâlih Avaz, *Dirâsât fî't-teâruz ve't-tercîh*, s. 456.

²³⁹ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 174.

²⁴⁰ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 21.

²⁴¹ Bk. 'Râvinin Yaşça Büyük Olması'.

²⁴² Sûseveh, *Menhecü't-tevfîk ve't-tercîh*, s. 379.

²⁴³ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 21; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 174.

²⁴⁴ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 21; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 846-847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 127; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 174; Hasan, Abdullah Muhammed, *el-Karâin ve eseruhâ fî 'ilmi'l-hadîs*, Vizâratü'l-evkâf ve'ş-şu'ûnu'l-islâmiyye, Kuveyt 2013, s. 73.

İsmail b. Ayyâş'ın Şamlı hocalardan aldığı hadisleri delil kabul etmiş, ancak başka bölgelerin ulemâsından yaptığı nakillere itibar etmemişlerdir.²⁴⁵ İbn Hacer, eserinin İsmail b. Ayyâş hakkında bilgi verdiği bölümünde bu durumu dile getirerek onun kendi bölgesinin âlimlerinden yaptığı nakillerde sadûk olduğunu ancak diğer âlimlerden yaptığı rivayetlerde hata ettiğini ifade etmiştir.²⁴⁶

1. 1. 5. Rivayet Ettiği Hadisle İlişkisi

Fıtratı gereği insan müdahil olduğu ve içinde bulunduğu olayları, kendisine başkaları tarafından anlatılan olaylara nisbetle daha detaylı ve doğru bir şekilde hatırlamaya yatkındır. Aynı şekilde hayata geçirilen kural ve kaidelerin insan zihninde daha uzun süre doğru bir şekilde muhafaza edildiği söylenebilir. Hadis münekkitleri, insan hafızasının bu özelliğini dikkate alarak hadisler arası teâruzda râvinin hadise konu olan olayın bir şekilde içinde bulunmasını tercih sebebi saymışlardır.²⁴⁷ Bu bilgiler ekseninde râvinin sahib-i kıssa olması, mübâşir olması ve rivayet ettiği hadisi inkâr etmeyip bilakis onunla amel etmesi gibi etkenler tercih sebepleri arasında yer almaktadır.

1. 1. 5. 1. Râvinin olayın içinde yer alması

Tercih sebepleri arasında yer alan râvinin *sahib-i kıssa* olması, onun hadiste geçen olayın taraflarından biri olduğu ve olayın bizzat kendisiyle ilgili olduğu anlamına gelmektedir. *Mübâşir* olması ise râvinin olayı bizzat yaşamamakla birlikte olayla dolaylı yoldan bir ilişkisinin bulunması anlamındadır. Söz konusu iki kavramın aynı kişileri ifade edip etmemesi noktasında fikir birliği bulunmamaktadır.²⁴⁸ Bazı eserlerde farklı iki madde olarak ele alınmış,²⁴⁹ bazılarında ise yalnızca birine yer verilmiştir.²⁵⁰ Verilen örnekler incelendiğinde bu iki kavramın birbirine yakın kişileri ifade ettiği ve 'râvinin olayın içinde yer alması' ifadesiyle aynı başlık altında incelenmesinin daha uygun olacağı kanaatine ulaşılmıştır.

Konuyla alakalı en sık verilen örnek Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Meymûne (r.anhâ) ile evliliği esnasında ihramlı olup olmamasıyla ilgili ihtilâflı rivayetlerdir.²⁵¹ Söz konusu olay hakkında iki farklı hüküm içeren rivayetler²⁵² bulunmaktadır. Bunların ilki Resûlullah'ın (s.a.v.) Meymûne (r.anhâ) ile ihramlıyken evlendiğini bildiren İbn Abbâs

²⁴⁵ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 21.

²⁴⁶ İbn Hacer'in ifadeleri şu şekildedir: "صَدُوقٌ فِي رَوَايَتِهِ عَنْ أَهْلِ بَلَدِهِ مُخْلِطٌ فِي غَيْرِهِمْ". Bk. İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, nşr, Muhammed Avvâme, Dâru'r-Raşîd, Halep 1988/1408, s. 109.

²⁴⁷ Şîrâzî, *el-Lüma'*, s. 174; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 200; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 286-297.

²⁴⁸ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 286-297.

²⁴⁹ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 19; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 846; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 126-127; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.463; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 600; Tilimsânî, *Miftâhu'l-vusûl*, s. 624-626; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1129.

²⁵⁰ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 716; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 158.

²⁵¹ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 19; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.463; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 600-601; Tilimsânî, *Miftâhu'l-vusûl*, s. 624-626; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 287-291; eş-Şüteyevî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 331.

²⁵² Buhârî, "Megâzî", 43; Müslim, "Nikâh", 48.

(r.a.) rivayetidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Meymûne (r.anhâ) ile ihramlı değilken evlendiğini ise hem evliliğin kendisiyle gerçekleştirildiği Meymûne (r.anhâ), hem de bu evlilik için Hz. Peygamber (s.a.v.) ile Meymûne (r.anhâ) arasında elçilik yapan Ebû Râfi' (r.a.) rivayet etmişlerdir. Cumhur ulemâ²⁵³ râvilerinin olayın bizzat içinde bulunmaları²⁵⁴ sebebiyle Meymûne (r.anhâ) ve Ebû Râfi' (r.a.) rivayetlerini tercih etmişlerdir.

Râvinin olayın içinde bulunduğu örneklerden bir diğeri de kadının abdest aldığı suyla erkeğin abdest alması meselesi hakkındaki rivayetlerdir. Hakem b. Amr el-Gıffârî ve Abdullah b. Serces Resûlullah'ın (s.a.v.), kadının abdest suyunun kalanıyla erkeğin abdest ve gusûl almasını yasakladığını rivayet etmişlerdir.²⁵⁵ Buna karşın Meymûne (r.anhâ) ve Âişe (r.anhâ) Resûlullah'ın (s.a.v.) kendi abdest sularıyla gusûl aldığını bildirmişlerdir.²⁵⁶ Hanefî, Şâfiî ve Mâlikîler bu rivayetler arasından Resûlullah'ın (s.a.v.) eşlerinin bizzat olayın içinde bulunmaları sebebiyle Meymûne (r.anhâ) ve Âişe (r.anhâ) rivayetlerini tercih etmişlerdir. Aynı sebeplerden ötürü Âişe'nin (r.anhâ) eşlerin bir araya gelmesinden ötürü inzal olmasa da gusûl gerektiğini ifade ettiği rivayet,²⁵⁷ Ebû Hüreye'nin (r.a.) inzal vaki olduğunda gusûl gerektiğini naklettiği rivayete²⁵⁸ tercih edilmiştir.²⁵⁹

Hadise konu olan olayın içinde yer alan râvinin hadisinin tercih edilmesi, kişinin bizzat kendi yaşadığı veya yakından şahit olduğu olayları daha iyi anlayıp hatırında daha doğru bir şekilde tutabilmesinden kaynaklanmaktadır. Genel kabulün bu şekilde olmasına karşın Hanefî âlim Cürçânî'nin olayı bizzat yaşamayan sahâbîlerin de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) durumunu daha iyi bilme ihtimallerinin bulunması gerekçesiyle söz konusu kriterin hadisler arası tercihe etki etmeyeceğini düşündüğü aktarılmıştır.²⁶⁰ Fakat ele alınan örneklerin de incelenmesi neticesinde sahib-i kıssa veya mübâşir şeklinde nitelendirilen râvinin hadisin inceliklerine diğer râvilerden daha vakıf olacağı görüşü makul görünmektedir.

1. 1. 5. 2. Râvinin rivayet ettiği hadisi inkâr etmemesi veya onunla amel etmesi

Râvinin rivayet ettiği hadis hakkında tereddüt etmemesi,²⁶¹ hadisini inkâr etmemesi²⁶² ve rivayet ettiği hadisle amel etmesi²⁶³ hadisini tercih etmeyi gerektirecek unsurlar

²⁵³ Hanefîler bu konuda farklı tercih sebepleri kullanarak İbn Abbâs hadisiyle amel etmişlerdir. Bk. Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 288; eş-Şüteyvi, *et-Tercih beyne'l-ahbâr*, s. 331.

²⁵⁴ Bu olayda Meymûne (r.anhâ) olayı bizzat yaşayan taraf olması sebebiyle sahib-i kıssa/vakıa, Ebû Râfi' (r.a.) ise olayın taraflarından biri olmasa da olayın içinde bulunması sebebiyle mübâşir olarak vasıflandırılmıştır. Bu iki kavramı farklı başlıklar altında ele alan müellifler, sahib-i kıssa örneği olarak yalnızca Meymûne (r.anhâ) hadisine, mübâşir olarak da Ebû Râfi' (r.a.) rivayetine yer vermişlerdir. Bk. Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 286-297.

²⁵⁵ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 40; Tirmizî, "Tahâret", 47.

²⁵⁶ Buhârî, "Gusûl", 9; Müslim, "Tahâret", 323.

²⁵⁷ Buhârî, "Gusûl", 28; Müslim, "Tahâret", 349.

²⁵⁸ Müslim, "Hayız", 343-344.

²⁵⁹ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 20; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 158; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 292.

²⁶⁰ İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 600.

²⁶¹ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 849; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 128.

²⁶² Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 849; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 128.

arasındadır. Çünkü rivayet ettiği hadisin muhtevasıyla amel eden kişi, yalan söylemekten daha uzaktır. Bu nedenle hadisiyle amel eden râvinin rivayeti amel etmeyen râvinin rivayetine tercih edilir. Amel ettiği bilinen râvinin hadisi de hadisiyle amel edip etmediği bilinmeyen râvinin rivayeti karşısında tercihe şayandır.²⁶⁴

1. 2. Hadisin Tahammülü ve Rivayetin Vasfıyla İlgili Sebepler

1. 2. 1. Senedin Daha Sahih Olması

Tercih sebeplerinin ele alındığı eserlerde *mütevâtir* haber *âhâd* haberle çeliştiğinde, ilim ifade etmesi sebebiyle *mütevâtir* haberin, zan ifade eden *âhâd* habere tercih edileceği belirtilmiştir.²⁶⁵ Cumhur ulemâ *meşhuru* da *âhâd* haberler arasında değerlendirdiği için burada *âhâd* haberle kastedilen *mütevâtir* olmayan rivayetlerdir.²⁶⁶ Hanefiler ise meşhur ve *âhâd* haberleri birbirinden ayırmış ve meşhur rivayetleri de *âhâd* haberlere tercih etmişlerdir.²⁶⁷ Hadisin *mütevâtir* seviyesine ulaşmasıyla ilgili kesin bir sayı sınırı üzerinde ittifak bulunmadığı için rivayetlerin *mütevâtir* sayılıp sayılmaması konusundaki ihtilâfların hadislerin tercihinde de yansıtacağı gözden kaçırılmamalıdır.

Mütevâtir haberin tercihinde mestler üzerine meshin cevaz verildiği Cerîr b. Abdillâh el-Becelî hadisi²⁶⁸ örnek verilebilir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf (ö. 182/798), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Nevevî (ö. 676/1277) gibi âlimler söz konusu rivayetin *tevâtür* derecesine ulaştığını ifade ederek tercihlerini bu yönde kullanmışlardır.²⁶⁹ Aynı şekilde oruçlu kişinin hacamat yaptırmasıyla ilgili rivayetler arasında da hadisin *tevâtür* derecesine ulaşması, tercihe etki eden sebepler arasında sayılmıştır.²⁷⁰ İbn Abbâs'ın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) oruçluyken hacamat yaptırmasıyla ilgili rivayetine²⁷¹ karşın Hanbelîler, Sevbân'ın hacamat yapan ve yaptıranın orucunun bozulacağını ifade eden hadisini²⁷² tercih etmişlerdir.

Teâruz şartları gereği, birbiriyle çelişen hadislerin kuvvet bakımından birbirine denk olmaları gerekmektedir. Örneğin sahih hadis zayıf bir hadisle hakikatte teâruz etmez. Aradaki farklılığın zayıf hadisten kaynaklandığı düşünülür. Dolayısıyla *mütevâtir* ve *âhâd*

²⁶³ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.463; Yıldırım, Enbiya, “Hadislerin Teâruzunda Âmidî'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri”, Uluslararası Seyfuddin Âmidî Sempozyumu Bildirileri, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009, s. 515-536, s. 524.

²⁶⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.463.

²⁶⁵ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 717; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.463; Sûseveh, *Menhecü't-tevfik ve't-tercîh*, s. 398; Cühenî, Halid Mahmud, *Kavâidu't-tercîh beyne'n-nusûsi's-şer'iyye elletî zâhiruhâ et-teâruz; dirâse ta'siliyye tatbikiyye*, (Yüksek Lisans Tezi bölümü), <https://www.alukah.net/library/0/117518/>, s. 13.

²⁶⁶ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 176; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 315; Sûseveh, *Menhecü't-tevfik ve't-tercîh*, s. 398.

²⁶⁷ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 176; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 315; Sûseveh, *Menhecü't-tevfik ve't-tercîh*, s. 398.

²⁶⁸ Müslim, “Tahâret”, 272; Tirmizî, “Tahâret”, 70.

²⁶⁹ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 316-317; Sûseveh, *Menhecü't-tevfik ve't-tercîh*, s. 400-402.

²⁷⁰ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 317.

²⁷¹ Buhârî, “Savm”, 32; Ebû Dâvûd, “Savm”, 29; Tirmizî, “Savm”, 61.

²⁷² Ebû Dâvûd, “Savm”, 28; Tirmizî, “Savm”, 60.

haberler arasında da aynı sebepten ötürü hakiki teâruz bulunmamaktadır. Böyle durumlarda mütevâtir hadisle tercihe gidilmeksizin amel edilmesi gerekmektedir.²⁷³

1. 2. 2. Senedin İttisâl Durumu

Hadisin sıhhatini tespit etmede dikkat edilen temel unsurlardan biri olan ittisâl durumuna teâruz halindeki hadisler arasında tercih yapılırken de başvurulmuştur.

1. 2. 2. 1. Muttasıl olduğuna dair ittifak olması

Teâruz halindeki hadislerden birinin *muttasıl* olup diğerinin *munkatı* olması durumunda aralarında gerçek bir teâruzdan söz edilemez. Zira böyle bir durumda kuvvet bakımından eşit olmayacakları için teâruz şartları gerçekleşmeyecektir. Ancak rivayetlerden birinin muttasıl olduğuna dair ittifak bulunup diğerinin ittisâl durumu ihtilâflı olduğunda söz konusu durum tercihe etki etmekte ve ittifakla muttasıl olduğu kabul edilen rivayet tercih edilmektedir.²⁷⁴ İmam Şâfiî'nin hadisin muttasıl olduğuna dair şüphe bulunmaması durumuna tercih sebebi olarak başvurduğu nakledilmiştir.²⁷⁵ Söz konusu tercihe, herhangi bir konuda ittifak bulunmasının kuvvet ve sağlamlık kazandırması, ihtilâfın ise zayıflık sebebi olması durumu sebebiyet vermiştir.²⁷⁶

Hadisin senedinin muttasıl olduğuna dair ittifak bulunması sebebiyle yapılan tercihe örnek olarak hayvanların nesîe yoluyla takas edilmesinin cevâzıyla ilgili müteâruz rivayetlere yer verilebilir. Abdullah b. Amr'dan (r.a.) nakledilen rivayette²⁷⁷ Resûlullah (s.a.v.) kendisine develerin başka develerle nesîe yoluyla takas etmesini emretmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu emrinden dolayı onun nesîe uygulamasını câiz gördüğü hükmüne ulaşılmaktadır. Buna mukabil Semüre b. Cündeb'den (r.a.) Hz. Peygamber'in bu uygulamayı yasakladığı bilgisi nakledilmiştir.²⁷⁸ Semüre'nin (r.a.) hadisi, Hasan b. Ebu'l-Hasan'ın hadisi Semüre'den (r.a.) semâ etmesindeki ihtilâf sebebiyle muttasıl olduğunda ittifak edilen Abdullah b. Amr'ın (r.a.) hadisi karşısında mercûh sayılmıştır.²⁷⁹

1. 2. 2. 2. Senedde ittisâle delâlet eden lafızların kullanılması

Senedinde, hadisin semâ yoluyla alındığına veya isnadın muttasıl olduğuna dair “حدثنا” ve “أخبرنا” gibi kesin ifadeler kullanılan rivayetler “عن” veya “أن” lafızlarıyla rivayet edilen hadislerle tercih edilir.²⁸⁰ Yine “حدثنا” ve “أخبرنا” lafzıyla rivayet edilen hadisler teâruz ettiğinde ilkinin ikincisine tercih edileceği ifade edilebilir.²⁸¹ An'ane ile rivayet edilen hadisler arasında tercih yapılırken de *likân*ın sabit oluşuna dikkat edilmelidir. Hocasıyla

²⁷³ “Tercih” başlığında tercih şartları içerisinde bu konu ele alınmıştır.

²⁷⁴ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 25; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 128; Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s. 140.

²⁷⁵ Esad es-Sadeî, *el-İmâm eş-Şâfiî ve 'ilmu muhtelefi'l-hadîs*, s. 323.

²⁷⁶ Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s. 140.

²⁷⁷ Ahmed, *Müsned* 3: 250; Ebû Dâvûd, “Buyû”, 15.

²⁷⁸ Ebû Dâvûd, “Buyû”, 15; Tirmizî, “Buyû”, 21.

²⁷⁹ Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s. 141.

²⁸⁰ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 128; Ensârî, *Fevâtihu'r-rahâmât*, cilt: 2, s. 256; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1132; Lütfî b. Muhammed, *et-Teâruz fi'l-hadîs*, s. 373.

²⁸¹ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 847; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1132.

görüştüğü kesin olarak bilinen râvinin hadisi, görüşmesi konusunda kesinlik bulunmayan râvinin hadisine tercih edilir.²⁸² Mürsel hadisi delil sayan âlimler bu konuda ihtilâf etmiş ve an'ane yapan kişinin tedlis yapmayan, âdil ve tanınan hadis imamlarından olması durumunu istisna etmişlerdir. Ancak tüm bu şartların yerine getirilmesi durumunda dahi küçük de olsa inkıtâ ihtimali bulunduğundan senedinde ittisâle delâlet eden bir karinenin bulunduğu hadisin tercihi isabetli görünmektedir.²⁸³

1. 2. 2. 3. Rivayetin mürsel olmaması

Hadisler arası tercih konusunda senedin muttasıl olmasıyla ilgili olarak hadisin senedinin *müsned* veya *mürsel* olması durumu gündeme getirilmiştir. Müsned ve mürsel hadisler arasında tercih yapılması noktasında mürselin hüccet kabul edilmesine bağlı olarak muhtelif görüşler ortaya çıkmıştır.²⁸⁴ Âlimlerin çoğu, senedi müsned olan hadisi mutlak olarak tercih etmişlerdir.²⁸⁵ Müsned hadisi tercih etmelerinde, mürsel hadisin delil olarak kullanılmasında ihtilâf olmasına karşın müsnedin ittifakla delil değeri taşıması etkili olmuştur.²⁸⁶ Müsned hadisin tercihinin gerekli kılan sebeplerden biri de *irsal* yapılan râvinin *meçhul* olmasıdır. Râvi her ne kadar güvendiği hocasından irsal yapsa da bilmediği bir durum sebebiyle irsal yaptığı kişi zayıf sayılmış ve bu durum râviye ulaşmamış olabilir.²⁸⁷

Cürcânî ve İsâ b. Ebân gibi bazı Hanefî âlimler ise gerekli şartları taşıyan mürsel hadisi müsned hadis karşısında tercihe şayan bulmuşlardır.²⁸⁸ Mürsel rivayeti tercih etmelerinde sika râvilerin irsal yapmalarının ta'dîl anlamı taşıdığı anlayışı etkili olmuştur.²⁸⁹ Aynı şekilde râvilerin senedin tamamını zikretmelerinin aslında senede güvenmediklerini ve şüphelerinin olduğunu göstermesi ve irsal yaparak senede güvendiklerini belirtmiş olmaları da söz konusu âlimleri mürsel rivayetleri tercihe sevk etmiştir.²⁹⁰

Kadı Abdülcebbar gibi bazı âlimler de müsned ve mürsel rivayetlerin hüccet değeri bakımından eşit oldukları ve teâruz halinde aralarında tercih yapılamayacağı görüşündedirler.²⁹¹ Onlara göre müsned hadislerde râvinin adaleti araştırılarak öğrenilebileceği için güven hâsıl olur, bu durum hadisin kuvvetlenmesini sağlar. Mürsel rivayetlerde ise râvide hadisi aldığı hocasının güvenilir olduğuna dair zann-ı gâlib oluşması sebebiyle hadis kuvvet kazanmış olur. Her iki rivayet türünün de başka

²⁸² Lütfî b. Muhammed, *et-Teâruz fi'l-hadîs*, s. 373.

²⁸³ Ensârî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, cilt: 2, s. 256.

²⁸⁴ İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvetde*, cilt: 1, s. 606-607; Şüteyvi, *et-Tercih beyne'l-ahbâr*, s. 378-388.

²⁸⁵ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 422; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.466; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1132; Heyto, *el-Vecîz*, s. 511.

²⁸⁶ Heyto, *el-Vecîz*, s. 511.

²⁸⁷ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 423; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 180.

²⁸⁸ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 422; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 180; Ahmed Abdülaziz es-Seyyid, *Buhûs fi't-teâruz ve't-tercîh ve'l-ictihâd ve't-taklîd 'inde'l-usûliyyîn*, Mektebetü'l-Mütenebbi, Demmam 2008/1429, s. 71; Uzundağ, Mehmet Sait, "Hadislerin Teâruzunda Sem'ânî'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 22, sayı: 2, Elazığ 2017, s. 168.

²⁸⁹ Şüteyvi, *et-Tercih beyne'l-ahbâr*, s. 381.

²⁹⁰ Ahmed Abdülaziz es-Seyyid, *Buhûs fi't-teâruz ve't-tercîh*, s. 72.

²⁹¹ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 422; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 180.

vesilelerle kuvvet kazanarak eşit seviyeye gelmesinden dolayı aralarında tercih yapılması mümkün değildir.²⁹²

Teâruz eden hadislerden birinin sahâbe mürseli diğerinin tâbiî mürseli olması durumunda, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) daha az râvi ile ulaşacak olması sebebiyle sahâbe mürseli tercih edilmiştir.²⁹³ Aynı şekilde tâbiî mürseli ile tebeu't-tâbiî mürselinin teâruzu durumunda tâbiî mürseli tercih edilir. Tâbiînin çoğunlukla sahâbeden rivayette bulunduğu bilinmekle birlikte, tebeu't-tâbiînin sahâbeden rivayet etme imkânı bulunmamaktadır. Dolayısıyla tâbiî mürseli üzerinde hadisi sahâbî râvisinden aldığına dair zann-ı gâlib oluşmakta ve bu durum sebebiyle diğer hadise karşı üstünlük sağlamış olmaktadır.²⁹⁴

1. 2. 3. Hadisin Daha Makbul Bir Yolla Tahammül Edilmesi

Hadislerin sıhhatini tespit, hadis usûlünde *tahammül* (التحمل)²⁹⁵ veya *ahz* (الأخذ)²⁹⁶ denilen râvilerin hocalarından hadisi alma yolu da önem arz etmektedir. Sekiz farklı yönteminin bulunduğu kabul edilen *hadis tahammül yolları*²⁹⁷ arasında, râvi ve hocası arasındaki ilişkinin kuvveti ve birbirlerini görme ihtimalinin fazlalığına göre *semâ*, *arz* ve *kıraat*, *icâzet*, *münâvele*, *mükâtebe/kitâbet*, *i'lâm*, *vasiyet*, *vicâde* şeklinde derecelendirme yapılmıştır. Teâruz halindeki hadisler arasında da bu derecelendirme gözetilmiş ve daha makbul sayılan bir yolla tahammül edilen hadis, diğerlerine tercih edilmiştir.

Söz konusu açıklamalar ekseninde *semâ* ve *arz/kıraat* yoluyla alınan hadisler derece itibarıyla diğer yollarla tahammül edilen rivayetlere göre daha makbul olduğundan tercihe şayandır.²⁹⁸ Zira diğer tahammül yollarında müşâfehe denilen bizzat hocanın ağzından hadisi işitme durumu söz konusu olmadığı için inkıtâ bulunması ihtimali daha fazladır.²⁹⁹ *Semâ* ve *arz/kıraat* yöntemlerinden hangisinin daha güvenilir olduğu hususunda ihtilâf bulunsa da genel kabul *semâ* yolunun en güvenilir ve sağlam tahammül yöntemi olduğu şeklindedir.³⁰⁰

Bilhassa kitâbet yöntemiyle alınan hadislerde tashif ve tahrif yapılma ihtimalinin daha fazla olması sebebiyle kitâbet yöntemiyle alınan hadisler karşısında *semâ* yoluyla alınan hadisler takdim edilir.³⁰¹ Nitekim sahâbenin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) hadisleri alma şekilleri göz önünde bulundurulduğunda, bizzat Hz. Peygamber'den (s.a.v.) duydukları hadislerin, mektup yoluyla ulaştıkları rivayetlere tercih edildiği görülmektedir. Çünkü

²⁹² Ahmed Abdülaziz es-Seyyid, *Buhûs fi't-teâruz ve't-tercîh*, s. 73.

²⁹³ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 325.

²⁹⁴ Heyto, *el-Vecîz*, s. 511.

²⁹⁵ Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 448; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 385; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 300; Humeysî, *Mu'cemu ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*, s. 66.

²⁹⁶ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 19; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 21;

²⁹⁷ Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 448-450; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 385; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 300; Humeysî, *Mu'cemu ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*, s. 66.

²⁹⁸ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 19; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 846; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 128; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1132; Lütfî b. Muhammed, *et-Teâruz fi'l-hadîs*, s. 372; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 233.

²⁹⁹ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 19.

³⁰⁰ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 18; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 846; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 128.

³⁰¹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 716; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 605.

hadisi bizzat Hz. Peygamber'den (s.a.v.) almak, mektup yoluyla haber almaktan daha güvenilir ve hata payı daha az olan bir yöntemdir.³⁰² Bununla birlikte semâ ve arz/kıraat yöntemleri dışındaki icâzet, münâvele, mükâtebe/kitâbet, i'lâm, vasiyet ve vicâde arasında güvenilirlik bakımından derecelendirme ile ilgili görüşler beyan edilmiş olsa da tercih noktasında aralarında fark gözetildiğine dair örneğe rastlanmamıştır.

Derinin tabaklanmasıyla ilgili müteâriz rivayetler arasındaki tercihte hadislerin tahammül şekillerinin etkili olduğu görülmektedir.³⁰³ İbn Abbâs'ın (r.a.) tabaklanan derinin temizlenmiş olacağına dair semâ yoluyla aldığı rivayeti,³⁰⁴ Abdullah b. Ukeym'in (r.a.) tabaklansa bile derinin hiçbir şekilde kullanılmaması gerektiğini ifade eden kitâbet yoluyla almış olduğu rivayete³⁰⁵ tercih edilmiştir.³⁰⁶

1. 2. 4.Râvi Sayısının Daha Fazla Olması

Hadisin tahammülü ve rivayetin vasfıyla ilgili en sık gündeme getirilen tercih sebeplerinden biri seneddeki râvi sayısının fazla olmasıdır.³⁰⁷ Öyle ki tercih konusuna sadece birkaç cümle ve örnekle değinilen eserlerde bile tercih sebepleri arasında râvi sayısının örnek olarak zikredildiği müşahade edilmektedir.³⁰⁸ Ancak muâriz rivayetlerin senedinde bulunan, adalet ve zabt bakımından birbirine yakın seviyede olan râvilerin sayısının tercihe etki edip etmeyeceği hususunda ulemâ arasında ihtilâf bulunmaktadır.³⁰⁹ Genel itibarıyla râvi sayısının tercihe etki etmeyeceği hususunda, çoğunluğa karşı Hanefî

³⁰² Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.469; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 190.

³⁰³ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 19; Lütfî b. Muhammed, *et-Teâruz fi'l-hadîs*, s. 373.

³⁰⁴ Müslim, "Hayız", 363; Tirmizî, "Libâs", 7.

³⁰⁵ Ebû Dâvûd, "Libâs", 25; Tirmizî, "Libâs", 7.

³⁰⁶ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 19; Lütfî b. Muhammed, *et-Teâruz fi'l-hadîs*, s. 373.

³⁰⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 281; Cüveynî, *el-Burhân*, cilt: 1, s. 1162; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 717; Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 15; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 846; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 124; Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s.414; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir ve cennetü'l-münâzir fi usûli'l-fikh alâ mezhebi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Su'bân Muhammed İsmail, *el-Mektebetü'l-Mekkiyye Mekke*; *el-Mektebetü't-Tedemmüriyye Riyad*; Müessesetü'r-reyyân Beyrut 1419/1998, cilt: 2, s. 391; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 463; İbn Hâcib, *Muntehe'l-vusûl*, s. 222; İbn Hâcib, *Muhtasarü muntehe's-sûl*, cilt: 1, s. 1269; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 599; Sübkî ve İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 218-219; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîd*, cilt: 6, s.139; Ensârî, *Fevâtihu'r-rahâmât*, cilt: 2, s. 259; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1127; Zühaylî, Muhammed Mustafa, *el-Veciz fi usûli'l-fikhi'l-İslâmî*, Dârü'l-Hayr, 2. Baskı, Dımaşk 2006/1427, cilt: 2, s. 433; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 175; Ubeydât, *el-Menâhicu'l-usûliyye*, s. 302; Sûseveh, *Menhecü't-tevfîk ve't-tercîh*, s. 403; Sâlih Avaz, *Dirâsât fi't-teâruz ve't-tercîh*, s. 457; Nâdir Addâ, Abdülgani Muhammed, *el-Karâin ve eseruhâ fi ta'lîli'l-ehâdîs: dirâse te'sîliyye tatbîkiyye*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 2017/1438, s. 288; Cühenî, *Kavâidu't-tercîh*, s. 17; Lâhim, İbrâhîm b. Abdullah el-Lâhim, *Mukâranetü'l-merviyât*, Müessesetü'r-Rayyân, Beyrut 2012, s. 498; Koçak, *Teâruzü Gidermede Tercih Yöntemi*, s. 74; Aslan, *Delillerin Teâruzı ve Tercih Kaideleri*, s. 93; Yılmaz, *Fethu'l-bârî'de İhtilâflı Hadislerin Değerlendirilmesi*, s. 343.

³⁰⁸ İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, s. 286; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, cilt: 2, s. 560; İtr, Nureddin, *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*, Dârü'l-Fikr, Dımaşk 1979/1399, s. 340. Abdullah Aydın'ın da "Mureccihât" kavramını açıklarken kullandığı üç örnekten biri hadisin râvilerinin çok olmasıdır. Bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 213.

³⁰⁹ Cüveynî, *el-Burhân*, cilt: 1, s. 1162; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1127; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 175.

âlimlerin itirazda bulundukları ifade edilmiştir.³¹⁰ Râvi sayısının tercih sebebi olduğunu kabul eden ulemâ arasında ise ihtilâfa rastlanmamış, onların sayıca fazla olan râvilerin hadisini tercih ettikleri görülmüştür. Hanefî ulemâ arasından Kerhî³¹¹ (ö. 340/952), Serahsî (ö. 483/1090) ve Cürcânî (ö. 816/1413) gibi âlimlerin de râvisi çok olan haberi tercih ettikleri aktarılmıştır.³¹²

Hanefîler ile cumhur ulemâ arasındaki râvi sayısının tercihe etki etmesiyle ilgili söz konusu ihtilâf, temelde şer'î delillerin başka bir delil sayesinde kuvvet kazanıp kazanmayacağı meselesiyle ilgilidir.³¹³ Cumhura göre bir delil, başka bir delille desteklenmesi halinde kuvvet kazanırken Hanefî âlimler şer'î bir delilin başka bir delil sebebiyle kuvvet kazanmayacağı, ancak kendisinde bulunan bir meziyetten dolayı başka bir delile üstün tutulabileceği görüşünü benimsemektedirler. Dolayısıyla başka bir delili kuvvet sebebi kabul eden âlimler başka râvilerin muvafakatını da hadisi güçlendiren unsurlardan saymışlardır. Hanefîler ise başka râvilerin desteği yerine hadisin kendi râvilerinin adalet ve zabt bakımından güvenilirliklerini öncelemiştir.³¹⁴

Aynı tabakadaki râvilerinin sayısı daha fazla olan hadis, daha az râvinin rivayet ettiği habere nisbetle *tevâtür* seviyesine yaklaşması ve dolayısıyla daha güçlü bir zan oluşturmaya sebebiyle tercih edilmektedir. Ayrıca sayıca fazla olan râvi grubunun rivayeti, bir veya birkaç kişinin hadisine göre zabt bakımından daha kuvvetli olup hata ve yanlıştan daha uzaktır. Çünkü râvi sayısının çok olması, haberlerin sıhhatini güçlendirmesinin yanı sıra onlara duyulan güveni de artırmaktadır.³¹⁵ Ayrıca bir kişinin hata yapma, unutma ve kasıtlı olarak yalan söyleme ihtimali bir topluluğun hata yapma, unutma ve kasıtlı olarak yalan söyleme ihtimaline nisbetle daha fazladır.³¹⁶ İhtilâfu'l-hadîs konusunu erken tarihlerde ele alan müelliflerden olan Şâfiî de söz konusu sebeplerden dolayı müteâriz hadisler arasında tercih yaparken râvi sayısını dikkate almış, râvisi daha çok olan hadis ile amel etmiştir.³¹⁷

³¹⁰ Sübkî ve İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 219; Zühaylî, *el-Vecîz*, cilt: 2, s. 433; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 175.

³¹¹ Kerhî'nin bu konudaki görüşü hakkında ihtilâflı ifadelere rastlanmıştır. Âmidî, râvi sayısının bir tercih sebebi olduğunu ifade ettikten sonra “خلافاً للكرخي” ifadesini kullanarak onun bu görüşte olmadığını belirtirken Şevkânî ve Ubeydât Kerhî'yi de râvi sayısını tercih sebebi olarak kabul eden ulemâ arasında saymışlardır. Hanefî âlimi Abdülaziz Buhârî'nin de işaret ettiği gibi Kerhî'den bu konuda iki farklı görüşün sâdır olduğu düşünülmektedir. Ancak son kanaatinin ne olduğu hususunda bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bk. Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, cilt: 3, s. 154; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 463; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1127; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 303.

³¹² Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, cilt: 3, s. 154; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 599; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 303.

³¹³ Âlû's-Şeyh, Hişâm b. Abdülmelik b. Abdullah b. Muhammed, “et-Tercîh bi kesrati'l-edille: dirâse usûliyye fıkhiyye tatbikiyye”, *Mecelletü'l-Buhûsi'l-Fıkhiyyeti'l-Muâsıra*, sayı: 84, s. 23.

³¹⁴ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 311; Özen, “Teâruz”, s. 208.

³¹⁵ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s.403; Zühaylî, *el-Vecîz*, cilt: 2, s. 433; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 175; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 303-304; Nâdir Addâ, *el-Karâin ve eseruhâ fi ta'lîli'l-ehâdis*, s. 288.

³¹⁶ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 305.

³¹⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 281.

Zina suçunun sabit olabilmesi için gerekli olan dört şahit şartı da râvi sayısının çokluğunun delil olmasına gerekçe gösterilmiştir. Buna göre Allah Teâlâ'nın en ağır had cezası olan zina cezasının ispatı için diğer suçlara göre daha fazla şahit getirilmesini gerekli görmesi, sayıca fazlalığın gönüllerde itminan tesis ettiğine ve güven sağladığına delâlet etmektedir.³¹⁸ Râvilerin sayıca fazla olmasından dolayı oluşan güvenin şahitlikle ilgisinin bulunmadığı, meselenin hadis rivayetiyle ilgili olduğu ifade edilmelidir.

Râvisi çok olan hadisin tercihi konusunda sahâbe uygulaması örnek gösterilerek, onların iki kişinin sözünü bir kişinin sözünden üstün tutmaları ve bu konuda icmâ etmeleri de deliller arasında zikredilmiştir.³¹⁹ Örneğin Ebû Bekir (r.a.) neneye mirastan pay verilmesi konusunda Muğîre'nin sözüyle ancak Muhammed b. Mesleme'nin Muğîre'ye şahitliğinden sonra amel etmiştir. Ömer de (r.a.) aynı şekilde Ebû Said el-Hudrî'nin (r.a.) şahitliği sonrasında Ebû Musa el-Eş'arî'nin (r.a.) haberiyle amel etmiştir.³²⁰ Ancak Hanefîler, sahâbe de dahil olmak üzere selef ulemânın bir topluluğun haberini tek kişinin haberine takdim etmediklerini iddia ederek bu konuda cumhura muhalefet etmişlerdir.³²¹

Hanefî âlimler, râvi sayısının çokluğunu, şahitlik yapan kimselerin çokluğuna kıyas ederek, dört kişinin şahitliğinin iki kişinin şahitliğine takdîm edilmediği gibi râvi sayısı çok olan haberin de râvisi az olan habere takdîm edilemeyeceği görüşündedirler.³²² Aynı şekilde Hanefîler, râvilerinin sayısı çok olsa bile şöhrat ve tevatür derecesine ulaşmayan rivayeti tercih etmemektedirler.³²³ Hanefîlerin, râvi sayısının çokluğunun tercih için sebep teşkil etmediğine dair delillerinden biri de, sayı fark etmeksizin bir, iki veya daha fazla râvinin haberinin ilim ifade etme bakımından eşit olmasıdır. Zira hepsi zann-ı gâlib ifade etme noktasında ortaktır. Bu nedenle onlara göre haber verenlerin sayısının çok olması sebebiyle iki haberden biri tercih edilmez.³²⁴

Hanefî âlimler, râvi sayısı konusunda hadis rivayetini şahitlik meselesiyle kıyas ettikleri gibi icthad meselesiyle de mukayese etmişlerdir. Onlara göre bir olay hakkında icthad ehlinin ihtilâf etmesi durumunda nasıl ki fetvâ veren âlimlerin çokluğu hükme tesir etmiyorsa, hadisler arası teâruzda da râvilerin sayısı tercihe etki etmez.³²⁵ Müctehidin hüküm vermesinin kendi reyine göre yaptığı bir eylem olması hasebiyle bir hüküm üzerinde sayıca fazla müctehidin ittifak etmesi, hadis rivayetinde olduğu gibi o hükme kuvvet kazandırmayabilir. Ancak hadis rivayetinde râvi sayısının artmasının hadise duyulan güveni artırdığı, zayıf sayılan rivayetlerin dahi başka zayıf tariklerle

³¹⁸ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 305.

³¹⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1127; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 305.

³²⁰ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 463-464; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 305.

³²¹ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 307.

³²² Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 15; Zerkeşî, *el-Bahrû'l-muhîr*, cilt: 6, s.139; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 304.

³²³ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, cilt: 4, s. 114; Zühaylî, *el-Vecîz*, cilt: 2, s. 433; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 304; Uteybî, Gâzî b. Mürşid, “et-Tercih bi kesrati'r-ruvât”, *Mecelletü Câmiati Ümmi'l-Kurâ*, sayı: 44, 1429, s. 313.

³²⁴ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 307.

³²⁵ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 307.

güçlendirildiği bilinmektedir. Dolayısıyla hadis rivayetinde râvi sayısının çokluğuyla ictihad konusunu mukayese etmek haddi zatında makul görünmemektedir.

Haneffî âlimlerin râvi sayısını tercih sebeplerinden saymamalarının gerekçelerinden biri de râvi sayısı çok olan haberin râvi sayısı az olan haberden önce gelmiş olması ihtimalidir. Böyle bir durumda daha geç tarihte vârid olan haberin nâsih olmasına rağmen az kişi tarafından nakledilme ihtimali bulunmaktadır.³²⁶ Ancak uzak hatta farazi bir ihtimal olduğu iddiasıyla onların bu delillerine karşı çıkılmıştır.³²⁷ Esasen hadisler arasında nesh ihtimalinin bulunması, sadece râvi sayısıyla ilgili olmayıp diğer tercih sebepleri için de geçerlidir. Hadisin geç tarihte vârid olduğuna işaret eden tercih sebeplerinin zikredilmesi de bu ihtimale dayanmaktadır. Teâruz halindeki hadisler arasında nesh durumu ortaya çıkar veya neshe delâlet eden karinelere rastlanırsa tercih sebebi fark etmeksizin yapılan tercihten vazgeçilerek geç tarihli hadisle amel edilmelidir. Dolayısıyla Haneffîlerin bu itirazı yerinde görünmemektedir.

Râvi sayısıyla ilgili olarak, Haneffî âlimler tarafından hadisi rivayet eden râvilerin sayısının ilim ifade edecek seviyeye ulaşması şartı dile getirilmiştir. Bu durum gerçekleştiğinde ise onların doğru söylediğine inanmanın gerekli olduğu ifade edilmiştir. Haneffîlere göre râvi sayısı tevâtür veya şöhret derecesine ulaşmamışsa haberi güçlendirecek vasıf meydana gelmemiş olur ve her iki rivayet de haber-i vâhid olarak kalır. Ancak haber tevatür ve şöhret derecesine ulaşarak güçlenmişse bu çokluk nedeniyle hadisler arasında tercih yapılabilir.³²⁸

Gazzâlî, râvi sayısının fazla olmasını tercih sebepleri arasında saymakla beraber, râvisi daha fazla olan hadisle mutlak surette amel etmemek gerektiğine dikkat çekmiştir. Hadis rivayetindeki dikkati, zabtının sağlamlığı gibi sebeplerle rivayeti sayıca kendisinden fazla râvilerin hadislerinden daha güçlü sayılacak râvilerin varlığını hatırlatarak, her bir mesele için durumu ayrıca değerlendirme işini müctehidlere bırakmıştır.³²⁹ Cüveynî de müteâruz hadislerin râvilerinin adalet ve zabt bakımından birbirlerine yakın ve hadislerin de ictihad ve kıyas gerektirmeyen bir konuda vârid olmaları durumunda râvi sayısı sebebiyle tercih yapılacağını belirtmiştir.³³⁰ Söz konusu şartların râvi sayısının tercih sebebi olarak kullanılması için gerekli durumlar olduğu, mutlak surette râvisi fazla olan hadisi takdim etmek yerine senedlerde yer alan râvilerin güvenilirlik derecelerinin de dikkate alınması gerektiği ifade edilmelidir.

Râvi sayısının râvilerin adalet vasfı ile teâruz etmesi durumunda hangisinin öncelenmesi gerektiği hususunda farklı kanaatler belirtilmiştir. Âlimlerin bir kısmı müstefiz ve mütevâtir habere yakınlığı sebebiyle sayı çokluğunun tercih edileceğini savunurken diğer bir kısım âlim ise güvenilirlik bakımından sayıca kendisinden fazla râvilere üstün gelecek nice râvilerin bulunması nedeniyle adaletin tercih edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

³²⁶ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 307-308.

³²⁷ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 309.

³²⁸ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 304, 307.

³²⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 717.

³³⁰ Cüveynî, *el-Burhân*, cilt: 1, s. 1163.

Nitekim sahâbîler de doğru sözlülüğü ile temâyüz eden Ebû Bekir'in (r.a) rivayetini murârız çok sayıda râvinin hadisine takdîm etmişlerdir.³³¹ Gazzâlî'nin yukarıda nakledilen tavrının söz konusu durum için de geçerli olduğu düşünülmektedir. Hadis rivayeti söz konusu olduğunda râvilerin adalet ve zabt durumları diğer tüm özelliklerinden önce gelmektedir. Dolayısıyla râvilerin sayısı meselesi de, ancak adalet ve zabt açısından eşit olduklarında tercih gerektiren bir unsur olmaktadır.

Râvi sayısının teâruz eden hadisler arasında tercih sebebi sayıldığına örnek olarak rûkûdan kalkarken ellerin kaldırılmasıyla ilgili müteâriz rivayetlere yer verilebilir. Nitekim İbn Ömer'in (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) namaza başlarken, rûkûya giderken ve rûkûdan kalkarken ellerini omuz hizasında kaldırdığını³³² haber vermesinin yanısıra İbn Mes'ûd (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sadece namaza başlarken tekbir aldığını sonrasında bunu tekrarlamadığını³³³ ifade etmektedir. Hanefîler dışında, cumhur ulemâ, namazda ellerin kaldırılma meselesinde kırk üç sahâbîden gelmesine binaen, râvilerinin çokluğu nedeniyle İbn Ömer'in (r.a.) haberini tercih etmişlerdir.³³⁴

Konuyla ilgili örnek olarak İmam Şâfiî'nin râvi sayısını esas alarak tercihte bulunduğu faizle ilgili müteâriz rivayetlere de yer verilmelidir. Üsâme b. Zeyd'den (r.a.) faizin yalnızca vadeli satışta bulunduğu rivayet edilmiştir. Buna mukabil Şâfiî, sayılarının daha fazla olması sebebiyle Ubâde b. es-Sâmit (r.a.), Ömer (r.a.), Osman (r.a.), Ebû Sa'îd (r.a.) ve Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivayet ettiği aynı cins mallarla yapılan alışverişte miktarların eşit olması gerektiğini ifade eden hadislerle amel etmiştir.³³⁵ Bu durumda vadeli satışın yanı sıra aynı cins mallar arasındaki miktar farklılığı da faiz sayılmaktadır.

Râvi sayısının, teâruz eden hadislerde tercih sebebi sayıldığına bir diğer örnek ise, namazda Fâtiha sûresinden önce besmelenin okunması hususundaki ihtilâflı rivayetlerdir. Zira İbn Muğaffel'in rivayetinde babası ona, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) ile beraber namaz kıldığını ancak besmeleyi okuduklarını hiç duymadığını ifade etmiştir.³³⁶ Enes b. Mâlik'ten (r.a.) ise Rivayet edilen, Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Osman'ın (r.a.) arkasında namaz kıldığı ve hepsinin namaza başladıktan sonra besmeleyi okuduklarını belirttiği³³⁷ rivayet edilmiştir. Şâfiîler söz konusu rivayetler arasında râvi sayısının çokluğu nedeniyle besmelenin açıktan okunması gerektiği görüşünü benimsemişlerdir.³³⁸

Aynı şekilde “mess-i zeker” meslesinde, âlimlerin çoğunluğu Büsre (r.anhâ) hadisini,³³⁹ Talk'ın (r.a.) rivayetine³⁴⁰ sıhhati ve tariklerinin çok olması nedeniyle tercih

³³¹ İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 599-600; Ubeydât, *el-Menâhicu'l-usûliyye*, s. 309-310.

³³² Buhârî, “Ezân”, 86.

³³³ Ebû Dâvûd, “Salât”, 116-117.

³³⁴ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, cilt: 6, s. 150; Ubeydât, *el-Menâhicu'l-usûliyye*, s. 310-311.

³³⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 276-281.

³³⁶ Tirmizî, “Salât”, 180.

³³⁷ İbn Mâce, “Salât”, 4.

³³⁸ Ubeydât, *el-Menâhicu'l-usûliyye*, s. 313-314.

³³⁹ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 18; Tirmizî, “Tahâret”, 61.

³⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 18; Tirmizî, “Tahâret”, 61.

etmişlerdir.³⁴¹ Talk b. Ali el-Yemâmî'den (r.a.) gelen ruhsat hadisi,³⁴² ferd bir rivayettir. Talk'ın bu rivayeti sahih olsa da hadisin sağlamlığı hususunda diğer rivayetlerle karşılaştırıldığında, topluluğun rivayetinin bir kişinin rivayetine nisbetle daha mahfuz olması sebebiyle tercih edilmeyecektir. Nitekim sahâbenin büyüklerinden ve fakihlerinden Hz. Ömer, İbn Ömer, Ebû Hüreyre, Âişe ve Ebân b. Osman da Büsre rivayetini destekleyen hadisler aktarmışlardır.³⁴³

1. 2. 5. Senedin Âlî Olması

Senedin âlî olması, hadisin son râvisi ile Hz. Peygamber (s.a.v.) arasındaki râvi sayısının diğer hadise nazaran daha az olması anlamındadır. Hadislerde illet, tedlîs, irsâl, takdim-tehir, idrâc, noksan-ziyade, tashif-tahrif, vehim, ihtilât gibi râvi tasarrufu³⁴⁴ diye adlandırılan hataların bulunma ihtimali, râvi sayısı ile doğru orantılı olarak artmakta³⁴⁵ ve senedin âlî olması aynı zamanda senedin muttasıl olması zannını da kuvvetlendirmektedir.³⁴⁶ Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.v.) ile râvi arasındaki kişi sayısının az olması önem arz etmekte ve müteâriz hadislerden senedi âli olan rivayet tercih edilmektedir.³⁴⁷

İsnadın âlî olması her ne kadar muteber ve nâzil isnad karşısında tercihe şayan³⁴⁸ bir durum olsa da senedin sıhhatine doğrudan etki etmediği için mutlak olarak tercih sebebi sayılmamaktadır. Bu sebeple teâruz halindeki hadislerden nâzil isnada sahip olan rivayetin, sıhhat bakımından âlî isnadlı rivayetten üstün olması durumunda, isnadı nâzil olan hadis tercih edilmelidir. Hanefîlerin âlî isnadı tercih sebebi saymamaları da bu şekilde anlaşılmalıdır. Zira Ebû Hânîfe ve Evzâî arasında geçen namazda rûkûdan sonra ellerin kaldırılması rivayetleriyle ilgili meşhur diyalogda Evzâî'nin senedin âlî olması sebebiyle Zührî hadisini tercih ettiği düşünülmektedir.³⁴⁹ Buna karşılık Ebû Hanîfe, râvilerinin fıkıh bilgisini önceleyerek Hammâd hadisini tercih etmiştir.³⁵⁰ Bu olaydan Ebû Hanîfe'nin âlî isnadı mutlak olarak mercûh gördüğü anlamından ziyade râvilerin bilgisi ve isnadın sıhhat durumu söz konusu olduğunda ikinci planda tuttuğu anlaşılmaktadır.

³⁴¹ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 312.

³⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4:22.

³⁴³ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 312.

³⁴⁴ Râvi tasarrufuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Doğanay, Süleyman, *Hadis Rivayetinde Râvi Tasarrufu ve Doğurduğu Problemler*, İSAM Yayınları, İstanbul 2009; Erul, Bünyamin, "Tasarrufâtü'r-ruvât fî mütûni'l-merviyât", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 42, s. 173-212.

³⁴⁵ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 414-415; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.468; Sübkî ve İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 219.

³⁴⁶ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 183.

³⁴⁷ Sübkî ve İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 219; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 124; Ensârî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, cilt: 2, s. 254; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1128; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 183; Salih Avaz, *Dirâsât fî't-teâruz ve't-tercîh*, s. 467-471; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 330; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 227.

³⁴⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1128.

³⁴⁹ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 183.

³⁵⁰ Ensârî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, cilt: 2, s. 254;

Âlî isnadın tercihe etki ettiği durumlardan biri de kâmette okunan lafızların ezandaki gibi ikişer kere veya ezandan farklı olarak birer defa okunmasıyla ilgili rivayetlerdir.³⁵¹ Şâfiîler bu konuda “Hâlid el-Hazzâ”→Ebû Kılâbe→Enes b. Mâlik” tarikiyle gelen ezan lafızlarının ikişer, kâmet lafızlarının birer defa okunduğunu ifade eden hadisi³⁵² tercih etmişlerdir. Söz konusu rivayetin senedinde, Hanefîlerin kabul ettiği kâmet lafızlarının da ikişer kez okunmasıyla ilgili hadisin³⁵³ senedine nisbetle daha az râvi bulunmakta ve senedin âlî oluşunun Şâfiîlerin tercihinde etkisi bulunduğu düşünülmektedir.³⁵⁴

1. 2. 6. Hadisin Merfû Olması

Delil değeri taşıdığı konusunda ihtilâf bulunmaması ve zann-ı gâlib ifade etmesi sebebiyle merfû olduğuna dair ittifak bulunan hadis, merfûluğu ihtilâflı olan hadisler ile mevkuf ve maktû rivayetlere tercih edilmiştir.³⁵⁵ Bazı âlimler merfû olduğuna dair ittifak bulunan hadisin, ictihada açık olan konularda tercih edileceği görüşünü benimsemişlerdir. İctihada açık olmayan, sahâbenin görüş beyan etmeyeceği konulardaki mevkuf hadisler de merfû hükmünde olduğu için tercih noktasında eşit görülmüştür.³⁵⁶ Mevkuf ve maktû hadisler arası teâruzda ise sahâbe kavlinin tercih edileceği belirtilmiştir.³⁵⁷

Konuya örnek olarak cemaatle kılınan namazda cemaatin Fâtiha sûresini okumasıyla ilgili ihtilâflı rivayetlere yer verilebilir. Ubâde b. Sâmit’in Hz. Peygamber’den (s.a.v.) namazda Fâtiha sûresini okumayan kimsenin namazının tam olmayacağını³⁵⁸ rivayet etmesine karşılık, Yahyâ b. Selâm’ın İmam Mâlik’ten rivayet ettiği Câbir b. Abdullah hadisinde imamla beraber kılınan namaz bu durumdan hariç tutulmuştur. Ubâde hadisinin merfû olduğuna dair bir ihtilâf bilinmemekle birlikte Mâlik’in rivayet ettiği hadis Muavatta’da mevkuf olarak geçmekte ve râvilerinden Yahyâ b. Selâm dışında hadisi merfû olarak aktaran bulunmamaktadır. Yahyâ b. Selâm’ın hata yapan bir râvi olduğu da göz önünde bulundurularak hadisin merfû olarak nakledilmesinin onun hatasından kaynaklandığı sonucuna varılmış ve Ubâde hadisi tercih edilmiştir.³⁵⁹

Kedinin yemek yediği kabın temizliğiyle alakalı müteâriz rivayetler arasında yapılan tercihte rivayetlerden birinin merfû olarak nakledilmesine karşın diğerinin hem merfû

³⁵¹ Sübkî ve İbnü’s-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 219.

³⁵² Buhârî, “Ezân”, 2,3.

³⁵³ Tirmizî, “Salât”, 142.

³⁵⁴ Sübkî ve İbnü’s-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 219.

³⁵⁵ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 716; Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 25; Irâkî, *et-Takyîd ve’l-îzâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, cilt: 5, s. 128; Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 421; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.468; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 607; İbn Sübkî ve İbnü’s-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 225; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, cilt: 6, s. 159; İbn Emîru’l-Hâc, *et-Takrîr ve’t-tahbîr*, cilt: 3, s. 31; Ensârî, *Fevâtihu’r-rahâmût*, cilt: 2, s. 256; Ubeydât, *el-Menâhicu’l-usûliyye*, s. 328; Şüteyvî, *et-Tercih beyne’l-ahbâr*, s. 366.

³⁵⁶ İbn Emîru’l-Hâc, *et-Takrîr ve’t-tahbîr*, cilt: 3, s. 31; Ensârî, *Fevâtihu’r-rahâmût*, cilt: 2, s. 256; Şüteyvî, *et-Tercih beyne’l-ahbâr*, s. 366-367.

³⁵⁷ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 40.

³⁵⁸ Buhârî, “Ezan”, 95; Müslim, “Salât”, 394.

³⁵⁹ Sübkî ve İbnü’s-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 225-226; Ubeydât, *el-Menâhicu’l-usûliyye*, s. 329-330. Tirmizî Ubâde hadisinin akabinde, rivayetin hasen sahih olduğunu ve ulemânın bu hadisle amel ettiğini ifade ederek, tercihinin bu yönde olduğuna işaret etmiştir. Bk. Tirmizî, “Salât”, 184.

hem mevkuf şekilde aktarılmasının da tesir ettiği ifade edilmiştir. Ebû Katâde'nin (r.a.) Hz. Peygaber'in (s.a.v.) kedilerin insanların etrafında sürekli dolanmaları sebebiyle necis olmadıklarını ifade ettiği rivayet yalnızca merfû olarak nakledilmiştir.³⁶⁰ Ancak Ebû Hüreyre'nin (r.a.) kedinin yediği kabın ise bir kere yıkanmasının yeterli olduğunu söylediği rivayet Tirmizî tarafından merfû olarak rivayet edilirken Ebû Dâvûd tarafından mevkuf olarak aktarılmıştır.³⁶¹ Bu durumda merfûluğuna dair ittifak bulunan Ebû Katâde (r.a.) rivayeti tercihe şayan bulunmuştur.³⁶²

³⁶⁰ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 38; Tirmizî, "Tahâret", 69.

³⁶¹ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 37; Tirmizî, "Tahâret", 68.

³⁶² Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s. 165.

BÖLÜM 2:

METİN VE MUHTEVAYLA İLGİLİ TERCİH SEBEPLERİ

Müteâriz hadisler arasında tercih yapılmasını mümkün kılan, hadislerden birinin diğerine üstünlüğünü gösteren karineler sayılamayacak kadar fazladır.³⁶³ Bu karinelerin bir bölümü de metin ve muhtevayla ilgili tercih sebepleridir. Hadisin ihtivâ ettiği lafızlar, bu lafızların anlaşılma şekilleri, hadisin söylenme üslubu, içerdiği hüküm, muhtevâsının başka bir delille uygunluk arz etmesi gibi durumlar hadisin muârizi karşısında üstünlük sağlayan ve bu yönüyle de tercihe etki eden unsurlardır.

2. 1. Lafızla İlgili Sebepler

Şer'î delilleri anlayabilmek ve onlardan hüküm çıkarabilmek için, bu delillerin dili olan Arap diline göre lafızların tâbi tutulduğu ayrımlar önem arz etmektedir. Bu nedenle lafızlarla ilgili sebepler, lafızlarla alakalı diğer sebeplerin yanında lafızların vaz' ve delâlet durumları da göz önünde bulundurularak incelenecek ve fıkıh usûlünde kullanılan lafız taksimatı esas alınacaktır.

2. 1. 1. Lafzın Vaz' Durumu

Lafızlar vaz'edildikleri mâna bakımından hâs, âm ve müşterek, kullanıldıkları mânanın vaz'edildikleri anlam olup olmaması bakımından da hakikat, mecaz, sarîh ve kinaye olarak ayrılır.³⁶⁴ Bu taksimatın tercihle ilgili kısmı ise birinci ayrımla ilgili olarak lafzın hâs veya âm olması, ikinci ayrımla ilgili olarak da hakikat veya mecaz anlam taşımasıdır.

2. 1. 1. 1. Hâs veya âm olması

Âm ve hâs arasındaki tercihin hangi lafız türünden yana yapılacağıyla ilgili ihtilâf bulunmakla birlikte gerçekte aralarında teâruz bulunup bulunmayacağı ve teâruzun varlığı kabul edilse dahi tercih yapıp yapılamayacağı konularında da ihtilâf bulunmaktadır.³⁶⁵ Söz konusu lafızlar arasında teâruz bulunmayacağı görüşü temelde âm ve hâs lafızların delâletlerinin kuvvet bakımından eşit olmaması görüşüne dayanmaktadır. Buna göre hâs lafzın mânaya delâleti daha kuvvetli olduğundan teâruza mahal kalmaksızın onunla amel edilir. Teâruzun varlığını kabul eden âlimlerin bir kısmına göre ise bu gibi durumlarda her iki lafzı barındıran hadisle de amel edilmiş olunmakta³⁶⁶ dolayısıyla gerçekleştirilen işlem tercih değil cem' ve te'lîf kapsamına girmektedir. Diğer bir kısım âlim ise kastedilen anlamı daha güçlü bir şekilde ifade etmesi sebebiyle hâs lafzı barındırdan hadisin tercih edileceği görüşünü benimsemiştir.³⁶⁷

³⁶³ Melîbârî, Hamza Abdullah, *el-Muvâzene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn fî tashîhi'l-ehâdis ve ta'lîlihâ*, Dârü İbn Hazm, Beyrut 2001, s. 248.

³⁶⁴ Şa'bân, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkıh)*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, TDV Yayınları, Ankara 2012, s. 310.

³⁶⁵ Şüteyvî, *et-Tercih beyne'l-ahbâr*, s. 417.

³⁶⁶ Hâs lafzın kapsadığı alanda onunla amel edilmekte kalan kısımlarda ise âm lafzın ihtiva ettiği hüküm geçerli sayılmaktadır. Bk. Şüteyvî, *et-Tercih beyne'l-ahbâr*, s. 417.

³⁶⁷ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 717; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130.

Âm ile hâs lafızlar ihtiva eden hadisler arasında teâruz bulunduğunda rivayetlerin vürûd tarihlerinin bilinip bilinmediğine göre farklı durumlar ortaya çıkmaktadır. Her iki rivayetin aynı zamanda vârid olması durumunda hâs lafza sahip rivayet diğerini tahsis eder. Hâs lafız ihtiva eden rivayet daha sonraki bir tarihte vârid olmuşsa, âm lafızlı hadisi nesheder. Aksi durumda ise daha sonra vârid olan umûm ifade eden hadis husus ifade eden hadisi nesheder. Vürûd tarihlerinin bilinmemesi durumunda ise aynı zamanda vârid oldukları kabul edilir.³⁶⁸ Ancak bu durumda aralarında tahsis uygulayarak her ikisiyle de amel etmek mümkün değilse tercihi gerektiren başka bir vasfa sahip olan rivayet tercih edilir.³⁶⁹ Ayrıca İmam Şâfiî'ye göre âm lafız zannî, hâs lafız kat'î olduğu için vürûd tarihlerine bakılmaksızın hâs lafız âm lafız tahsis eder.³⁷⁰

Âm lafızlar arasında vuku bulan teâruz halinde ise lafızların umûma delâlet etme kuvveti bakımından eşit olup olmama durumlarına bakılır. Her iki lafız da aynı derecede delâlet kuvvetine sahipse başka tercih vecihleri aranır, farklı kuvvette lafızların teâruzunda lafız türleri arasındaki hiyerarşi esas alınır.³⁷¹ Örneğin tahsis edilmemiş âm lafız, tahsis edilmiş âm lafza tercih edilir.³⁷² Aynı şekilde şart ve ceza bildiren âm lafız menfi nekra lafza tercih edilmiştir.³⁷³

Hadisin, hâs lafzın bir türü olan mukayyed lafız ihtiva etmesine bazı âlimler tarafından müteâruz hadisler arasındaki tercih sebepleri arasında yer verilmektedir.³⁷⁴ Ancak teâruz halinde mutlak ve mukayyed lafızlar arasında yapılan ameliye tercih değil mutlakın mukayyede hamledilmesi diye ifade edilen mutlak lafzın mukayyed lafızla izah edilmesi işlemidir.³⁷⁵

2. 1. 1. 2. Hakiki manada kullanılması

Hadis lafızlarının hakikat³⁷⁶ veya mecaz³⁷⁷ anlamlarında kullanılması, mânaya delâletleri bakımından farklılık arz etmeleri sebebiyle tercihte etkili olmuştur. Mânaya daha açık bir şekilde delâlet etmesi, anlaşılması için karineye ihtiyaç duyulmaması ve ilk anda akla gelen mânanın hakikat anlamı olması hasebiyle hakiki mânada kullanılan lafızlar, mecaz

³⁶⁸ Mahmud Esad, *Fıkıh Usûlü; Telhîs-u Usûl-i Fıkıh*, haz. Talha Hakan Alp v.dğr., Yasin Yayınevi, İstanbul 2002, s. 76-77.

³⁶⁹ Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İFAV, İstanbul 1988, s. 193.

³⁷⁰ Mahmud Esad, *Fıkıh Usûlü; Telhîs-u Usûl-i Fıkıh*, 77, 109.

³⁷¹ Umûm ifade eden lafızlar için bk. Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 345-348; Zeydân, Abdülkerim, *Fıkıh Usûlü*, trc. Ruhi Özcan, İFAV, İstanbul 1993, s. 284-288.

³⁷² Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 35; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 847, 849; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130; Şüteyvi, *et-Tercih beyne'l-ahbâr*, s. 417.

³⁷³ Benzer örnekler için bk. Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 851-852; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130.

³⁷⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1136.

³⁷⁵ Şüteyvi, *et-Tercih beyne'l-ahbâr*, s. 420. Mutlak lafzın mukayyede hamledildiği durumlar için bk. Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 319-320; Zeydân, *Fıkıh Usûlü*, s. 267-269; Mahmud Esad, *Fıkıh Usûlü; Telhîs-u Usûl-i Fıkıh*, haz. Talha Hakan Alp v.dğr., Yasin Yayınevi, İstanbul 2002, s. 71-73.

³⁷⁶ "Esasen vazedilmiş olduğu anlamda kullanılıp başka bir manaya nakledilmemiş bulunan söz demektir." Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 170.

³⁷⁷ "Aralarındaki bir münasebet ve alâkadan dolayı vazedilmiş olduğu mânâdan başka bir mânâda kullanılan lâfızdır." Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 349.

anlamda kullanılan lafızlara tercih edilir.³⁷⁸ Aynı sebeplerden ötürü manayı daha açık şekilde ifade eden hakikat, böyle olmayan hakiki lafza, hakikate yakın anlamda olan mecaz, bu şekilde olmayan mecaza tercih edilmelidir.³⁷⁹ Ayrıca lafzın hadiste kullanıldığı kelime için vaz'edildiği konusunda ittifakın bulunması, hadisi tercih etmeyi gerektiren sebepler arasındadır.³⁸⁰

Hakiki mananın türleri olan lugavî, ıstılahî, şer'î ve örfî anlamlar arasında da fark gözetilerek şer'î hakiki anlamda olan lafızlar, diğer hakikat anlamı taşıyan lafızlara,³⁸¹ örfî hakiki anlam ifade eden lafızlar da lugavî hakikat anlam ifade edenlere tercih edilmiştir.³⁸² Söz konusu kelime veya ifadenin çoğunlukla mecaz anlamda kullanılması durumunda ise hangi lafzın tercih edileceğiyle ilgili ihtilâf bulunmaktadır. Böyle bir durumda Ebû Hanîfe'nin asıl hükmü esas alarak hakikati, Ebû Yusuf'un mecazı tercih ettiği, Şâfiîlerin ise tevakkuf ettiği belirtilmiştir.³⁸³ Mecaz anlam ifade eden lafızların, delâletlerinin daha kuvvetli olması sebebiyle hakiki manadaki hadislerin tercih edilmesini zayıf bulan âlimler de mevcuttur.³⁸⁴

2. 1. 1. 3. Sarih lafız ihtiva etmesi

İfade edilmek istenen mânanın anlaşılması bakımından sarih³⁸⁵ ve kinaye³⁸⁶ arasında bulunan farklar sebebiyle sarih lafız ihtiva eden hadis kinayeli hadise tercih edilmektedir.³⁸⁷ Söz konusu tercih sarih lafızdan kastedilen anlamın açık bir şekilde anlaşılmasına karşın kinayeli lafızdan kastedilen mânanın doğrudan anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Zira sarih, ister hakikat, ister mecaz anlamda olsun sık kullanılmasından dolayı ifade ettiği anlamın başka bir karineye ihtiyaç duyulmayacak şekilde açıkça anlaşıldığı lafızdır. Kinayede ise lafzın anlamı, sözü söyleyenin niyeti bilinmeden veya neyi kast ettiğine dair başka bir karine bulunmadan anlaşılmamaktadır.³⁸⁸

2. 1. 2. Lafzın Delâlet Durumu

Lafız, mânaya delâletinin açıklığı bakımından zâhir, nass, müfesser ve muhkem şeklinde, bunun karşısı olarak mânaya delâletinin kapalılığı bakımından hafî, müşkil, mücmel ve

³⁷⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1132; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 849; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 192; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 388; Koçak, *Teâruzu Gidermede Tercih Yöntemi*, s. 127.

³⁷⁹ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 849; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: s. 191-192; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 389; Bedrân, *Edilletü't-teşrî'*, s. 240.

³⁸⁰ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 850; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130.

³⁸¹ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: s. 191-192.

³⁸² Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 849; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130.

³⁸³ Şüteyevî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 423.

³⁸⁴ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 429.

³⁸⁵ "Açık, her türlü şaibeden uzak. Hakikat olsun mecaz olsun kendisinden ne kast edildiği apaçık anlaşılan lafızdır..." bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 495.

³⁸⁶ "Belirleyici bir karine olmaması sebebiyle aslî manayı irade etme imkânı ile birlikte sözün lâzımı manasının murad olunmuş olması; birisinin cömert olduğunu kinaye yollu ifade etmek üzere 'falanın külü çok' denmesi gibi..." bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 311.

³⁸⁷ Koçak, *Teâruzu Gidermede Tercih Yöntemi*, s. 129-130.

³⁸⁸ Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 367.

müteşâbih şeklinde dörtlü tasnife tâbi tutulur. Mânaya delâletinin şekline göre ise lafızlar Hanefîlere göre ibârenin, işaretin, nassın ve iktizânın delâleti olmak üzere dörde, cumhura göre ise mantûk ve mehfûmun delâleti olmak üzere ikiye ayrılır.³⁸⁹

2. 1. 2. 1 Hükme mantûku/ibâresi ile delâlet etmesi

Müteâriz rivayetlerin râvilerine ait haller ve senedlerinin sıhhatleri bakımından birbirine yakın olması durumunda ihtivâ ettiği hükme bizzat lafızları yani mantûku ile delâlet eden hadis, istilzâm/mefhûm/ihtimal yani lafızlarıyla değil de lafızların işaret ettiği anlam yoluyla delâlet eden hadise tercih edilir.³⁹⁰ Zira lafızların anlama doğrudan delâleti, dolaylı yoldan delâlet etmesinden daha güçlüdür. Cimâ sebebiyle gusûl almakla ilgili müteâriz rivayetler arasında yapılan tercihte hadis lafızlarının mânaya mantûku ile delâlet etmesi de etkili olmuştur. Âişe'nin (r.anhâ) rivayet ettiği eşlerin bir araya gelmesinden ötürü inzal olmasa da gusûl gerektiğini ifade eden hadisin,³⁹¹ muârizi olan Ebû Hüreye'nin (r.a.) rivayet ettiği inzal vaki olduğunda gusûl gerektiğini ifade eden hadise³⁹² tercih edilmesinde söz konusu sebep de dile getirilmiştir. Zira her iki hadisin lafızları da guslün vâcib olması için inzalin şart olmadığına delâlet etmektedir.³⁹³

2. 1. 2. 2. Delâlet yönünün fazla olması

Hadisler arasındaki ihtilâfın giderilmesinde lafızların delâletinin güçlü oluşu da hadise kuvvet kazandırması sebebiyle tercihe etki eden unsurlardan sayılmıştır.³⁹⁴ Bu bağlamda kastedilen mânaya birden fazla yönden delâlet eden lafzın, bir vecihten delâlet edene tercih edileceği ifade edilmiştir.³⁹⁵

2. 1. 3. Lafzla İlgili Diğer Sebepler

2. 1. 3. 1. Mükked olması

Hadis lafızlarının tekid içermesi, ihtiva ettiği hükme daha kuvvetle delâlet etmesi yönüyle teâruz halinde hadisin tercihinin gerektiren unsurlardandır.³⁹⁶ Hükme kuvvetle delâlet etmesinin yanında, tekidli lafzın tevil ihtimalinden daha uzak olması ve zann-ı gâlib ifade etmesi de onun tercihinin gerekli kılmaktadır.³⁹⁷ Hadis lafızlarındaki tekid, ya “كل”, “جميع”,

³⁸⁹ Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 310, 406.

³⁹⁰ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 33; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 186; Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s. 167; Aslan, *Delillerin Teâruzu ve Tercih Kaideleri*, s. 102.

³⁹¹ Buhârî, “Gusûl”, 28; Müslim, “Tahâret”, 349; Tirmizî, “Tahâret”, 80.

³⁹² Buhârî, “Gusûl”, 28; Müslim, “Tahâret”, 343; Müslim, “Hayız”, 348.

³⁹³ Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s. 167-168.

³⁹⁴ Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 457.

³⁹⁵ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 850; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1135.

³⁹⁶ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, cilt: 6, s. 168; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 850; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 199; Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s.455; Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s. 166.

³⁹⁷ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, cilt: 6, s. 168; Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s.455.

“بعض”, “نفس” ve “كلا/كلتا” gibi tekid lafızlarıyla ya da bir ifadenin birden fazla tekrarlanması suretiyle³⁹⁸ gerçekleşmektedir.

Konuyla ilgili örnek olarak kadının evlenirken velisinin iznini almasıyla ilgili müteâruz hadislerine yer verilebilir. Hz. Peygamber (s.a.v.) kadının velisinin izni olmadan evlenmesi durumunda nikâhının geçersiz olduğunu üç defa “Nikâhı batıldır! Nikâhı batıldır! Nikâhı batıldır!” diyerek vurgulamıştır.³⁹⁹ Buna mukabil başka bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) dul kadının kendi nikâhı konusunda velisinden daha hak sahibi olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁰ İlk rivayette Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nikâhın geçersizliğini tekidli olarak söylemesi, hadisin diğer hadis karşısında tercih edilmesine sebep teşkil etmiştir.⁴⁰¹

Konuya örneklik teşkil etmesi bakımından yer verilen söz konusu rivayetler arasında gerçek bir teâruzdan söz edilemeyeceğini ifade etmek gerekmektedir. Zira teâruz eden rivayetler cem edilerek her iki hadisle de amel edilmesi mümkündür. Şöyle ki, velisinin izni olmaksızın nikâhının geçersiz olması, bekar kadınlarla ilgili bir hükümdür. Diğer rivayette ise açıkça dul kadınların kendi evlilikleriyle ilgili karar sahibi olukları belirtilmiştir. Böylece her iki rivayette belirtilen hükümler, farklı vasıflara sahip kadınlarla alakalı olup birbiriyle çelişmemektedir.

2. 1. 3. 2. Zan ifade etmeyen lafız ihtiva etmesi

Müteâruz hadisler arasında tercihi gerektirecek başka temel gerekçeler bulunmadığında lafızları kesinlik ifade eden hadis, şüphe ve zan ifade eden rivayete tercih edilmiştir.⁴⁰² Lafızlarındaki kesinlik sebebiyle tercih edilen rivayetlere örnek olarak imanın şubeleriyle ilgili sayılara yer verilen hadisler zikredilebilir. İmanın altmış küsur şube olduğuna dair gelen rivayete⁴⁰³ karşın tereddütlü bir şekilde altmış veya yetmiş küsur şube olduğunu belirten rivayetler⁴⁰⁴ de nakledilmiştir. İbn Hacer’in söz konusu rivayetler arasındaki teâruzu, kesinlik ifade eden lafızları ihtiva etmesi sebebiyle Buhârî hadisini tercih ederek giderdiği nakledilmiştir.⁴⁰⁵ Ancak söz konusu tercihi İbn Hacer’in kendisinin yapmadığı bilakis Beyhakî’nin, râvisi Süleyman’ın şüpheye düşmemesi sebebiyle Buhârî hadisini tercih ettiğini ifade ettiği görülmektedir.⁴⁰⁶

Lafızlarının kesinlik bildirmesi ve şüpheden uzak olması sebebiyle yapılan tercihe örnek olarak Allah Teâlâ’nın (c.c.) geceleyin en yakın semaya inerek insanlara nida ettiğinin anlatıldığı rivayetlere de yer verilmelidir.⁴⁰⁷ Söz konusu hadislerin Ebû Hüreyre (r.a.)

³⁹⁸ Irâkî ve Süyûtî hadisteki tekidin tekrar yoluyla yapılmasına özel olarak işaret etmişlerdir. Bk. Irâkî, *et-Takyîd ve l-izâh*, cilt: 2, s. 850; Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, cilt: 5, s. 130.

³⁹⁹ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 18-19; Tirmizi, “Nikâh”, 14.

⁴⁰⁰ Müslim, “Nikâh”, 1419.

⁴⁰¹ Berzencî, *et-Teâruz ve t-tercîh*, cilt: 2, s. 199; Şüteyvi, *et-Tercîh beyne l-ahbâr*, s.455; Abdussamed, *Teâruzu l-ahbâr ve t-tercîh beynehâ*, s. 166.

⁴⁰² Yılmaz, *Fethu’l-bârî’de İhtilaflı Hadislerin Değerlendirilmesi*, s. 366.

⁴⁰³ Buhârî, “İman”, 3.

⁴⁰⁴ İbn Mâce, “Sünne”, 9.

⁴⁰⁵ Yılmaz, *Fethu’l-bârî’de İhtilaflı Hadislerin Değerlendirilmesi*, s. 366.

⁴⁰⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, cilt: 1, s. 67.

⁴⁰⁷ Yılmaz, *Fethu’l-bârî’de İhtilaflı Hadislerin Değerlendirilmesi*, s. 366-367.

rivayetlerinde Allah Teâlâ'nın (c.c.) gecenin hangi bölümünde semaya indiğiyle ilgili muhtelif bilgiler nakledilmiştir. İbn Hacer bu farklı nakiller arasında mutlak olan ifadelerin mukayyed olanlara hamledileceğini ifade ettikten sonra kesin lafızlarla aktarılan hadislerin ise şüphe ve zan bildiren lafızlarla aktarılan hadislere takdim edileceğini belirtmiştir.⁴⁰⁸

2. 1. 3. 3. Tevil delilinin kuvvetli olması

Lafızları müevvel hadisler teâruz ettiğinde, zann-ı gâlib oluşması sebebiyle tevil delili daha kuvvetli olan rivayetin tercih edileceği ifade edilmiştir.⁴⁰⁹ Söz konusu deliller Kitap, Sünnet, icmâ, kıyas, maslahat veya şer'î, örfî, lugavî kaidelerden biri olabileceği için deliller arasındaki hiyerarşiye göre delili daha kuvvetli olan diğerlerine tercih edilir. Mesela teville delâlet eden delili Kitap olan müevvel hadis, delili sünnet olan müevvele tercih edilecektir. Aynı şekilde delili sünnet olan, tevil delili icmâ olana tercih edilir.⁴¹⁰ Tevil delilleri aynı türden olduğu zaman ise aralarındaki kuvvet farkına bakılır. Örneğin tevil delilleri sünnet olan hadisler arasından daha güçlü bir hadisle desteklenen rivayet tercih edilir. Ayrıca teâruz halindeki müevvel hadislerden tevil delili daha fazla olan hadisin tercihi de söz konusudur.⁴¹¹

2. 2. Üslupla İlgili Sebepler

2. 2. 1. Fasih Olması

Hadislerin lafız ve üslubuna önem verilmesi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Arapların en fasih konuşanı olmasından ileri gelmektedir.⁴¹² Hadis lafızlarının dil kurallarına uymaması, bozuk ve anlamsız olması, münekkitle söz konusu rivayetin belîğ ve düzgün kelimelerle konuşan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aidiyetiyle ilgili şüphe uyandırmıştır. Nitekim muhaddisler tarafından hadis usûlünde uydurma hadislerin tespitinde bir kriter olarak lafızların *rekâketi*⁴¹³ konusu gündeme getirilmiştir.⁴¹⁴ Aynı şekilde müteâriz hadisler söz konusu olduğunda da hadis metninin fasih olup rekâket içermemesi onun diğer rivayet karşısında tercih edilmesini gerektirecek sebeplerdendir.⁴¹⁵

Buna göre fasih lafız barındıran rivayet, fasih olmayan lafızla söylenen rivayete tercih edilmelidir. Hadiste bulunan rekâketin râvinin mâna rivayetiyle aktarımından kaynaklanması sebebiyle böyle bir tercihin yapılmaması gerektiğini savunanlar bulunmakla birlikte ulemânın fasih lafız ihtiva eden hadisin tercihinde ittifak ettiği de

⁴⁰⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, cilt: 3, s. 37-38.

⁴⁰⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 483; İbn Emîru'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, cilt: 3, s. 31.

⁴¹⁰ Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 506.

⁴¹¹ Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 506.

⁴¹² Buhârî, "Ta'bîr", 22.

⁴¹³ Rekâket: Hadiste dil ve mâna bozukluğunun bulunması. Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 252.

⁴¹⁴ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *'Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr, Dârü'l-Fikr, Dımaşk 1406/1986, s. 99.

⁴¹⁵ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 428; Sübkî ve İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 229; Beda'şî, Muhammed b. Hasan, *Şerhu'l-Beda'şî; Menâhicü'l-'ukûl*; Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1984/1405 cilt: 3, s. 237; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 849; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130; Ubeydât, *el-Menâhicu'l-usûliyye*, s. 343.

ifade edilmektedir.⁴¹⁶ Ancak fasih lafız ile daha/en fasih lafız arasında, fesahat sebebiyle tercih yapılıp yapılmayacağı konusunda ittifak söz konusu değildir. Daha/en fasih lafızlı hadisin fasih hadise tercih edileceğini söyleyen âlimler olmuşsa da çoğunluğun görüşü bu tür bir durumda fesahat sebebiyle tercih yapılamayacağıdır.⁴¹⁷

Lafızlarda bozukluk ve anlaşılmazlık gibi durumlar söz konusu olmadıkça fasih ve daha fasih arasında tercih yapmak makul görünmemektedir. Zira fasih sözlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aidiyeti ile daha fasih olan kelâmın aidiyeti arasında ihtimal bakımından farklılık bulunmamaktadır. Fasih bir konuşmaya sahip olan kimse her zaman bu vasfını en üstün şekliyle kullanamayacaktır. Dolayısıyla fasih ve rakîk kelimeler arasında tercih yapılarak fasih kelimeler takdim edilirken, fasih ile efsah arasında tercihi gerektiren başka bir unsur bulunmadığı sürece ayırım gözetilmemelidir.

Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Eş'arîlerin lehçelerine uygun olarak harf-i tarifi "lâm (ل)" ile değil de "mim (م)" harfi ile kullandığı rivayete yer verilmektedir.⁴¹⁸ Resûlullah (s.a.v.) hitap ettiği kitleyi dikkate alarak, "لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ" ifadesini "لَيْسَ مِنْ أَمْرِ أَمْصِيَامٍ فِي أَمْسَفَرٍ" şeklinde telaffuz etmiştir. Teâruz ve tercih söz konusu olmamakla birlikte konuya açıklık getirilmesi için yer verildiğini düşündüğümüz bu örnek, bazı kaynaklarda yer verilen Kureyş lehçesiyle söylenen hadislerin tercih edilmesi gerektiği kuralıyla çelişmektedir.⁴¹⁹

2. 2. 2. Hadisin Lafzen Rivayet Edilmesi

Sahâbe döneminden itibaren Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinin diğer kuşaklara aktarılmasında râviler son derece dikkatli ve hassas davranmaya gayret göstermişlerdir. Hadislerin *lafız rivayeti*yle, yani râvilerin haberleri Resûlullah'tan (s.a.v.) duyukları şekliyle, kelimeler değiştirilmeksizin nakletmelerine yönelik çabaları da bu hassasiyetin bir ürünüdür. Lafzen rivayet edilen hadisler güvenilirlik açısından son derece sağlam olmakla birlikte tüm râviler için bunu gerçekleştirmek mümkün olmamıştır.⁴²⁰ Anlamanın bozulmayacağı şekilde hadisin farklı lafızlarla aktarıldığı *mâna rivayeti*nin kabulü hususunda ihtilâf bulunmakla birlikte genel olarak belli şartları taşıdığı takdirde kabul görmüştür.⁴²¹

Hadislerin lafız veya mâna ile rivayet edilmesi, hadis rivayetinde önem arzettiği gibi teâruz halindeki hadisler arasındaki tercihte de etkili olmuştur. Müteâriz hadisler arasında

⁴¹⁶ Bedahşî, *Menâhicü'l-'ukûl*, cilt: 3, s. 237; Ubeydât, *el-Menâhicü'l-usûliyye*, s. 343-344.

⁴¹⁷ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 428; Beyzâvî, *Minhâcü'l-vusûl*, s. 116; Sübkî ve İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 229; Bedahşî, *Menâhicü'l-'ukûl*, cilt: 3, s. 237; Ubeydât, *el-Menâhicü'l-usûliyye*, s. 344-345.

⁴¹⁸ Sübkî ve İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 229-230; Ubeydât, *el-Menâhicü'l-usûliyye*, s. 345.

⁴¹⁹ İrâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 849; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130.

⁴²⁰ Mânâ ile rivayet sebepleri için bk. Yıldırım, Enbiya, "Hadislerin Manayla Rivayeti, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 1, Sivas 1996, s. 279-314.

⁴²¹ Mânâ rivayeti ile ilgili ihtilâf ve taşıması gereken şartlar için bak. Şâyicî, Abdürrezzak b. Halife eş-Şâyicî ve Seyyid Muhammed Seyyid Nuh, *Menâhicü'l-muhaddisîn fî rivâyeti'l-hadîs bi'l-mâ'nâ*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998/1419, s. 10-69; Atan, Hikmet, *Mânâ ile Hadis Rivâyeti*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999, s. 147-170; Başaran, Selman, "Hadislerin Lafız ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, cilt: 3, yıl: 3, 1991, s. 51-64.

lafzen rivayet edilen hadis, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) duyulduğu şekliyle aktarılma gayretinden dolayı mâna rivayetiyle aktarılan veya hangi yolla rivayet edildiği bilinmeyen hadise tercih edilmiştir.⁴²² Aynı şekilde mana rivayetini câiz görmeyen râvilerin hadisleri de daha dikkatli ve ihtiyatlı olacakları gerekçesiyle tercihe şayan bulunmuştur.⁴²³ Lafız rivayetinde lafızların değiştirilmemesine gösterilen özen, mâna rivayetine göre daha az hata yapılmasını sağlamıştır. Lafız rivayetinin tercih edilmesindeki bir diğer etken de âlimlerin mâna rivayetinin kabulü konusunda ihtilâf etmeleridir.⁴²⁴

Teorik açıdan lafız rivayetiyle nakledilen hadisin tercih edileceği kabul görse de konuyla ilgili örneğe rastlanamamıştır. Sübkî'nin, biri lafzen diğeri mânen rivayet edilen müteâriz iki hadise rastlamadığını ifade etmesi⁴²⁵ de pratikte konuyla ilgili örneklerle karşılaşmadığını göstermektedir. Ancak hadisler arası tercih konusunun ele alındığı bazı eserlerde, konuyla ilgili olarak kavli ve fiili hadisler örnek verilmiş, Resûlullah'ın (s.a.v.) kavli hadisleri lafız rivayeti, fiili ve takrirî hadisleri ise mâna rivayeti sayılmıştır.⁴²⁶ Ancak hadislerin kavli, fiil ve takrir şeklinde tasnifinin lafız ve mâna rivayetiyle farklı konuları ihtiva etmesi sebebiyle farklı başlıklar altında incelenmesi uygun görülmüştür.⁴²⁷

2. 2. 3. Sebeb-i Vürûduyla Beraber Nakledilmesi

Esbâbu vürûdi'l-hadîs veya *sebeb-i vürûd* olarak bilinen kavram, hadislerin ne amaçla, hangi olay veya konu üzerine söylendiğini bildirmektedir.⁴²⁸ Hadisin söylendiği zaman ve mekânla ilgili ayrıntılar içermesi, kime söylendiğiyle ilgili bilgi vermesi rivayetin daha iyi anlaşılması bakımından hadis rivayetinde önem arz etmektedir.⁴²⁹ Hadisler arası tercih açısından ise râvinin hadise karşı itinası ve titizliğini göstermesi, ziyade bilgi içermesi ve hadisin illetine işaret etmesi sebeplerinden ötürü hadisi muârizı karşısında üstün kılan özellikler arasındadır.⁴³⁰

Sebeb-i vürûduyla birlikte aktarılan hadisin tercih edilmesiyle ilgili bazı özel durumlar da bulunmaktadır. Örneğin mutlak/genel bir sebep üzere vârid olan hadisin hâs/özel bir

⁴²² Sübkî ve İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 226; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, cilt: 6, s. 159; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 849; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 128; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 188; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 346; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 229.

⁴²³ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 25; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 127; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 189.

⁴²⁴ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 25; Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 405-406.

⁴²⁵ Sübkî ve İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 226.

⁴²⁶ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 189; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 347; Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 406.

⁴²⁷ Bk. "Kavli Hadislerden Olması".

⁴²⁸ Ayvalli, Ramazan, "Esbâbü vürûdi'l-hadîs", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt: 11, s. 362.

⁴²⁹ Oryantalistler bu konuda farklı bir yaklaşım sergilemektedirler. Onlara göre hadisin detay içermesi oranı geç tarihli olma oranıyla paralellik arz etmektedir. Bk. Motzki, *Harald, İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*, çev. Bekir Kuzudişli, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 175-262; Kızıl, Fatma, *Müşterek Râvî Teorisi ve Tenkidi*, İSAM Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013, s. 131, 216, 221-223.

⁴³⁰ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, cilt: 6, s. 160; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 849; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 128; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 612; Bedahşî, *Menâhîcü'l-'ukûl*, cilt: 3, s. 233; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 357-358; Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 619.

sebeup dolayısıyla vârid olan hadise tercih edileceği bildirilmiştir.⁴³¹ Aynı şekilde hadisin vürûd sebebiyle birlikte aktarılmasının, ancak müteâriz rivayetlerin her ikisinin de hâs olmaları durumunda geçerli olduğu ifade edilmiştir.⁴³²

Sebeup-i vürûdu ihtiva eden hadisin takdim edilmesine örnek olarak, diğer tercih sebeplerine de konu olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Meymûne (r.anhâ) ile evlenmesiyle ilgili rivayetlere yer verilebilir.⁴³³ Meymûne'nin (r.anhâ) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisiyle ihramlı değilken evlendiğini ifade ettiği rivayet, ihramlıyken nikâh kıydıklarının aktarıldığı hadise tercih edilmiştir. Söz konusu tercihin sebepleri arasında râvinin olayın içinde bizzat yer alması gibi gerekçelerin yanında Meymûne'nin (r.anhâ) hadisi vürûd sebebiyle birlikte rivayet etmesi de etkili olmuştur.⁴³⁴

Hadisin sebeup-i vürûduyla birlikte rivayet edilmesinin tercih sebebi olarak dile getirildiği örneklerden bir diğeri de ezan ve kâmetin nasıl okunacağıyla ilgili rivayetlerdir. Şâfiiler, ezanın ilk nasıl okunmaya başlandığıyla ilgili olaylara da rivayetinde yer veren Ebû Mahzûra hadisini söz konusu sebeple tercihe şayan bulmuşlardır.⁴³⁵

2. 2. 4. Kast edilen Mânayı Doğrudan İfade Etmesi

Hadis lafızlarının, metnin ihtiva ettiği hükme vasıta olmaksızın doğrudan delâlet etmesi zann-ı gâlib ifade etmesi, vasıtaların ve ihtimallerin az olması sebebiyle tercih sebebi sayılmıştır.⁴³⁶ Kadının evlenirken velisinin iznini almasıyla ilgili gelen rivayetler arasındaki tercihte, vasıtasız olarak hükme işaret eden hadisin tercih edildiği de ifade edilmiştir.⁴³⁷ Buna göre dul kadının kendi evliliği konusunda velisinden daha hak sahibi olduğunu ifade eden hadis doğrudan velisinin izni olmaksızın yapacağı evliliğin geçerli olduğuna delâlet etmektedir. Diğer taraftan velisinin izni olmaksızın evlenen kadının nikâhının geçersiz olduğunu ifade eden rivayet ancak icmâ vasıtaıyla bu hükme işaret etmektedir. Söz konusu meselede doğrudan hükme delâlet eden ilk rivayetin tercih edileceği işaret edilmiştir.⁴³⁸

Vasıta olmaksızın hükme delâlet etme ilkesine örnek olarak münekkitler arasındaki farazî bir konuşmaya yer verilmiştir. Mesela hadislerin illetlerini tespit eden bir âlim kendi görüşüne delil getirirse, muârizı da onun görüşünün aksine icmâ yoluyla bir delil getirirse vasıtasız olarak delil gösteren âlimin görüşü tercih edilir. Çünkü vasıtaların artması aynı

⁴³¹ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 37; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, cilt: 6, s. 160.

⁴³² Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 357.

⁴³³ Bk. 'Râvinin Olayın içinde Yer Alması'.

⁴³⁴ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 299.

⁴³⁵ Şüteyvi, *et-Tercih beyne'l-ahbâr*, s. 619.

⁴³⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 433; Sübkî ve İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 231; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1135; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 850; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 359. Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1135;

⁴³⁷ Sübkî ve İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 231; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 359.

⁴³⁸ Sübkî ve İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 231; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 359.

zamanda ihtimallerin de artmasına neden olur ki bu da o görüşün diğerinden daha zayıf olduğunu gösterir.⁴³⁹

2. 2. 5. Rivayetin Tehdit İçermesi

Hadis metninin tehdit içermesi, ihtiva ettiği hükmün daha tekitli olduğuna işaret etmesi hasebiyle tercih sebepleri arasında sayılabilir.⁴⁴⁰ Ayrıca tehdit içeren rivayetler arasında da tehdidin daha şiddetli olduğu rivayetin tercih edileceği ifade edilmiştir.⁴⁴¹ Kurban kesmenin hükmüyle ilgili rivayetler arasında yapılan tercihe etki eden unsurlardan biri de rivayetlerden birinin tehdit içermesidir. Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledilen bir rivayette Resûlullah (s.a.v.) “İmkânı olup da kurban kesmeyen namazgâhımıza yaklaşmasın.”⁴⁴² buyurmuştur. Buna mukabil Ümmü Seleme'den (r.anhâ) nakledilen rivayette⁴⁴³ Resûlullah'ın (s.a.v.) kurban kesimini iradeye bırakması, kurban kesmenin vâcip olmadığına delâlet etmektedir. Söz konusu teâruz, tehdit içermesi sebebiyle hükmünün daha fazla vurgulandığı Ebû Hüreyre hadisinin tercih edilmesiyle ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca kurbanın vâcip olması hükmünün tercihinde Cündeb b. Süfyân el-Becelî'nin rivayet ettiği bayram namazı öncesinde kurban kesenlerin tekrar kesmeleri gerektiğini ifade eden hadis⁴⁴⁴ de etkili olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Hz. Peygamber'in başka bir kurbanın kesilmesini emretmesi, kurban kesmenin vâcip olduğuna delâlet etmektedir. Cündeb b. Süfyân el-Becelî'nin rivayeti Ebû Hüreyre'nin rivayetini desteklediği için muârizları karşısında kuvvetlenen hadisler tercih edilmiştir.⁴⁴⁵

2. 2. 6. Lafzında İztırâb Bulunmaması

Hadis metninde *ıztırâb* bulunmaması rivayetin ıztırâb ihtiva eden muârizlarına karşı tercih edilmesini gerektiren sebepler içerisinde yer almaktadır.⁴⁴⁶ Hadis metninde ıztırâb bulunması, hadisin olduğu şekliyle değil, metninde ziyade ve noksan kabilinden ihtilâfların bulunması suretiyle rivayet edilmesidir. Dolayısıyla hadisin aynı râviden farklı şekillerde aktarılması, râvinin zabt ve hafızasının zayıflığına, mütesahil davrandığına ve rivayette bulunan zayıflığa işaret edebilir.⁴⁴⁷ Aynı şekilde ıztırâb bulunmayan metnin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aidiyeti ihtimali daha kuvvetlidir.⁴⁴⁸ Tüm bu etkenler göz önünde bulundurulduğunda metninde ıztırâb ve ihtilâf bulunmayan hadisin tercih edileceği kanaatine ulaşılmıştır.

⁴³⁹ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 433.

⁴⁴⁰ Beyzâvî, *Minhâcû'l-vusûl*, s. 116; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, cilt: 6, s. 168; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 850; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130; Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s. 165.

⁴⁴¹ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 850; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130.

⁴⁴² Ahmed b. Hanbel, 2/301; İbn Mâce, “Edâhî”, 2.

⁴⁴³ Müslim, “Edâhî”, 39.

⁴⁴⁴ Buhârî, “Zebâih ve's-Sayd”, 17; Müslim, “Edâhî”, 1.

⁴⁴⁵ Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s. 165-166.

⁴⁴⁶ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 715; Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 24; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 128; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.476; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 602, 604.

⁴⁴⁷ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 715; Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 24.

⁴⁴⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 715; Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 24.

Konuyla ilgili olarak rûkûdan kalkarken ellerin kaldırılmasıyla ilgili muhalif rivayetler örnek verilmiştir. İbn Ömer'in “ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ إِذَا كَبَّرَ وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنْ ”⁴⁴⁹ lafızlarıyla rivayet ettiği hadis, kendisinden bu şekliyle pek çok râvî tarafından rivayet edilmiştir. Buna mukabil Berâ b. Âzib'den nakledilen “ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ”⁴⁵⁰ hadisini Yezîd b. Ziyâd ondan hem bu şekliyle hem de hadis metnindeki “ ثُمَّ لَا يَعُودُ ” ifadesi olmaksızın nakletmiştir. Yezîd'in hadis lafızlarını farklı zamanlarda farklı şekillerde rivayet etmesi sebebiyle İbn Ömer hadisi tercih edilmiştir.⁴⁵¹

2. 2. 7. Kavî Hadislerden Olması

Sözleri Resûlullah'a (s.a.v.) ait olan ve sahâbenin kendisinden semâ ettiği kavî hadisler, ashâbın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fiil ve davranışlarını gözlemleri sonucu kendi lafızlarıyla aktardıkları fiilî hadislerdir.⁴⁵² Kavî ve fiilî hadisler de onun yaşadığı dönemde vukû bulan ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sükût ettiği olayların sahâbe tarafından aktarıldığı takrîrî hadislerdir.⁴⁵³ Takrîrî hadisler arasındaki teâruz durumunda ise, hadise konu olan olayın mahiyetine bakıldığı ifade edilmiştir. Buna göre önemli görülen ve Resûlullah'ın (s.a.v.) tepki vermesi ihtimalinin daha yüksek olduğu olayın konu edildiği hadis tercih edilmelidir.⁴⁵⁴ Kavî hadisler arasında vuku bulan teâruz durumunda ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözleriyle birlikte fiilini de ihtiva eden rivayetin tercih edileceği belirtilmiştir.⁴⁵⁵

Kavî hadislerin tercih edilmesinde ifade olarak fiilî hadislerden daha belîğ olmaları ve delil değeri taşıması hususunda ittifak bulunmasının⁴⁵⁶ yanı sıra fiilî hadislerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nisbetinin istidlâl ve ictihad yoluyla olmasının da etkili olduğu ifade edilebilir. Bu sebeple Hâzimî söz konusu tercih sebebinin “Hadislerden birinin Nebî'ye (s.a.v) kavî ve nass ile diğerinin istidlâl ve ictihâd ile nisbet edilmesi” şeklinde ifade etmiştir.⁴⁵⁷

Ayrıca fiilî hadislerde sahâbenin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fiillerini tam görememe, gördükleri olayı yanlış yorumlama, eksik aktarma ihtimalleri, duydukları sözleri yanlış aktarma ihtimallerinden daha yüksektir. Aynı şekilde yaşadığı dönemde bulunmadığı bir ortamda meydana gelen olayın kendisine intikal etmemesi ihtimali söz konusudur. Dolayısıyla o konuda sükût etmiş olması, aslında olaydan habersiz olduğu için takrîr anlamına gelmeyecektir. Bizzat bulunduğu ortamda vukû bulan bir hadiseye ise gerekli olduğu takdirde müdahale etme ihtimali daha yüksek olmakla birlikte bu durumda da

⁴⁴⁹ Ebû Davud, “Salât”, 116; Müslim, “Salât”, 383.

⁴⁵⁰ Ebû Davud, “Salât”, 117.

⁴⁵¹ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 24-25.

⁴⁵² Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 28, 35; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 847; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.469; Güleç, Hüseyin, *Şâfiî Mezhebinde Hadisin Kaynak Değeri*, Tayf Yayınları, İstanbul 2015, s. 284.

⁴⁵³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 716; Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 421.

⁴⁵⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.469.

⁴⁵⁵ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 30; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 131.

⁴⁵⁶ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 35.

⁴⁵⁷ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 28.

olayı gözden kaçırmaması imkân dahilindedir.⁴⁵⁸ Nitekim bazı kaynaklarda olayın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bulunduğu mecliste gerçekleşmesi durumu istisna edilmiş, kavli hadislerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bulunmadığı bir mekânda gerçekleşen takrirî hadislere tercih edileceği belirtilmiştir.⁴⁵⁹

Konuyla ilgili olarak ümm-ü veledin satışıyla ilgili muhalif rivayetlere yer verilmiştir.⁴⁶⁰ İbn Ömer (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Dikkat edin, (ümm-ü veled olan cariyeleri) satmayınız. Onları hibe de etmeyiniz. Efendisi ondan dilediği gibi faydalanır, efendisi öldüğünde ise artık hürdür." buyurduğunu sözlerini ona nispet ederek rivayet etmiştir. Aynı konuda Ebû Said el-Hudrî, "Resûlullah (s.a.v.) döneminde ümm-ü veled olan cariyelerimizi satardık." diyerek Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu durumu onayladığını ima etmiştir. Söz konusu teâruz İbn Ömer'in (r.a.) naklettiği kavli hadisin tercihiyle giderilmiştir.

2. 2. 8. Hadisin Ziyade Bir Bilgi İçermesi

Hadis usûlünde *ziyâdetü's-sika* diye isimlendirilen, sika bir râvinin hadisinin sened veya metninde diğerlerinde bulunmayan fazla bir bilgi ihtiva etmesi durumu müteâruz hadisler arası tercihte de gündeme getirilmiştir.⁴⁶¹ Ancak tercih sebepleri bağlamında daha çok metindeki ilave bilgilerin dikkate alındığı da ifade edilmelidir. Âlimler⁴⁶² hadisteki ziyadenin ne şekilde geldiğine bakmaksızın, zâid bilgi ihtiva eden rivayetin tercih edileceğini belirtmişlerdir. Öyle ki aynı râvinin hadisi iki farklı şekilde nakletmesi ve ziyade bilginin önceki hükmü değiştirici nitelikte olması onlara göre bu duruma engel teşkil etmemektedir.⁴⁶³

Hanefîler hadisin ziyadeli ve noksan şekilde nakledilmesi durumunda ziyade bilginin aynı râviden gelip gelmemesini önemsemişlerdir.⁴⁶⁴ Şayet aynı râvi hadisi hem ziyadeli hem noksan şekilde rivayet etmişse bu durumda râvinin hadisi zabt kusuru sebebiyle noksan rivayet ettiğini kabul ederek ziyade içeren hadisi tercih etmişlerdir.⁴⁶⁵ Hadislerin farklı râvi tarafından rivayet edilmesi durumunda ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söz konusu hadisleri farklı zamanlarda söylediğine hükmederek cem' ve te'lîf yoluna gitmişlerdir.⁴⁶⁶

Bayram namazında kaç kere tekbir alınacağıyla ilgili farklı sayılar ihtiva eden rivayetler arasındaki teâruzu gidermede Hanefîler ile Şâfiî ve Mâlikîlerin bu farklı yaklaşımları açık

⁴⁵⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 716.

⁴⁵⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.469.

⁴⁶⁰ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 28-29; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 189.

⁴⁶¹ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 37; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 131.

⁴⁶² Konuyla ilgili Hanefîler dışında farklı bir tutum sergileyen mezhebe işaret edildiğine rastlanmadığından ifade genel kullanılmıştır. Hanefîlerin farklı bir yaklaşıma sahip oldukları metnin devamında belirtilmektedir.

⁴⁶³ Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 461.

⁴⁶⁴ Ebû Hanîfe bu konuda ihtiyatlı davranmış ve ziyade senedde de metinde de olsa nakıs olan rivayeti almayı tercih etmiştir. Bk. Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *Şerhu Müsnedi Ebî Hanife*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985/1405, s. (ـ), mukaddimenin yedinci maddesi.

⁴⁶⁵ Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 463.

⁴⁶⁶ Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 466.

bir şekilde görülmektedir. Zira Hanefiler Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (r.a.) naklettiği Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bayram namazında cenaze namazında olduğu gibi üç tekbir getirdiğini ifade eden hadislerle⁴⁶⁷ amel etmişlerdir. Buna mukabil Şâfiî ve Mâlikîler Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bayram namazında alınacak tekbir sayısının ilk rek'atta yedi, ikinci rek'atta beş tekbir olduğunu ifade ettiği rivayeti⁴⁶⁸ tercih etmişlerdir. Onların bu tercihinde ise hadisin diğer râvinin muttali olamadığı ziyade tekbir sayılarını ihtiva etmesinin etkili olduğu ifade edilmiştir.⁴⁶⁹

Hadisin, ziyâdetü's-sika kapsamı dışında râvinin sözlü veya fiili açıklamaları gibi ziyade bilgiler ihtiva etmesi de onu muârizı karşısında üstün konuma getirecek unsurlar arasında sayılmıştır.⁴⁷⁰ Çünkü bu durum, râvinin rivayet ettiği hadis konusunda daha bilgili olduğunu göstermektedir.⁴⁷¹ Konuya açıklık getirmesi bakımından alışveriş yapan tarafların birbirlerinden ayrılınca kadar (مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا) vazgeçme haklarının bulunduğunu ifade eden rivayetdeki⁴⁷² ayrılığın mahiyetinin hadisin râvisi İbn Ömer'in (r.a.) uygulamasıyla anlaşılması örneğine yer verilebilir. Zira İbn Ömer (r.a.) alışverişi kesin bir şekilde tamamlamak istediğinde yürüyerek alışveriş yaptığı yerden biraz uzaklaşır sonra tekrar dönermiş. Onun bu hareketinden rivayet ettiği hadisteki tarafların birbirinden ayrılması durumunun bedenlen birbirlerinden uzaklaşmaları olarak anlaşılması gerektiği çıkarımında bulunulmuştur.⁴⁷³

2. 2. 9. Hadisin Muârizının da Beraberinde Zikredilmesi

Bazı kaynaklarda hadisin muhteva olarak muârizıyla beraber zikredilmesi de tercih sebepleri arasında sayılmıştır.⁴⁷⁴ Hatta Süyûtî "Size kabir ziyaretini yasaklamıştım ancak artık ziyaret edebilirsiniz."⁴⁷⁵ hadisini örnek göstererek tercih sebebinin anlaşılmasına katkı sağlamıştır.⁴⁷⁶ Fakat verilen örneğin de göz önünde bulundurulmasıyla söz konusu sebebin hadisler arası tercihe etki etmeden ziyade hadisin neshine işaret ettiği kanaati hâsıl olmaktadır.

⁴⁶⁷ Ebû Dâvûd, "Salât", 242-245.

⁴⁶⁸ Ebû Dâvûd, "Salât", 242-245.

⁴⁶⁹ Şüteyvi, *et-Tercih beyne'l-ahbâr*, s. 462-463. Söz konusu örnekteki tekbir sayılarındaki fazlalığın, metinde ziyade olarak nitelendirilen ilave bilgi kapsamına girmeyeceği kanaati daha uygun görünmektedir. Zira Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (s.a.v.) hadisinde tekbir sayıları hakkında bilgi bulunmaması durumu söz konusu değildir. Bilakis hadiste farklı bir sayı belirtilmesi konuyla ilgili bilgiden mahrum kalmadığı, aksine başka bir bilgiye ulaştığı izlenimi uyandırmaktadır.

⁴⁷⁰ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 34; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 131; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 602; Yıldırım, "Hadislerin Teâruzunda Âmidî'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri", s. 533.

⁴⁷¹ Yıldırım, "Hadislerin Teâruzunda Âmidî'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri", s. 533.

⁴⁷² Buhârî, "Büyü", 44; Müslim, "Büyü", 153.

⁴⁷³ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 34-35.

⁴⁷⁴ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 850; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130-131.

⁴⁷⁵ Müslim, "Cenâiz", 977.

⁴⁷⁶ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 131.

2. 3 Hükümle İlgili Sebepler

2. 3. 1. Hadisin Nehiy Bildirmesi

Emir ve nehiy bildiren hadisler arasında teâruz bulunduğunda aralarında yapılacak tercihin nehiyden yana gerçekleştirileceği ifade edilmiştir.⁴⁷⁷ Nitekim emir bildiren hükümler çoğunlukla maslahat elde etmek için teşrî' edilirken nehiy bildiren hükümler mefsedeti ortadan kaldırma gayesi taşımaktadır. Yanlış ve zararlı bir durumu ortadan kaldırmak ise fayda elde etmekten daha önemli görüldüğü için nehiy bildiren hadislerin tercih edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁷⁸ Aynı şekilde nehyin, emre göre daha az mâna içermesi ve dolayısıyla daha az ihtimal taşıması ile emrin aksine süreklilik bildirmesi de tercih edilmesinde etkili olmuştur.⁴⁷⁹ Aynı sebeplerden dolayı tahrîm bildiren nehiy lafızları ibâhaya delâlet eden emir lafızlarına tercih edilmiştir.⁴⁸⁰ Ayrıca haram olan fiilin işlenmesinde günah hâsıl olurken mübah olanı terk etmenin günah olmaması da bu tercihi makul kılan gerekçelerdendir.⁴⁸¹

Burada emir lafzıyla, emir sîgasıyla kullanılan lafızdan daha özel olarak vücûb, nehiy lafzıyla da tahrîm ifade eden kelimeler kastedilmiştir. Zira emir veya nehiy sîgasıyla kullanılan lafızlar vücûb ve tahrîm dışında ibâha, kerahet gibi daha başka hükümlere de delâlet edebilmektedir. Dolayısıyla mutlak olarak nehiy sîgasının emir sîgasına tercihinden söz edilememektedir. Böyle bir durumda söz konusu lafızların hangi hükümlere delâlet ettiği belirlendikten sonra tercih yoluna gidilmelidir.⁴⁸² Bu bağlamda tahrîm bildiren nehiy ile kerahet bildiren nehiy arasındaki teâruzda, tahrîm ifade eden nehiy tercih edilmiştir.⁴⁸³ Çünkü bu durumda her iki nehiy de mefsedeti ortadan kaldırma açısından eşit olsalar da tahrîm bildiren lafız daha ihtiyatlı ve yergiden daha uzaktır.⁴⁸⁴ Gazzâlî ise emir ve ibâha bildiren rivayetlerin şer'î hüküm olma bakımından eşit olmaları nedeniyle aralarında tercih yapılamayacağı görüşünü benimsemiştir.⁴⁸⁵

Konuyla ilgili örnek olarak namaz kılınmaması gereken kerahet vakitleriyle ilgili müteâruz rivayetlere yer verilmiştir.⁴⁸⁶ İlk grupta Hz. Peygamber'in (s.a.v.) namaz kılmayı yasakladığı vakitlerle ilgili rivayetler bulunmaktadır. Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “لا صلاة بعد صلاة الصبح حتى تطلع الشمس، ولا صلاة بعد العصر حتى تغرب الشمس”. Bir başka rivayette de “ثلاث أوقات نهانا رسول الله صلى الله عليه وسلم أن نصليَ فيهنَّ وأن نقبر موتانا” buyrulmuştur. İkinci rivayette geçen “نهانا” lafzı bu vakitlerde namaz kılmanın Hz.

⁴⁷⁷ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 478; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 200.

⁴⁷⁸ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.478; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 200.

⁴⁷⁹ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 200.

⁴⁸⁰ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 38; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 131; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 479; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 610; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, cilt: 6, s. 170. Konuyla ilgili ihtilâflı görüşler için bk. Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 38-39.

⁴⁸¹ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 38.

⁴⁸² Şüteyevî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 420.

⁴⁸³ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 479.

⁴⁸⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 479.

⁴⁸⁵ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 719. Gazzâlî ile aynı görüşte olan âlimler için bk. Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, cilt: 6, s. 170.

⁴⁸⁶ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 200.

Peygamber (s.a.v.) tarafından yasaklandığını ve ilk hadisteki olumsuzluk bildiren lafızların nehiy ifade ettiğine işaret etmektedir. Bu rivayetlere mukabil olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يَجْلِسَ” buyurduğu nakledilmiştir. Bu durumda nehiy bildiren rivayetler, emir sîgası kullanılan hadise tercih edilmiştir.⁴⁸⁷

2. 3. 2. Hadisin Had Cezasını Ortadan Kaldırması

Hadisin, “Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktar ve keyfiyeti nasla belirlenmiş cezaî müeyyide”⁴⁸⁸ anlamına gelen had cezasının uygulanması gerektiğini veya had cezasının ortadan kaldırıldığını belirtmesi de hadisler arası tercihe etki eden unsurlar arasında sayılmıştır.⁴⁸⁹ Âlimlerin söz konusu durumun hadisler arası tercihe etki edip etmeyeceği konusundaki ihtilâflarının yanı sıra haddi vâcip kılan hadisle mi yoksa haddi düşüren hadisle mi amel edileceği noktasında da görüş ayrılıkları bulunmaktadır.⁴⁹⁰

Had sebebiyle tercih yapılamayacağı görüşü, haddin vâcip kılınmasının da düşürülmesinin de şer'î hüküm olma bakımından eşit olması ve şüphe sebebiyle terk edilmeyeceği deliliyle desteklenmiştir. Çünkü haddin tespiti de ortadan kaldırılması da kat'î olmayan delillerle sabit olabilmektedir. Durum böyle olunca bu görüşü savunan âlimlere göre teâruz sebebiyle oluşan şüphe, zaten kat'î olmayan hadisler veya zan ifade eden kıyas ile sabit olan had cezalarının tespitinde yahut ortadan kaldırılmasında etkili olmamalıdır.⁴⁹¹ Gazzâlî de tercih sebebi sanıldığı halde esasında öyle olmayan durumlar içerisinde haddi düşüren hadisin takdimini zikrederek hadisin had cezasını düşürmesinin bir tercih kriteri olmadığını beyan etmiştir.⁴⁹² Had cezasını vâcip kılan hadisin tercih edileceğini savunan âlimler ise, yeni bir hüküm teşrî' etmesini esas alarak, berâet-i asliyyeyi tekid eden muarız hadisi bırakarak had cezasının uygulanması gerektiğini ifade eden hadisle amel edilmesi gerektiğini düşünmektedirler.⁴⁹³

Öte yandan cumhurun görüşü, had cezasını ortadan kaldıran hadisin muârızı karşısında tercih edileceği şeklindedir. Haddi düşüren hadisin tercih edilmesinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.), ashâbına haddi uygulama konusunda oldukça dikkatli olmalarını ve mümkün oldukça bundan kaçınmalarını telkin etmesi ve cezayı affetme konusunda hata yapmanın haddi uygulamada yapılacak hatadan evlâ olduğunu ifade etmesi⁴⁹⁴ önemli ölçüde etkili olmuştur. Haddin uygulanmaması, Müslümanlar için kolaylık ifade ettiğinden bu durumun İslâm'ın kolaylık ilkesine⁴⁹⁵ uygun oluşu da haddi düşüren hadislerin tercih

⁴⁸⁷ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 200.

⁴⁸⁸ Bardakoğlu, Ali, “Had”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), cilt: 14, s. 547.

⁴⁸⁹ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 39; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 848; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 131; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 481; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 610-611; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 219; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 319.

⁴⁹⁰ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 39; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 219.

⁴⁹¹ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 39; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 219.

⁴⁹² Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 719.

⁴⁹³ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 219-220.

⁴⁹⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 481. Hadis metni şu şekildedir: “إِذْرَعُوا الْخُدُودَ عَنِ الْمُسْلِمِينَ مَا اسْتَطَعْتُمْ فَإِنْ كَانَ لَهُ ”مَخْرَجٌ فَخَلُّوا سَبِيلَهُ فَإِنَّ الْإِمَامَ أَنْ يَخْطِئَ فِي الْعَفْوِ خَيْرٌ مِنْ أَنْ يَخْطِئَ فِي الْعُقُوبَةِ”. Tirmizî, “Hudûd”, 2.

⁴⁹⁵ İlgili ayetlere örnek olarak bk. 2:185, 4:28, 22/78.

edilmesi gerektiğine delil olarak sunulmuştur.⁴⁹⁶ Haddi düşürecek gerekçelerin, haddin düşmesini iptal ettirecek gerekçelerden fazla olması da deliller arasında sayılmıştır.⁴⁹⁷

Aynı şekilde had cezasının uygulanması Müslümanlar için zarar olarak görüldüğünden bu durumun Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İslâm'da kimsenin zarara uğratılmayacağını bildirmesiyle çelişeceği gerekçesiyle, haddin ortadan kaldırıldığı hadisin tercih edilmesi gerektiği görüşü desteklenmiştir.⁴⁹⁸ Ancak had cezasının uygulanmasında, cezanın uygulandığı kişi için zarar olarak görülmesinin yanında halkın huzurunun sağlanması ve suç oranının azalması gibi faydaların bulunduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla had cezalarının bütün olarak zarar şeklinde değerlendirilmesinin doğru olmayacağı ve söz konusu durumun delil teşkil etmeyeceği ifade edilmelidir.

Had cezasının uygulanması veya düşürülmesiyle ilgili ihtilâflar bulunduğu gibi bazı durumlarda da cezanın kendisiyle ilgili farklı rivayetler nakledilmiştir. Bu gibi durumlarda ise ziyade bilgi içeren rivayetle amel edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁹⁹ Örneğin rivayetlerin birinde suçluya celde cezasının uygulanması hükmü yer alırken diğerinde celdeyle birlikte sürgün cezası da zikrediliyorsa ziyade bilgi ihtiva eden ikinci rivayet esas alınır. Bu görüşü savunan âlimlere göre ilk hadis ile amel edilmesi durumunda ikinci rivayette yer alan sürgün cezası iptal edilmektedir. Fakat ikinci hadisle amel edilmesi halinde diğer hadisin hükmü de uygulanmış ve herhangi bir rivayetin hükmü iptal edilmemiş olacaktır. Bu nedenle her iki hadiste yer alan hükümle de amel etmiş olmak için ziyade bilgi içeren rivayet tercih edilmelidir.⁵⁰⁰

Haddi iptal eden rivayetlerin tercihinə örnek olarak hırsızlıkla ilgili müteâriz hadislere yer verilebilir. Zira hırsızların mutlak surette ellerinin kesileceğinin ifade edildiği hadislere karşın, dört dinardan daha az değerinde bir malın çalınması, gerekli şekilde korunmayan malın çalınması veya açlık halinde hırsızlık yapılması gibi belli durumları istisna tutan rivayetler de bulunmaktadır. Bu gibi durumlarda mutlak olarak el kesme cezasının uygulanmasını ifade eden hadis değil de had cezasını ortadan kaldıran diğer rivayetler tercihe edilerek onlarla amel edilmiştir.⁵⁰¹

2. 3. 3. Müsbet Bir Hüküm İçermesi

Müsbet bir hüküm içeren hadisin, ziyade bilgi ihtiva etmesi yönüyle menfi hüküm içeren hadislere tercih edileceği belirtilmiştir.⁵⁰² Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kâbe'nin içine girdiğinde namaz kılıp kılmamasıyla ilgili Bilal ve Üsâme rivayetleri arasındaki tercihte söz konusu gerekçe göz önünde bulundurulmuştur. Bilâl (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.)

⁴⁹⁶ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 220.

⁴⁹⁷ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 481; Yıldırım, "Hadislerin Teâruzunda Âmidî'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri", s. 532.

⁴⁹⁸ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 220.

⁴⁹⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 481.

⁵⁰⁰ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 481.

⁵⁰¹ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 222.

⁵⁰² Şîrâzî, *el-Lüma'*, s. 177-178; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.480; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 608; Aslan, Mehmet Selim, *Delillerin Teâruzu ve Tercih Kaideleri*, s. 116.

Kâbe içerisinde namaz kıldığını rivayet ederken,⁵⁰³ Üsâme (r.a.) namaz kılmadan çıktığını aktarmıştır⁵⁰⁴. Bu durumda müsbet anlam ifade eden Bilâl'in (r.a.) rivayeti tercih edilmiştir.⁵⁰⁵

Boşanma ve köle azadı konularında ise genel hükmün dışında bir uygulamaya gidilmiştir. Aynı hükmün devamı ilkesinden ötürü, boşanmayı ve köleliği nefyeden hükümlerin tercihi gündeme getirilmiştir. Buna göre kölelik ve evlilikte asıl kabul edilen devamlılıktır. Bu devamlılığı bozan rivayetler, kölelik ve evliliğin devamına işaret eden rivayetler karşısında mercûh görülmüştür.⁵⁰⁶ Ancak bunun bir tercih sebebi olamayacağı görüşünde olan âlimler de bulunmaktadır.⁵⁰⁷

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Meymûne (r.anhâ) ile evliliğiyle ilgili rivayetler arasındaki tercihte, Hanefiler cumhurdan farklı bir yol izleyerek müsbet olan Resûlullah'ın (s.a.v.) ihramlı olduğunu belirten hadisi, nâfi hüküm içeren ihramlı değilken evlendiğini ifade eden hadise tercih etmişlerdir.⁵⁰⁸ Hanefilerin aynı şekilde müsbet mâna ihtiva etmesi sebebiyle tercihte bulundukları meselelerden biri de Berîre'nin (r.anhâ) eşinden boşanmasıyla ilgili rivayetlerdir. Kocasını hür iken cariyeye eşini boşama konusunda muhayyerlik hakkı tanıdığı için Hanefî âlimler Esved (r.a.) hadisini tercih etmişlerdir.⁵⁰⁹

2. 3. 4. Asl ve Berâeti Takrir Etmesi veya Yeni Bir Hüküm Tesis Etmesi

Hadislerin teâruz etmesi halinde daha önce vaz'edilmiş bir hüküm ile uygunluk arz eden rivayetin mi yoksa yeni bir hüküm tesis eden rivayetin mi tercih edileceği noktasında farklı görüşler bulunmaktadır.⁵¹⁰ Cumhurun benimsediği⁵¹¹ yeni bir hüküm içeren hadisin tercih edilmesi düşüncesi, ziyade bilgi içermesinden kaynaklanmaktadır.⁵¹² Zira önceden konulmuş olan hükmün tekrar edilmesi durumunda hadisin îrâd edilmesine ihtiyaç kalmaksızın hadise konu olan hüküm akıl yoluyla bilinebilmektedir.⁵¹³ Ayrıca yeni bir hüküm vaz'etmek 'te'sîs' anlamına gelirken varolan bir hükme muvafakat etmek 'te'kîd' anlamı taşımaktadır. Söz konusu görüş sahipleri ise te'sîs anlamının te'kîdden evlâ olduğunu ifade etmişlerdir.⁵¹⁴

⁵⁰³ Buhârî, "Hâc ", 52; Ebû Dâvûd, "Menasik", 92.

⁵⁰⁴ Buhârî, "Hâc ", 52; Ebû Dâvûd, "Menasik", 92.

⁵⁰⁵ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.480; Aslan, Mehmet Selim, *Delillerin Teâruzu ve Tercih Kaideleri*, s. 116.

⁵⁰⁶ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 482; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 229; Mehmet Selim, *Delillerin Teâruzu ve Tercih Kaideleri*, s. 117.

⁵⁰⁷ İbn Kudâme, Ravza, cilt: 2, s. 396; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 482; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 229. Konuyla ilgili farklı görüşler için bk. İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 613.

⁵⁰⁸ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 288.

⁵⁰⁹ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 238.

⁵¹⁰ Aslan, *Delillerin Teâruzu ve Tercih Kaideleri*, s. 115.

⁵¹¹ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 434; Urmevî, *et-Tahsîl*, cilt: 2, s. 269.

⁵¹² Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s. 170.

⁵¹³ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 434; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 417.

⁵¹⁴ Aslan, *Delillerin Teâruzu ve Tercih Kaideleri*, s. 115.

Öte yandan asl ve berâeti⁵¹⁵ takrir eden yani daha önce vaz'edilen hükümlerle uygunluk arz eden hadisin tercih edileceği görüşünü benimseyen âlimler bu durumda hadisin daha önce verilen bir hüküm tarafından desteklenerek güçlendiğini ve bunun daha ihtiyatlı bir tutum olduğunu ifade etmişlerdir.⁵¹⁶

Bazı âlimlere göre ihtilâflı hadislerden birinin yeni bir hüküm içermesi durumunda aralarında yapılacak ameliye tercih değil nesihdir. Zira yeni hüküm getiren hadis diğerini neshetmiş olmaktadır. Şayet aralarında tercih yapılacaksa da daha geç tarihte vârid olan hadisle amel edilmelidir.⁵¹⁷ Gazzâlî de müteâriz hadislerden birinin daha önce mevcut olan asıllara benzemeyip farklı bir içeriğe sahip olmasını tercih unsuru saymayan âlimlerdendir. O, sahih olmaları durumunda yeni hüküm ihtiva eden hadislerin daha önceki bir hükmü ikrar eden rivayetlerden geri kalmayacaklarını ifade etmiştir. Söz konusu kriteri tercih unsuru saymadığı için böyle bir durumda Gazzâlî'ye göre hadisler sakıt olur ve kıyasa başvurulur.⁵¹⁸

Hadisin yeni bir hüküm ihtivâ etmesini tercih unsuru sayan cumhur ulemâ söz konusu sebeple yapılan tercihe örnek olarak tenâsül uzvuna dokunmaktan ötürü abdest almanın gerektiğini belirten rivayete⁵¹⁹ yer vermiştir. Onlara göre hadisin muârizı olan kişinin tenasül uzvunun da kendisinden bir parça olduğunun belirtildiği rivayet⁵²⁰ konuyla ilgili mevcut bulunan hükmü ikrâr etmektedir. Dolayısıyla yeni bir hükme işaret eden ilk rivayet tercihe şayandır.⁵²¹ Ancak söz konusu rivayetin ihtiva ettiği yeni hüküm sebebiyle değil de daha geç tarihte vârid olması sebebiyle tercih edildiği ifade edilerek cumhurun bu örneğine karşı çıkılmıştır.⁵²²

2. 3. 5. Tahfif veya Tağlîz İfade Etmesi

Müteâriz rivayetlerden biri daha ağır bir hüküm, diğeri daha kolay bir hüküm içerdiğinde hangisinin tercih edileceğiyle ilgili farklı görüşler ortaya konulmuştur. Âlimlerin bir

⁵¹⁵ “İslâm hukukunun umumi prensiplerinden biri de kişinin borçsuzluğunun ve suçsuzluğunun asıl olması ilkesidir. Bu, İslâm hukuk usûlündeki, ‘Eşyada aslolan ibâhadır’ kaidesinin ve ‘istishâbü’l-hâl’ delilinin hukuka genel bir prensip olarak yansımından ibarettir. Bundan dolayı berâet-i asliyye, kelâmda ve usûl-i fıkıhta ‘kişinin, şâri’in (kanun koyucu, Allah) hükmü olmadan mükellef tutulmaması’, ceza hukukunda ‘suç ve cezada kanuniliğin ve kişinin suçsuzluğunun asıl olması’, borçlar hukukunda da ‘kişinin aksine bir delil bulununcaya kadar borçsuzluğunun esas olması’ anlamına gelir. ‘Berâet-i zimmet asıldır’ (Mecelle, md. 8) şeklinde ifade edilen küllî kaide de bilhassa bu son anlamdadır.” Bk. Bardakoğlu, Ali, “Berâet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt: 5, s. 117.

⁵¹⁶ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 37; Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, cilt: 5, s. 131. Maddenin devamındaki detaylar tam anlaşılmadığı için buraya alınmadı.

⁵¹⁷ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 434-435; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, cilt: 6, s. 170; Ubeydât, *el-Menâhîcu’l-usûliyye*, s. 417.

⁵¹⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 719.

⁵¹⁹ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 18; Tirmizî, “Tahâret”, 61.

⁵²⁰ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 18; Tirmizî, “Tahâret”, 61.

⁵²¹ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 434; Ubeydât, *el-Menâhîcu’l-usûliyye*, s. 418.

⁵²² Ubeydât, *el-Menâhîcu’l-usûliyye*, s. 418.

kısmı, tahfif içeren hadislerin tercih edilmesi gerektiği görüşünü benimserken, diğer bir kısmı da tağlîz ifade eden hadisleri tercih etmiştir.⁵²³

İlk görüşün sahipleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.), ashâbına İslâm'ın ilk yıllarında câhiliye alışkanlıklarını bırakabilsinler diye daha ağır yükümlülükler yüklediğini ancak daha sonra tahfif yoluna gittiğini, dolayısıyla tahfif ifade eden hadislerin daha sonraki zamana tesadüf edeceğini delil olarak sunmuşlardır. Allah'ın, kullarının zayıflığını bildiği için yükümlülüklerini hafiflettiğini bildiren ayeti⁵²⁴ de delil olarak kullanmışlardır. Aynı şekilde ağır hükümler koymanın zarar vereceği ve İslâm'da zarara yer olmadığı⁵²⁵ belirtilmiştir.⁵²⁶

Diğer taraftan daha ağır hükümler içeren rivayetlerin genellikle daha geç vârid olduğu gerekçesiyle tercih edileceği savunulmuştur. Aynı zamanda daha ağır hükümleri yerine getirmenin daha fazla sevap kazanmaya vesile olacağı da belirtilerek Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ibadetlerden alınacak sevabın yorgunluk ve çekilen zahmete göre verileceğini belirttiği hadisler⁵²⁷ delil olarak kullanılmıştır.⁵²⁸

Her iki yaklaşımı da bünyesinde barındıran mutlak şekilde tahfif sebebiyle tercih yapılamayacağı, tahfif veya tağlîz ifade eden hadislerden birinin hadisin konusunu teşkil eden meseleye bağlı olarak takdim edileceği görüşü daha makul görünmektedir. Buna göre itikadi konularda tahfif ifade eden hadisler, ibadetler ve muamelât konularında ise tağlîz ifade eden hadisler tercih edilmelidir. Zira inanç konularında Hz. Peygamber, ümmetini câhiliye adetlerinden koparmak için başlarda daha katı bir tutum sergilerken, ibadetler ve muamelât konularında ise Müslümanların daha kolay alışmaları için basitten başlayarak zorlaştırma yoluna gitmiştir.⁵²⁹

İbadetlerin kolay şekilde başlayarak zamanla zorlaştırılmasına içkinin yasaklanma evreleri örnek gösterilmiştir. Malum olduğu üzere, ilk olarak namaz kılınmadan önce içilmesi yasaklanan içkinin daha sonra zararlarına vurgu yapılmış, son olarak da tamamen yasaklanmıştır. Aynı şekilde, abdestin farz kılındığı Mâide suresi altıncı ayetle birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) her vakit namazı için abdest aldığı ancak bu hükmün daha sonra hafifletilerek aynı abdestle, abdesti bozacak bir durum oluşmadığı sürece birden fazla namaz kıldığı aktarılmıştır.⁵³⁰

⁵²³ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 482; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 849; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 129; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 227; Aslan, *Delillerin Teâruzu ve Tercih Kaideleri*, s. 116.

⁵²⁴ "أَلَنْ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا" 8/22.

⁵²⁵ "لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ" hadisi bu bağlamda delil olarak dile getirilmiştir. Bk. İbn Mâce, "Ahkâm", 17.

⁵²⁶ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 482; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 129; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 227.

⁵²⁷ Buhârî, "Umre" 8.

⁵²⁸ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 482; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 227.

⁵²⁹ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 228.

⁵³⁰ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 228.

Müteâriz hadisler arasında tahfif/tağlîz sebebiyle tercihe ise cimâ sebebiyle gusûl almakla ilgili rivayetler örnek gösterilebilir. Âişe (r.anhâ) eşlerin bir araya gelmesinden ötürü inzal olmasa da gusûl gerektiğini rivayet etmiş,⁵³¹ buna mukabil Ebû Hureye (r.a.) ancak inzal vaki olduğunda gusûl gerektiğini nakletmiştir.⁵³² Tağlîz ifade etmesi sebebiyle Âişe (r.anhâ) hadisi tercih edilmiştir. Söz konusu tercih kriteri hadisler arasında tercihe konu edilirken, hadisler diğer tüm yönlerden aralarında tercih yapılamayacak kadar birbirlerine yakın olmalarına dikkat edilmelidir. Zira hükümdeki kolaylık veya zorluk ancak bu durumda tercih sebebi olabilir.

2. 3. 6. Rivayetin Hükümle Birlikte İletini de İçermesi

Birbiriyle teâruz eden hadislerden birinin, ihtiva ettiği hükümle beraber illetini de içermesi veya illete işaret etmesi⁵³³ o hadisin muârizı karşısında tercihini gerektiren sebeplerdendir.⁵³⁴ Aynı şekilde hükmün illetini belirten müteâriz rivayetler arasında da illete daha kuvvetle delâlet edenin tercih edilir.⁵³⁵ Zira hadisin hükmün illetini içermesi veya illete daha güçlü bir şekilde delâlet etmesi hadiste kastedilen mânânın anlaşılmasını ve içerdiği hükmün kabulünü kolaylaştırmaktadır.⁵³⁶ İhtiva ettiği hükmün kabulünün daha zor olması ve çekilen meşakkat dolayısıyla daha çok sevap kazanılacağı gerekçesiyle illeti içermeyen rivayetin kabul edileceğine dair görüşler aktarılmış olmakla birlikte bu durum tercihe layık görünmemektedir.⁵³⁷

Hadisin hükmün illetini ihtiva etmesi sebebiyle tercihe örnek olarak kedinin artığının temizliğiyle ilgili müteâriz rivayetlere yer verilmiştir. Ebû Katâde (r.a.) Hz. Peygaber'in (s.a.v.) kedilerin insanların etrafında sürekli dolanmaları sebebiyle necis olmadıklarını ifade ettiğini nakletmiştir.⁵³⁸ Buna mukabil Ebû Hüreyre (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.v.) köpeklerin yemek yediği kapların ancak yedi defa yıkandıktan sonra kullanılabileceğini söylediği rivayetin devamında kedinin yediği kabın ise bir kere yıkanmasının yeterli olduğunu nakletmiştir.⁵³⁹ Ebû Katâde (r.a.) rivayetinin kedinin necis olmaması hükmünün illeti olan “إِنَّهَا مِنَ الطَّوَّافِينَ عَلَيْكَ وَالطَّوَّافَاتِ” ifadesini içermesi sebebiyle tercihe şayan olduğu ifade edilmiştir.⁵⁴⁰

2. 4. Başka Bir Delile Uygunluk Arz Etmesi

Şâfiî'nin hadisin zann-ı gâlib oluşturacak bir karineyle desteklenmesini, karinenin kendisi müstakil bir delil olmasa bile hadisin tercihini gerektiren sebeplerden saydığı

⁵³¹ Buhârî, “Gusûl”, 28; Müslim, “Tahâret”, 349.

⁵³² Müslim, “Tahâret”, 343.

⁵³³ Irâkî illetin zikredilmesi maddesine ek olarak ayrıca illetin ima edilmesine de yer vermiş, Süyûtî de bu konuda onu takip etmiştir. Bk. Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 850; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130.

⁵³⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 483; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 851; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130; Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s. 163.

⁵³⁵ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 483.

⁵³⁶ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 483; Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s. 163.

⁵³⁷ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 483.

⁵³⁸ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 38; Tirmizî, “Tahâret”, 68.

⁵³⁹ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 37; Tirmizî, “Tahâret”, 68.

⁵⁴⁰ Abdussamed, *Teâruzu'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ*, s. 164.

belirtlmifltir. Mfustakil bir delille desteklenen hadis ise ona gfre evleviyetle tercihe fayandır.⁵⁴¹ Hanefiler ise delil sayısının fazlalığını tercihi gerektiren sebeplerden saymamışlardır.⁵⁴²

Başka bir delilin (bu Kitap, Sünnet, icmâ, kıyas, akıl ve his olabilir) desteklediğı, böyle olmayana tercih edilir.⁵⁴³ Çünkü başka bir delille desteklenme durumunda zann-ı gâlib meydana gelmektedir. Bunun yanında, bir delille desteklenen iki delil konumuna çıkmaktadır ve karşısındaki tek delil olduğundan bir delil karşısında iki delil kabul edilmiş olmaktadır.

2. 4. 1. Kur'ân'a Uygun Olması

Teâruz halindeki hadisler sened ve metnin sıhhati yönünden aralarında tercih yapılamayacak derecede birbirine yakın olduğunda, dikkate alınacak tercih vecihlerinin önemlilerinden biri de hadisin Kur'ân âyetlerinin anlam ve hükümlerine uygunluk arz etmesidir. Hadisler arası tercihi konu eden eserlerin çoğunda yer verilen Kur'ân'a uygunluk ilkesi, ilk dönemlerden itibaren sıkça başvurulanan yöntemler arasında yer almıştır.⁵⁴⁴ Cüveynî gibi Kur'ân'a uygunluk ilkesinin zayıf bir vecih olduğunu ifade eden⁵⁴⁵ ve İbn Hazm ez-Zâhirî gibi Kur'ân ve sünnete muvafakatı bir tercih unsuru kabul etmeyen⁵⁴⁶ âlimler olsa da mânası Kur'ân âyetlerine daha yakın olan, âyetlerin muhtevasıyla uygunluk arz eden rivayetler, böyle olmayan hadisler karşısında tercihe lâıık görölmüştür.⁵⁴⁷

İhtilâfu'l-hadîs konusunda telif edilen ilk eserin sahibi olduğu bilinen Şâfiî'nin hadisler arasında tercih yaparken en çok başvurduğu kriterlerden birinin Kur'ân'a uygunluk ilkesi olduğu görölmektedir.⁵⁴⁸ Aynı şekilde İmam Mâlik'in korku namazıyla ilgili muhtelif rivayetler arasından tercih yaparken hadisin Kur'ân âyetlerine uygunluğunu göz önünde bulundurduğu ifade edilmiştir.⁵⁴⁹ Şeybânî'nin de teâruzu gidermede âyetlere başvurduğuna ve nassa en uygun olan hadisin alınıp diğerinin terk edilmesi gerektiğı görüşünde olduğuna işaret edilmiştir.⁵⁵⁰

⁵⁴¹ Cüveynî, *el-Burhân*, cilt: 1, s. 1178.

⁵⁴² Şüteyvi, s. 550.

⁵⁴³ İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 608.

⁵⁴⁴ Şîrâzî, *el-Lüma'*, s. 176; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 717; Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 30-31; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 131; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.483; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 608; İbn Hâcib, *Muntehe'l-vusûl*, s. 226; Zühaylî, *el-Vecîz*, cilt: 2, s. 441; Binyunus Velî, *Davâbitu't-tercîh*, s. 328; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 431; Lütfî b. Muhammed, *et-Teâruz fi'l-hadîs*, s. 383; Ahmed Abdülaziz es-Seyyid, *Buhûs fi't-teâruz ve't-tercîh*, s. 112-113; Âlû's-Şeyh, *et-Tercîh bi kesratî'l-edille*, s. 24.

⁵⁴⁵ Cüveynî, *el-Burhân*, cilt: 1, s. 1182; Şüteyvi, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 551-552.

⁵⁴⁶ İbn Hazm, , *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, cilt: I-IV, s. 210.

⁵⁴⁷ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 234

⁵⁴⁸ Şâfiî, *İhtilâfu'l-hadîs*, s. 75, 162-163,175, 218; Şâfiî, *er-Risâle*, s. 216, 264, 284, 285, 289.

⁵⁴⁹ Dere, Ali, "İmam Mâlik'in Hadis Metinlerini Değerlendirme Kriterleri Üzerine", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, cilt: 10, sayı: 1-2-3, 1997, s. 72.

⁵⁵⁰ Taş, Aydın, *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani'nin Hukuk Anlayışı (Usul Anlayışı)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2003, s. 149.

Erken dönemden itibaren gündeme getirilen Kur'ân'a benzerlik hususu takip eden süreçte de önemini korumaya devam etmiştir. Nitekim Sem'ânî'nin (ö. 489/1096) Kur'ân'a uygun olan rivayeti tercihe şayan bulduğu aktarılmıştır.⁵⁵¹ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), kız ve erkek çocukları için kesilecek akîka kurbanının sayısı ile ilgili muhalif rivayetlerden kız çocuk için bir, erkek çocuk için iki kurban kesileceğini ifade eden hadisi tercih etmiştir. Onu söz konusu hadisi tercih etmeye, rivayetin erkeğe kadının iki katı miras verilmesinin emredildiği âyete⁵⁵² muvafakat etmesinin sevk ettiği belirtilmiştir.⁵⁵³

Sabah namazının karanlıkta mı yoksa hava biraz aydınlanınca mı kılınacağıyla ilgili tağlis ve isfâr hadisleri olarak nitelendirilen rivayetler arasında yapılan tercih, konuya örnek olarak zikredilebilir. Hanefîler Râfi' b. Hadîc'in naklettiği sabah namazının biraz aydınlığa bırakılmasının emredildiği rivayeti⁵⁵⁴ alarak, isfâr uygulamasıyla amel etmişlerdir. Buna karşın Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler Âişe'nin (r.anhâ) Resûlullah'ın (s.a.v.) sabah namazını kıldırıldığında kadınların örtülerine bürünmüş halde oradan ayrılırken karanlıktan dolayı tanınmadıklarını haber verdiği hadisi⁵⁵⁵ tercih etmişlerdir.⁵⁵⁶ Âişe (r.anhâ) hadisinin muhtevasının bazı âyetlerin muhtevasıyla uygunluk arz etmesi, üç mezhebin de bu hadis ile amel etmesine sebebiyet vermiştir. Söz konusu âyetler namaza özen göstermenin ve onu muhafaza etmenin emredildiği Bakara sûresinin 238. âyeti ve Allah'ın mağfiretine mazhar olmak için yarışmayı tavsiye eden Âl-i İmrân sûresinin 133. âyetidir.⁵⁵⁷

Umrenin hükmüyle ilgili rivayetler arasında da Kur'ân'ın zahirine bakılarak tercihte bulunulmuştur. Ebû Sâlih el-Hanefî'nin haccın farz, umrenin nafil olduğunu bildirdiği rivayete⁵⁵⁸ karşın Zeyd b. Sâbit'in hac ve umre arasında fark gözetilmeksizin her ikisinin de farz olduğunu naklettiği hadis Kur'ân'a muvafakatı sebebiyle tercih edilmiştir. Nitekim Bakara sûresi 196. âyette hac ve umre beraber zikredilmiş ve umre hacca atıf yoluyla bağlanmış. Buradan hareketle Zeyd b. Sâbit hadisi tercih edilerek umrenin de hac gibi vâcib olduğu hükmüne varılmıştır.⁵⁵⁹

2. 4. 2. Sünnete Uygun Olması

Müteâriz hadislerden birinin başka bir hadis veya sünnet tarafından desteklenmesi, bazı âlimler tarafından tercih unsuru sayılmamakla birlikte⁵⁶⁰ âlimlerin çoğu bu hususun

⁵⁵¹ Uzundağ, "Hadislerin Teâruzunda Sem'ânî'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri", s. 168.

⁵⁵² Âl-i İmrân, 3/36 (فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ اِنِّیْ وَضَعْتُهَا اُنْثٰی وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَیْسَ الذَّكَرُ کَالْاُنْثٰی وَ اِنِّیْ سَمَّیْتُهَا مَرْیَمَ وَ اِنِّیْ (اَعِیْذُهَا بِکَ وَ ذَرِّیَّتَهَا مِنَ الشَّیْطَانِ الرَّجِیْمِ)

⁵⁵³ Yılmaz, Orhan, "İbn Kayyim'a Göre Delil Olma Yönünden Hadislerin Tercihine Dâir Kriterler", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/3 (2013/3), s. 119.

⁵⁵⁴ Ebû Dâvûd, "Salât", 8; Tirmizî, "Salât", 117.

⁵⁵⁵ Buhârî, "Mevâkîtu's-salât", 27; Müslim, "Mesâcid", 645.

⁵⁵⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 282-284.

⁵⁵⁷ Âlû's-Şeyh, *et-Tercih bi kesrati'l-edille*, s. 25.

⁵⁵⁸ İbn Mâce, "Menâsik", 44.

⁵⁵⁹ Şüteyvi, *et-Tercih beyne'l-ahbâr*, s. 554.

⁵⁶⁰ İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, cilt: I-IV, s. 210.

hadisin muârızı karşısında kuvvet kazanmasını sağladığını kabul etmiştir.⁵⁶¹ Burada kast edilen aynı rivayetin farklı râvi ve tarikleri tarafından desteklenmesi değil, müstakil bir başka hadis/sünnet ile muhteva açısından uygunluk göstermesidir.⁵⁶² Ancak hadislerin muhtevasını anlamlandırma noktasında öznellik sorunuyla karşılaşılabilceği de gözden kaçırılmamalıdır.

Mürsel veya maktu bir rivayetle desteklenen hadis ile âdidi bulunmayan başka bir haberin teâruz halinde olması durumunda hangi hadisin tercih edileceği de konuyla ilgili tartışılan meselelerdendir. Mürsel hadisin desteklediği rivayeti tercih etme noktasında ulemâ, mürseli hüccet kabul etme konusundaki ihtilâflarına rağmen büyük ölçüde mürsel haberin desteklediği haberin, başka bir hadis tarafından desteklenmeyen hadis karşısında tercih edileceği görüşünü benimsemişlerdir.⁵⁶³ Mütêârız hadislerden birini mürsel bir haber, diğerini ise sahabe kavli desteklediğinde hangi hadisin tercih edilmesi gerektiği meselesi de konuyla ilgili olarak gündeme getirilmiştir. Bu durumda da mürsel hadisin muvafakat ettiği taraf, sahabe kavlinin desteklediği rivayetler karşısında tercihe şayan bulunmuştur.⁵⁶⁴

Kur'ân'a uygunluk konusunda yer verilen sabah namazının kılınacağı vakitle ilgili hadisler arasında tercih yapılırken aynı zamanda başka hadislere uygunluk kriteri de göz önünde bulundurulmuştur. Sabah namazının hava karanlıkken kılınmasıyla ilgili rivayetler⁵⁶⁵ muhteva olarak “Allah katında en faziletli amel, ilk vaktinde kılınan namazdır.”⁵⁶⁶ ve “Namazın ilk vakti Allah'ın rızasına uygun olandır.”⁵⁶⁷ anlamındaki hadislere uygunluk arz etmektedir. Bu sebeple sabah namazının “tağlis” diye ifade edilen karanlığın henüz aydınlanmadığı vakitte kılınması uygun görülmüştür.⁵⁶⁸

Hadise uygunluk sebebiyle tercihe örnek olarak kadının velisinin izni olmaksızın evlenmesi konusundaki muhalif hadisler zikredilebilir. Nikâhın velisiz gerçekleşmeyeceğinin bildirildiği hadis,⁵⁶⁹ dul kadının nikâhı konusunda velisinin söz hakkı olmadığıyla ilgili hadise⁵⁷⁰ tercih edilmiştir. Hadisin tercih edilmesinde mânâsının, velisinin izni olmaksızın evlenen kadının nikâhının batıl olduğuyula ilgili Âişe (r.anhâ) hadisine⁵⁷¹ muvafakat etmesi etkili olmuştur.⁵⁷²

⁵⁶¹ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 216; Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 31; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 131; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.483; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 608; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 236; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 438; Uzundağ, “Hadislerin Teâruzunda Sem'ânî'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri”, s. 168.

⁵⁶² Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 38; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 848.

⁵⁶³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 717; Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 33; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 132; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 438.

⁵⁶⁴ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 438.

⁵⁶⁵ Buhârî, “Mevâkîtu's-salât”, 27; Müslim, “Mesâcid”, 645.

⁵⁶⁶ Buhârî, “Salât”, 5; Tirmizî, “Salât”, 113.

⁵⁶⁷ Tirmizî, “Salât”, 113.

⁵⁶⁸ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 438-439.

⁵⁶⁹ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 18,19.

⁵⁷⁰ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 24, 25; Nesâî, Nikâh, 31.

⁵⁷¹ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 18,19; Tirmizî, “Nikâh”, 14.

⁵⁷² Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 31-32; Âlü's-Şeyh, *et-Tercîh bi kesrati'l-edille*, s. 25.

2. 4. 3. İcmâa Uygun Olması

Müteâriz hadisler arasından icmâ ile desteklenen rivayet, daha kuvvetli bir zan oluşması sebebiyle icmâ ile desteklenmeyen hadis karşısında tercihe şayan bulunmuştur.⁵⁷³ Bununla birlikte icmân oluşmasında âlimlerin her zaman ittifak halinde olmadığı ve bu konuda zannîlik bulunduğu da hatırdâ tutulmalıdır. Bir mesele hakkında bazı âlimler icmân varlığını savunurken, başka âlimler icmâ oluşmadığını kabul edebilmektedirler.

İbn Kudâme, icmâa uygunluk ilkesini Kur'ân ve sünnete muvafakat durumundan daha önemli bularak, öncelikle icmâa başvurulması gerektiğini ifade etmiştir. Öyle ki ona göre bir rivayet, Kur'ân ve sünnete muhalif olsa bile, sabit olduğuna dair icmâ oluşmuşsa Kur'ân ve hadisin o rivayetle neshedilmiş olduğu anlaşılır.⁵⁷⁴ Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, icmân neshe delâlet etmesi durumunda tercihten söz edilemeyeceğidir. Zira tercihin gerçekleşmesi için gereken şartları içerisinde rivayetler arasında nesih bulunmaması da yer almaktadır. Nesih söz konusu olduğunda zaten ihtilâf çözülmüş olduğundan tercihe gerek kalmayacaktır.

İcmâ sebebiyle tercih edilen hadislerle örnek olarak, dinden dönme sebebiyle eşinden boşanan kimsenin tekrar İslâm'a girip eşiyle tekrar evlenmesi durumunda yeniden nikâhın gerekmesiyle ilgili muhâlif rivayetlere yer verilmiştir.⁵⁷⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kızı Zeynep'i Ebu'l-Âs ile tekrar evlendirmesi olayında onları ilk nikâhları ile evlendirdiğine dair rivayetin⁵⁷⁶ bulunmasına mukabil yeni bir nikâh kıydığı da nakledilmiştir.⁵⁷⁷ Böyle bir durumda eşlerin ilk nikâhları ile bir araya getirileceği konusunda ulemâ arasında ittifak bulunmaktadır. Cumhur ulemâ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kızını ilk nikâhıyla evlendirip yeni bir akit gerçekleştirmediğinin ifade edildiği rivayeti sahâbe icmâi sebebiyle tercih etmiştir. Sahâbe döneminde Benû Hânîfe kabilesi mensupları toplu şekilde dinden dönmüş ve sonra tekrar müslüman olmuşlardır. Bu hâdisede sahâbenin eşler arasında yeni bir nikâh kıymaması ve bu konuda herhangi bir ihtilâfın da yaşanmaması sahâbenin icmâi olarak kabul edilmiş ve söz konusu hadisler arasında tercih yaparken göz önünde bulundurulmuştur.

⁵⁷³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 717; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.483; İbn Hâcib, *Muntehe'l-vusûl*, s. 226; Binyunus Velî, *Davâbitu't-tercîh*, s. 330; Âlû's-Şeyh, *et-Tercîh bi kesrati'l-edille*, s. 27.

⁵⁷⁴ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, cilt: 2, s. 389. İzmirli İsmail Hakkı'nın icmâ konusundaki kanaati İbn Kudâme'yi destekler mahiyettedir: “Şer'î deliller içinde evvel emirde icma'ya bakılır. Eğer o mesele hakkında bir icmâ' bulunur ise, artık Kitap ve Sünnet'e bakmaktan vazgeçilir. Çünkü Kitap ve Sünnet neshe konu olduğu halde icma' neshe konu değildir. Kitap ve Sünnet'te varid olan şeye muhalif olan icma', neshin kesin delili olur. Çünkü ümmet, hata üzerinde birleşmez.” Bk. İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, haz. Sırrı Fuat Ateş, Hüner Yayınevi, Konya 2010, s. 205.

⁵⁷⁵ Ubeydât, *el-Menâhicu'l-usûliyye*, s. 439-440.

⁵⁷⁶ Ebû Dâvûd, “Talâk”, 23, 24.

⁵⁷⁷ Tirmizî, “Nikâh”, 42; İbn Mâce, “Nikâh”, 60.

2. 4. 4. Kıyasa Uygun Olması

Kıyasa muvâfık olan hadis, muvâfık olmayan hadisler karşısında tercihe şayan bulunmuştur.⁵⁷⁸ İmam Şâfiî'nin kıyasa uygunluk ilkesini tercih kriteri olarak kabul ettiği aktarılmıştır.⁵⁷⁹ Hanefilerin çoğu da hadislerden birinin kıyasa uygun, diğerinin muhalif olması durumunda her iki hadisi de bırakıp kıyasla amel edileceği görüşünü benimsemişlerdir.⁵⁸⁰ Her iki durumda da kıyasa muvafık olan hadisin muhtevasıyla amel edilmiş olunmaktadır. Kıyas sebebiyle tercihte yapılacak kıyasın şartlarına ve doğru şekilde yapıldığına dikkat edilmelidir. Aksi takdirde yanlış kıyas sonucu yanlış hüküm verilme durumu ortaya çıkacaktır.⁵⁸¹

Konuyla ilgili olarak İbn Hacer'in ölen kişinin yerine hac yapılmasıyla ilgili hadisler arasında kıyasa uygun olan rivayeti tercih etmesi gösterilebilir.⁵⁸² Kendisinden izin isteyen bir kadına Hz. Peygamber (s.a.v.) hac yapmayı adanmış ancak adağını yerine getiremeden vefat etmiş olan annesinin yerine hac vazifesini ifa edebileceğini belirtmiştir.⁵⁸³ Buna mukabil İbn Ömer (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kimsenin başkası yerine hac yapamayacağını söylediğini nakletmiştir.⁵⁸⁴ Ölmüş bir kimsenin hac vazifesini onun yerine başka birinin gerçekleştirmesiyle ilgili bu ihtilâf İbn Hacer tarafından Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu uygulamaya izin verdiği hadisin tercih edilmesiyle giderilmiştir. İbn Hacer, ölen kişinin borçlarının geri de kalanlar tarafından ödenmesiyle, ölen kişinin yerine hac yapılmasını kıyas ederek söz konusu rivayeti tercih etmiştir.⁵⁸⁵

2. 4. 5. Sahabenin Amel ve Fetvasına Uygun Olması

Müteâriz hadisler arasından sahâbe fetvâsı veya ameline uygun düşen rivayetler, muhâlif rivayetlere tercih edilmiştir.⁵⁸⁶ Zira ashâbın hadisler konusunda bilgili, ilim ehli ve Resûlullah'ın (s.a.v.) yaşantısının şahitleri olmaları hasebiyle teâruz eden hadislerden hangisinin daha sonra vârid olduğunu bileceklerinden ona göre amel edip hüküm verecekleri düşünülmektedir.⁵⁸⁷ Ancak sahâbe amelinin hadise muhalefet etmesi durumunda hangisiyle amel edileceği konusunda muhtelif görüşler bulunmaktadır.

⁵⁷⁸ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 32; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 131; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 608; İbn Emîru'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, cilt: 3, s. 25; Âlû's-Şeyh, *et-Tercîh bi kesrati'l-edille*, s. 26.

⁵⁷⁹ Cüveynî, *el-Burhân*, cilt: 1, s. 1178.

⁵⁸⁰ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 237.

⁵⁸¹ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, cilt: 4, s. 185-186; Yılmaz, *Fethu'l-bârî'de İhtilaflı Hadislerin Değerlendirilmesi*, s. 399.

⁵⁸² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, cilt: 4, s. 77-79.

⁵⁸³ Buhârî, "Cezâu's-sayd", 22.

⁵⁸⁴ İbn Şeybe, *Musannef*, III, 380.

⁵⁸⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, cilt: 4, s. 77-79; Yılmaz, *Fethu'l-bârî'de İhtilaflı Hadislerin Değerlendirilmesi*, s. 398.

⁵⁸⁶ Cüveynî, *el-Burhân*, cilt: 1, s. 1168; Âlû's-Şeyh, *et-Tercîh bi kesrati'l-edille*, s. 29; Aslan, *Delillerin Teâruzu ve Tercih Kaideleri*, s. 122.

⁵⁸⁷ Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 233.

Gazzâlî, Mâlik b. Enes'e muhalefet ederek, sahâbe amelinin hadis karşısında takdîm edilmeyeceği görüşünü benimsediğini ifade etmiştir.⁵⁸⁸ Onu sahâbe ameli karşısında hadisi tercih etmeye sevk eden etken, hadislerin bizzat hüccet değeri taşımasına mukabil sahâbe amelinin şüphe barındırıyor olmasıdır. Genel kanaati bu yönde olan Gazzâlî, meseleyle ilgili bazı detaylar vererek konuya açıklık getirmiştir. Ona göre hadisin sahâbeye ulaştığı ve buna rağmen onunla amel etmedikleri kesin olarak bilindiğinde, hadis terk edilerek sahâbe ameli esas alınır. Hadisin sahâbeye ulaşmış olmasında şüphe edilirse hadisle amel edilirken, zann-ı gâlib oluşması durumunda ise tevakkuf edilmelidir.⁵⁸⁹

Bazı kaynaklarda sahâbeden ayrı olarak özellikle hulefâ-i râşidînin hadisle amel etmesinin, diğer yönlerden birbirine denk sayılabilecek hadisler arasında yapılacak tercihe etki edeceği belirtilmiştir.⁵⁹⁰ Tercih konusunda râşid halifelere gösterilen teveccühün sebeplerinden birisi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashâbına, ihtilâflı bir durumla karşılaştıklarında kendi sünnetiyle birlikte hulefâ-i râşidînin sünnetine de uymayı emretmesidir.⁵⁹¹ Bayram namazının kaç tekbirle kılındığıyla ilgili muhtelif rivayetler arasından beş ve yedi tekbirle kılındığını ifade eden hadis, dört tekbir getirildiğini bildiren hadis karşısında bu sebeple tercih edilmiştir.⁵⁹² Söz konusu rivayetle Ebû Bekir (r.a.) ve Ömer'in (r.a.) amel etmesi de dört halifenin tamamının hadisle amel etmesinin şart koşulmadığını göstermektedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Meymûne (r.anhâ) ile evlenmesi hadisesinde olayın bizzat içinde bulunan Meymûne (r.anhâ) ve Ebû Râfi''in hadislerinin tercihine etki eden unsurlar arasında, Ali'nin (r.a.) fetvasının bu doğrultuda olmasının da yer aldığı belirtilmiştir.⁵⁹³ Nitekim Meymûne (r.anhâ) ve Ebû Râfi' Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Meymûne (r.anhâ) ile ihramlı değilken evlendiğini bildirmişlerdir.⁵⁹⁴ Ali (r.a.) ise ihramlıyken evlenen kişiyi eşinden ayracağını söyleyerek söz konusu rivayetler doğrultusunda fetvâ vermiştir. Onun bu fetvâsı hem sahâbî olması hem de hulefâ-i râşidîn arasında yer alması sebebiyle Meymûne ve Ebû Râfi''in hadislerinin tercih edilmesi noktasında göz önünde bulundurulmuştur.

Daha önceki tercih vecihlerinde⁵⁹⁵ de örnek olarak yer verilen sabah namazının kılınma vaktiyle ilgili tağlîs vaktinde kılınması gerektiğini ifade eden hadislerin, İmam Şâfiî

⁵⁸⁸ Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto, Dârü'l-Fikr, Dımaşk 1980/1400, s. 431.

⁵⁸⁹ Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto, s. 431.

⁵⁹⁰ Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 33; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 132; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.483; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 614; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1139; Binyunus Veli, *Davâbitu't-tercih*, s. 332; Sâlih Avaz "*Bahs fi't-teâruz ve't-tercih*", s. 499; Âlü's-Şeyh, *et-Tercih bi kesrati'l-edille*, s. 28. Bu sebeple tercih yapılamayacağı görüşü için bk. İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 614.

⁵⁹¹ Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5; Tirmizî, "İlim", 16; İbn Mâce, "Sünne", 6; Dârimî, "Mukaddime", 16; Ahmed b. Hanbel, 4:126, 127.

⁵⁹² Hâzimî, *el-İtibâr*, s. 33.

⁵⁹³ Ubeydât, *el-Menâhucu'l-usûliyye*, s. 287.

⁵⁹⁴ Buhârî, "Megâzî", 44; Müslim, "Nikâh", 1411.

⁵⁹⁵ Bk. "Kur'ân'a Uygun Olması", "Sünnete Uygun Olması".

tarafından hulefâ-i râşidînin ameline daha uygun olması gerekçesiyle de tercih edildiği belirtilmiştir.⁵⁹⁶ Ancak Şâfiî, ilgili hadisle amel eden sahâbiler arasında Ebû Bekir (r. a), Ömer (r. a), Osman (r. a) ve Ali'yi (r. a) saydığı gibi devamında İbn Mes'ûd (r. a), Ebû Musa el-Eş'arî (r. a) ve Enes b. Mâlik'in (r. a) de isimlerine yer vermiş, ayrıca başka sahâbîlerin de amel ettiğine işaret etmiştir.⁵⁹⁷ Dolayısıyla tercih sebebi olarak hulefâ-i râşidînin değil sahâbenin amelini dikkate aldığını söylemek daha doğru olacaktır.

Bazı âlimler, tâbiî amelini de sahâbe ameli gibi değerlendirmekte ve aynı şekilde tercih sebebi olarak görmektedirler. Gazzâlî'nin tercih vecihleri içerisinde hadislerden birinin tâbiî ameliyle desteklenmesini de saydığı ve sû-i zan beslenmemesi noktasında sahâbî gibi gördüğü aktarılmıştır.⁵⁹⁸ Tâbiînden birinin hadisle amel etmesine tercih sebepleri arasında sıklıkla yer verilmediği ifade edilmelidir. Pratikte de hadislerin tercihinde gerekçe olarak kullanıldığı bir örneğe rastlanmamış, dolayısıyla müstakil bir başlıkta ele alınmaya gerek görülmemiştir.

2. 4. 6. Ümmetin veya Medine Ehlinin Ameline Uygun Olması

2. 4. 6. 1. Ümmetin ameline uygun olması

Müteâriz hadisler arasında ümmetin kendisiyle veya muhtevasıyla amel ettiği hadis tercihe şayan bulunmuştur.⁵⁹⁹ Ümmet ile tam olarak neyin kast edildiği konusunda detay verilmemiş olsa da, ümmetin hadisin muhtevasının sahih olması nedeniyle onunla amel etmesi, diğer hadisi de muhtevasının zayıf olması nedeniyle terk etmesi ihtimalinden dolayı söz konusu kriterin tercihe etki ettiği belirtilmiştir.⁶⁰⁰ Ümmetin hadisin muhtevasıyla amel etmesi durumunda, söz konusu hadis sebebiyle değil de başka bir rivayet veya delil sebebiyle o şekilde amel etmeleri de muhtemeldir. Ancak bu durumda da amel edilen diğer delil tercih edilen hadisi desteklemiş olmakta ve hadis başka bir delil tarafından desteklenmesi dolayısıyla tercih edilmiş olmaktadır.⁶⁰¹ Burada ümmetin ameli ile bir mezhep veya topluluk ayrımı olmaksızın ümmetin muhtelif kesimlerinin hadisle amel etmesinin kast edildiği düşünülmektedir. Bununla birlikte ümmetin bir kısmının hadisle amel etmesine de tercih sebepleri arasında yer verildiği görülmektedir.⁶⁰²

Ümmetin ameli ile ilgili olarak hadisin ulemânın çoğunluğunun ameline uygun düşmesi de tercih sebebi olarak görülmüştür. Bu tercih, kendisiyle amel edilmesinin hadis üzerindeki zannı kuvvetlendirmesi ve diğer rivayet karşısında ona üstünlük sağlaması

⁵⁹⁶ Aslan, Mehmet Selim, *Delillerin Teâruzu ve Tercih Kaideleri*, s. 120.

⁵⁹⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 289.

⁵⁹⁸ Binyunus Veli, *Davâbitu't-tercîh*, s. 334.

⁵⁹⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 717; Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 33; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 847; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 131.

⁶⁰⁰ Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 33; Aslan, *Delillerin Teâruzu ve Tercih Kaideleri*, s. 122.

⁶⁰¹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 717.

⁶⁰² Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.483.

sebebiyledir.⁶⁰³ Aynı şekilde en bilgili âlimlerin ameline muvafakat etmesi de hadisi güçlendirecek ve muârizı karşısında tercihinı gerektirecek unsurlardan sayılmıştır.⁶⁰⁴

2. 4. 6. 2. Medine ehlinin ameline uygun olması

Ümmetin ameli kapsamında ele alınabilecek amel-i ehl-i Medine konusunun, önemi ve kendisine eserlerde ayrıca yer verilmesi nedeniyle müstakil olarak ele alınması uygun görülmüştür. *Amel-i ehl-i Medine*⁶⁰⁵ olarak tabir edilen, hadisin Medinelı âlimlerin ameliyle uygunluk göstermesi meselesi, kabul ve red açısından farklı görüşlerin bulunduğu bir konudur. Mâlikîlerin vurguladığı amel-i ehl-i Medinenin, müstakil bir delil olarak kabul görmesi noktasında da ihtilâf vuku bulmuştur. Gazzâlî, Medinelilerin amelinı müstakil bir delil olarak görmemekle birlikte, onu hadisler arası tercihte taraflardan birini güçlendirecek bir unsur olarak saymıştır.⁶⁰⁶ Buna karşın Medinelilerin ameline mutlak olarak tercih sebepleri arasında yer veren⁶⁰⁷ veya tercihe etki etmeyeceğini ifade eden⁶⁰⁸ âlimler de mevcuttur.

Medinelilere Kur'ân vahyine bizatihi şahit olmaları, İslâm'ın son ve kâmil yıllarını yakından müşahade etmeleri sebebiyle hadis rivayeti açısından da ayrıca önem atfedilmiştir. Aynı sebeplerden dolayı teâruz halinde Medinelı râvilerin hadisinin tercih edileceği ifade edilmiştir.⁶⁰⁹ Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aralarında vefat etmesi sebebiyle onun hadislerinin son haline şahit olmaları ve dolayısıyla onların aktardığı rivayetlerin nâsih hükmünde görülmesi de râvilerin Medinelı olmasını tercih sebebi kılan gerekçelerdendir.⁶¹⁰

Medinelilerin ameline muvafakat sebebiyle tercihe ezan ve kâmette okunacak lafızlarla ilgili rivayetler örnek verilebilir. Cumhur ulemâ ezan lafızlarının ikişer, kâmet lafızlarının birer defa okunduğunu ifade eden Enes b. Mâlik (r.a.) hadisini,⁶¹¹ kâmet lafızlarının da ikişer kez okunmasını ifade eden hadise⁶¹² tercih etmiştir. Söz konusu tercihin gerekçelerinden biri de Enes b. Mâlik (r.a.) hadisinin amel-i ehli Medine'ye uygun olmasıdır.⁶¹³

2. 4. 7. Akla Uygun Olması

Hadisi destekleyerek kuvvet kazanmasını sağlayan deliller arasında akla ve aklî hükümlere uygunluk ilkesi de zikredilmiştir. Buna göre aralarında tercihi gerektirecek

⁶⁰³ Binyunus Veli, *Davâbitu't-tercîh*, s. 334.

⁶⁰⁴ Binyunus Veli, *Davâbitu't-tercîh*, s. 334.

⁶⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. İzmirli İsmail Hakkı, "Amel-i Ehl-i Medine Nedir?", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 8, CİLT: 8, Sayı: 16, Temmuz – Aralık, 2015/2, ss. 231 – 240.

⁶⁰⁶ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 716.

⁶⁰⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1139; Sâlih Avaz "Bahs fi't-teâruz ve't-tercîh", s. 499; Âlû's-Şeyh, et-Tercîh bi kesrati'l-edille, s. 29.

⁶⁰⁸ İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 612; İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, cilt: 2, s. 272.

⁶⁰⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 716; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.483.

⁶¹⁰ İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 612.

⁶¹¹ Buhârî, "Ezân", 2,3.

⁶¹² Tirmizî, "Salât", 142.

⁶¹³ Âlû's-Şeyh, et-Tercîh bi kesrati'l-edille, s. 29.

başka bir üstünlük bulunmadığında teâruz halindeki hadislerden muhtevası aklî hüküm ve çıkarımlara uygun olan rivayet, aklî delillerle desteklenmeyen rivayete tercih edilmelidir.⁶¹⁴ Hadislerden biri aklî bir hükümle desteklendiğinde daha kuvvetli bir zan oluşturması ve başka bir delilin de desteğiyle içerdiği hükmün iki delil tarafından ortaya koyulması sebepleriyle söz konusu tercihin yapılacağı ifade edilmiştir.⁶¹⁵

Aklî delillere uygunluk ilkesi bağlamında muhtevası akla uygun olan hadisin, gayr-i ma'kûl bir muhtevaya sahip rivayete tercih edileceği de belirtilmiştir.⁶¹⁶ Ma'kûl rivayetin tercihinde Şâri'in maksadının daha çabuk anlaşılacağı ve hemen kabul edilebileceği gerekçeleri etkili olmuştur. Aynı şekilde Şâri'in çoğunlukla ma'kûl hükümler vaz' etmesi de bu tercihi destekleyen unsurlardandır. Zira gayr-i ma'kûl sanılan hükümlerin dahi çoğu esasında ma'kûl bir nitelik arz etmektedir.⁶¹⁷ Gayr-i ma'kûl bir hükmü kabullenmenin daha meşakkatli bir durum olması ve hadislerde de ibadetlerin meşakkatine göre sevap alınacağı müjdesinin yer alması gibi sebeplerden dolayı gayr-i ma'kûl hüküm ihtiva eden rivayetin tercih edileceği de ifade edilmiştir.⁶¹⁸

Hadisin aklî delillerle desteklenmesi, temel olmasa da tercihi desteleyen yardımcı unsurlardan kabul edilebilir. Ancak hadisin hükmünün ma'kûl veya gayr-i ma'kûl olmasının tercihe etki etmeyeceği kanaati daha doğru görünmektedir. Zira Şâri' olan Allah (c.c.) her iki tür hükmü de vaz' etmiştir. Ayrıca ibadetlerde ma'kûl gerekçeler aranmayacağı ilkesi fıkıh usûlünde bilinen kaidelerdendir. Dolayısıyla hükmün ma'kûl olması her durumda hadise kuvvet kazandırmamaktadır.⁶¹⁹

Akla uygunluk ilkesi sebebiyle yapılan tercihe korku halinde cemaatle kılınan namazın keyfiyetiyle ilgili müteâruz rivayetler örnek verilebilir. İmam Şâfiî, İbn Ömer'in (r.a.) (ö. 73/692) rivayeti karşısında Havvât b. Cübeyr'in (r.a.) (ö. 40/660-61)⁶²⁰ hadisini tercih etme gerekçelerini açıklarken Kur'ân'a uygunluk ilkesine ilave olarak hadisin ma'kûl oluşunu da zikretmiştir.⁶²¹

2. 4. 8. Tarihî Verilere Uygun Olması

Müteâruz hadisler arasındaki tercih ameliyesinde tarihî verilerden de istifade edilmiştir. Rivayetlerden tarihî verilere uygun olmayan hadis mercûh sayılmış ve müteâruzıyla amel

⁶¹⁴ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 717; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.481; İbn Hâcib, *Muntehe'l-vusûl*, s. 226; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 608; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 851; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 130; Binyunus Velî, *Davâbitu't-tercîh*, s. 332; Koçak, *Teâruzu Gidermede Tercih Yöntemi*, s. 89, Yıldırım, "Hadislerin Teâruzunda Âmidî'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri", s. 532.

⁶¹⁵ İbn Hâcib, *Muntehe'l-vusûl*, s. 226.

⁶¹⁶ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.481.

⁶¹⁷ Şüteyvi, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 594.

⁶¹⁸ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.481.

⁶¹⁹ Hadislerin akılla tenkidi konusunda dikkat edilmesi gereken hususlar için bk. Polat, Salahattin, *Metin Tenkidi*, İFAV, İstanbul 2015, s. 308-309.

⁶²⁰ Havvât b. Cübeyr'in (r.a.) (42/662-63) yılında vefat ettiğine dair de rivayetler de bulunmaktadır. Bk. Kandemir, M. Yaşar, "Havvât b. Cübeyr", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt: 16, s. 546.

⁶²¹ Şâfiî, *İhtilâfu'l-hadîs*, s. 176.

edilmiştir.⁶²² Örneğin Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi hadisesiyle ilgili rivayetlerde, kurban edilmek istenen evladın kim olduğuyla alakalı muhtelif bilgiler aktarılmıştır. İbn Abbas'tan gelen rivayette⁶²³ söz konusu kişinin Hz. İsmail olduğu bilgisi yer alırken, Ka'bu'l-Ahbâr'dan nakledilen hadiste⁶²⁴ olayda yer alan kişinin Hz. İshak olduğu ifade edilmiştir. Hadise konu olan olay Mekke'de gerçekleşmiştir. Hz. İshak'ın ise Mekke'de bulunmadığı ve hatta bu olaydan sonraki bir tarihte dünyaya geldiği bilgisi tarih kitaplarında yer almaktadır. İbn Hacer bu rivayetleri değerlendirirken bu verilerden de istifade ederek doğru bilgi ihtiva ettiğine kanaat getirdiği İbn Abbas hadisini tercih etmiştir.⁶²⁵

2. 5. Metin ve Muhtevayla İlgili Diğer Sebepler

2. 5. 1. Rivayetin Güvenilir Bir Hadis Kitabında Bulunması

Hadisin mutemet bir hadis kitabında yer alması, o hadise karşı güvenin artmasını sağlayan etkenlerdendir. Tercih sebepleri arasında hadisin güvenilir bir kaynaktan ve bilhassa sahih olmakla bilinen Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde yer alması da zikredilmiştir.⁶²⁶ Mutemet hadis kitaplarında yer alan hadisin, bu kitaplarda bulunmayan rivayetlere tercih edilmesinin yanı sıra Buhârî ve Müslim gibi sahih olmakla bilinen kitaplarda geçen hadislerin de yine mutemet olan ancak sıhhat şartı koşulmamış kitaplarda yer alan hadislerle tercih edileceği de ifade edilmiştir.⁶²⁷

Buhârî ve Müslim'in eserlerine hususiyetle önem verilmesinin temel sebebi sahih hadisler arasında yapılan üstünlük sıralamasının en üst mertebesinde *müttefakun aleyh* diye ifade edilen Buhârî ve Müslim'in ittifakla eserlerine aldıkları hadislerin yer aldığı kabulüdür. Söz konusu derecelendirmeyi ilk olarak İbnü's-Salâh'ın yaptığı kanaati de bu ilgiyi artırmıştır.⁶²⁸ Müttefakun aleyh hadislerden sonra sırasıyla diğer mertebedeki hadislerin, daha aşağı mertebelerdeki rivayetlere tercih edileceği de ifade edilmiştir.⁶²⁹

Bununla birlikte söz konusu derecelendirmenin kitapların geneliyle ilgili olduğu ve içerisindeki hadisler müstakil olarak ele alındığında bu durumun değişebileceği ifade edilmelidir. Örneğin *Sünen-i Nesâî*'de yer alan bir hadis, Buhârî'nin eserine aldığı hadisten daha sahih olabilmektedir. Dolayısıyla hadisin içerisinde yer aldığı kitap, okuyucuya hadisin sıhhati hakkında genel bir kanaat verse de hadisler arası tercihte doğrudan etkili olmamalıdır. Zikredilen tercih yöntemine diğer tercih sebeplerini destekleyici unsur olarak veya hadisler arasında tercihi gerektirecek başka bir müreccih bulunmadığında başvurulabilir.

⁶²² Yılmaz, *Fethu'l-bârî'de İhtilâflı Hadislerin Değerlendirilmesi*, s. 394.

⁶²³ İbn Hanbel, I, 297.

⁶²⁴ Hâkim, *Müstedrek*, II, 608.

⁶²⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, cilt: 12, s. 395-396.

⁶²⁶ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1132; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 132; Ensârî, *Fevâtihi'r-rahâmût*, cilt: 2, s. 257; Binyunus Veli, *Davâbitu't-tercîh*, s. 257; Sâlih Avaz "Bahs fi't-teâruz ve't-tercîh", s. 499.

⁶²⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, cilt: 1, s. 1132; Binyunus Veli, *Davâbitu't-tercîh*, s. 257.

⁶²⁸ Binyunus Veli, *Davâbitu't-tercîh*, s. 257.

⁶²⁹ Şüteyvî, *et-Tercîh beyne'l-ahbâr*, s. 398-402.

Konuyla ilgili müstakil bir örneğe rastlanamamışsa da söz konusu tercih kriterinin diğer kriterlere ilave olarak zikredildiği örnekler mevcuttur. Esas itibarıyla râvinin olayın içinde yer alması ve hadisin konusunu daha iyi bilmesi sebebiyle tercihte bulunulan, kadının abdest suyu ile erkeğin abdest alıp alamayacağı konusuyla ilgili müteâriz rivayetler arasındaki tercihe etki eden diğer unsurlar içerisinde hadisin *Sahihayn*'da yer alması da zikredilmiştir.⁶³⁰ Bu örnekte olduğu gibi hadisin güvenilir bir eserde yer alması tercihi destekleyen unsurlar arasında sayılabilir. Ancak sırf bu sebeple tercih yapılamayacağı kanaati daha isabetli görünmektedir.

2. 5. 2. Hadisin Daha Geç Tarihte Vârid Olması

Hadisin vürûd vakti yalnızca nesihle ilgili konularda değil, aynı zamanda rivayetler arası tercihte de önem arz etmektedir.⁶³¹ Birbirine muhâlif hadislerin vürûd tarihleri kesin olarak bilindiğinde aralarında nesih söz konusu olduğu anlaşılmakta ve vürûd tarihi daha geç olan *nâsih* hadis ile amel edilmektedir. Bu nedenle hadisler arasında tarih sebebiyle tercih yapılamayacağı ifade edilmiştir.⁶³² Ancak vürûd tarihleri kesin şekilde bilinmediği takdirde hadislerden birinin daha geç bir tarihte vârid olduğuna dair bir karinenin bulunması durumuna bakılmış ve daha geç tarihli olduğu kuvvetle muhtemel olan rivayet tercih edilmiştir.⁶³³ Mesela Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatına yakın bir tarihte vârid olan hadisin vürûd tarihi bilinmeyen rivayete tercih edileceği belirtilmiştir.⁶³⁴ Hadislerin tarihlerinden dolayı tercih yapmak, geç tarihli olanı bulma gayesi açısından neshe benzemekle birlikte, tarihlerin kesin olarak bilinmemesi yönüyle nesih ameliyesinden ayrılmaktadır.

2. 5. 2. 1 Medine'de vârid olması

Medine'de vârid olan hadis, daha geç tarihli olması ve dolayısıyla daha sonraki uygulamayı göstermesi sebebiyle teâruz durumunda Mekke'de vârid olan hadise tercih edilmiştir.⁶³⁵ Ancak tarihlerin kesin olarak bilinmesi durumunda müteâriz hadislerden daha geç vârid olanın diğerini nesh ettiği bilindiği için böyle bir durumda tercihten söz edilmesi mümkün görünmemektedir. Nitekim aynı hususa dikkat çekmek için Ensârî, Mekke ve Medine'de vârid olan müteâriz hadisler arasında tercih yapılabilmesi için Mekke'de vârid olan hadisin hicretten önce mi sonra mı vârid olduğunun kesin olarak bilinmemesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶³⁶

⁶³⁰ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 293.

⁶³¹ Şirâzî, *el-Ma'ûne*, s. 124; Binyunus Velî, *Davâbitu't-tercîh*, s. 339.

⁶³² Cüveynî, *el-Burhân*, cilt: 1, s. 1158.

⁶³³ Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 486; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 239.

⁶³⁴ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 129.

⁶³⁵ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, cilt: 2, s. 849; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 128; Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 424; Beyzâvî, *Minhâcü'l-vusûl*, s. 116; Ensârî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, cilt: 2, s. 256; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 239; Heyto, *el-Vecîz*, s. 512; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 236.

⁶³⁶ Ensârî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, cilt: 2, s. 256.

2. 5. 2. 2 Râvinin İslâm'a daha geç bir tarihte girmesi

Râvinin müslüman olma tarihi, konuyla ilgili kaynaklarda tercihe etki eden unsurlar arasında sayılmıştır.⁶³⁷ Burada râvi ile hadis râvilerinin ilk tabakasını oluşturan sahâbî râvilerin kast edildiğini belirtmek gerekmektedir. Ancak tercihe hangi yönüyle etki edeceği noktasında ittifak söz konusu olmayıp farklı görüşler bulunmaktadır. Râvilerin müslüman olma tarihlerinin tercihe etkisi esasında, İslâm'a erken giren sahâbîlerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sohbetinde daha fazla bulunma imtiyazıyla daha geç müslüman olanların Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fiillerinin son haline şahit olma ayrıcalığı arasındaki tercihe dayanmaktadır.

Âlimler râvinin İslâm'a giriş tarihinin tercihe ne şekilde etki edeceğiyle ilgili muhtelif görüşler ortaya atmışlardır. Onların bir kısmı, rivayetinin daha geç tarihli olduğuna delâlet etmesi sebebiyle muârizına göre daha geç müslüman olan râvinin hadisini tercih ederken⁶³⁸ diğer bir kısmı daha erken tarihte müslüman olan râvinin hadisini, mertebe ve konum bakımından daha üstün, hadis rivayetinde daha ihtiyatlı ve bilgili olmaları sebebiyle tercihe şayan bulmuştur.⁶³⁹

Öte yandan râvisinin İslâm'a giriş tarihini tercih sebebi kabul etmeyerek her iki rivayeti eşit sayan âlimlerin görüşleri⁶⁴⁰ daha makul görünmektedir. Zira geç tarihte müslüman olan râvinin hadisinin daha geç vârid olması ihtimali, erken tarihte müslüman olan râvinin hadisinin daha geç vârid olması ihtimalinden mutlak şekilde tercihi gerektirecek kadar fazla olmamalıdır. Rivayetinin daha geç olduğuna dair bir karine bulunması halinde daha erken müslüman olan sahâbînin hadisi de, daha geç bir tarihte İslâm'a giren râvinin hadisi gibi tercih edilecektir.

Nitekim bazı âlimler râvinin İslâm'a geç veya erken girmesini esas almakla birlikte mutlak şekilde tercih yapmak yerine bazı şartlar ileri sürerek belirli durumlar gerçekleştiğinde râvinin İslâm'a giriş tarihini tercihe konu etmişlerdir.⁶⁴¹ Örneğin bazı âlimler geç tarihte müslüman olan râvinin hadisinin tercih edilmesinde, hadisin müslüman olduktan sonra semâ edilmesini şart koşmuşlardır.⁶⁴² Daha geç müslüman olan râvinin hadisinin tercih edilebilmesi için, erken müslüman olanın vefat tarihinin diğer râvinin İslâm'a giriş tarihinden öncesine tevafuk etmesi gerektiği de ifade edilmiştir.⁶⁴³ Aynı

⁶³⁷ Sübkî ve İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 224; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 849; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 127; Ensârî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, cilt: 2, s. 256; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 279.

⁶³⁸ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 425; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s.486; Beyzâvî, *Minhâcü'l-vusûl*, s. 116; Sübkî ve İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc*, cilt: 3, s. 224; Ensârî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, cilt: 2, s. 256; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 279.

⁶³⁹ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 280.

⁶⁴⁰ İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsvedde*, cilt: 1, s. 608, 609.

⁶⁴¹ Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 280-284.

⁶⁴² Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 281; Yıldırım, *Metin Tenkidi*, s. 372. Bazı kaynaklarda ise İslâm'a giriş tarihinden bağımsız olarak hadisi müslüman olarak tahammül eden râvinin rivayetinin, müslüman değilken tahammül eden veya tahammül zamanıyla ilgili şüphe bulunan râvinin hadisine tercih edileceği ifade edilmiştir. Bk. Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 849; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 129.

⁶⁴³ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 425; Ubeydât, *el-Menâhîcu'l-usûliyye*, s. 281.

şekilde İslâm'a daha geç giren râvinin hadisleri çoğunlukla diğer râvinin hadislerinden daha geç tarihli olduğunda, tarihi bilinmeyen hadisler arasında tercih yapılırken çoğunlukla vukû bulan durum göz önünde bulundurularak geç müslüman olan râvinin hadisi tercih edilmiştir.⁶⁴⁴

Mestler üzerine mesh etmekle ilgili müteâriz hadisler arasında yapılan tercihte râvinin İslâm'a giriş tarihinin de göz önünde bulundurulduğu mülâhaza edilmektedir. Cumhur ulemânın, hadisin râvileri arasında en geç müslüman olan sahâbî olması sebebiyle Cerîr b. Abdillâh el-Becelî'nin (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mestleri üzerine mesh ettiğini bildirdiği hadisi tercih ettikleri ifade edilmiştir.⁶⁴⁵

Yine Ebû Hüreyre'nin (r.a.) tenasül uzvuna dokunmanın abdesti bozacağını ifade eden eden hadisi, kendisinden daha önce müslüman olan Talk b. Ali'nin (r.a.) muâriz rivayetine tercih edilmiştir. Daha önce de örnek olarak zikredilen⁶⁴⁶ söz konusu rivayetler arasındaki tercihin yalnızca râvilerin İslâm'a giriş tarihlerinden dolayı yapılmadığını belirtmek gerekmektedir. Ebû Hüreyre (r.a.) hadisinin râvilerinin sayıca daha fazla olması ve râvilerden Büsre bnt. Safvân'ın (r.anhâ) müzekkîlerinin çok olması da abdestin bozulacağını bildiren rivayetlerin tercih edilmesinde etkili olmuştur.⁶⁴⁷

2. 5. 2. 3 Hz. Peygamber ve ashâbının şanını yüceltmesi

Resûlullah (s.a.v.) ve/veya ashâbının güzel vasıflarla anıldığı, onların şân ve konumlarının yüceltildiği rivayetler, onların zayıflığına işaret eden aksi mânalardaki rivayetlere tercih edilmiştir.⁶⁴⁸ Aynı şekilde hadislerin Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashâbının İslâm'ın ilk yıllarına göre giderek iyileşen ve gelişen durumlarına delâlet etmesine de tercih sebepleri arasında yer verilmiştir.⁶⁴⁹ Zira bu durumlara işaret etmesi, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde müslümanların durumlarının zamanla iyileşme ve gelişme gösterdiğinin bilinmesi sebebiyle hadisin daha geç tarihli olduğunu göstermektedir.

Söz konusu sebeplerle tercih yapılırken, teâruz halindeki hadislerden birinin Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashâbının kuvvet, şöhret ve konumlarıyla ilgili olumsuz bir kanaat ve tenkit içermemesi durumuna dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu durumda ortada Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashâbının şanını yücelten rivayetleri tercih etmeyi gerektirecek bir sebep kalmamaktadır. Zira onların zayıflıklarına işaret edilen rivayetlerin erken tarihte

⁶⁴⁴ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 425; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 127; Ubeydât, *el-Menâhicu'l-usûliyye*, s. 281.

⁶⁴⁵ Sûseveh, *Menhecü't-tevfik ve't-tercîh*, s. 400-401.

⁶⁴⁶ "Kendisini Tezkiye Edenlerin Bazı Vasıflara Sahip Olması".

⁶⁴⁷ Sâlih Avaz, *Dirâsât fi't-teâruz ve't-tercîh*, s. 461.

⁶⁴⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 718; Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 35; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, cilt: 2, s. 847, 849; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 128, 132; Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 425; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 485; Beyzâvî, *Minhâcü'l-vusûl*, s. 116; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 201, 239.

⁶⁴⁹ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 425; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, cilt: 5, s. 128; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 236.

vârid olma ihtimalleri söz konusuysen, bu konuda herhangi bir bilgi içermeyen hadislerin mercûh kabul edilmesi için bir gerekçe bulunmamaktadır.⁶⁵⁰

Konuyla ilgili olarak kakhaha hadisi diye bilinen rivayetin terk edilmesi örneği verilmiştir. Kûfelilerin rivayet ettiği hadiste Resûlullah (s.a.v.) namazda kakhaha atan kimsenin hem abdestini hem namazını tekrarlaması gerektiğini buyurmaktadır.⁶⁵¹ Söz konusu rivayet, ashâbın namazda gülerek konum ve yüceliklerine yakışmayan bir davranışta bulunmalarına işaret ettiği için muârizı olan mestin büyük ve küçük abdest ile uykudan dolayı alınan abdestte değil sadece cünüplük dolayısıyla alınacak abdestte çıkarılması gerektiğini ifade eden hadis⁶⁵² tercih edilmiştir.⁶⁵³

⁶⁵⁰ Râzî, *el-Mahsûl*, cilt: 5, s. 425.

⁶⁵¹ Isfahânî, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s. 222-223.

⁶⁵² Tirmizî, “D‘avât”, 98.

⁶⁵³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 718; Hâzîmî, *el-İtibâr*, s. 35-37; Âmidî, *el-İhkâm*, cilt: 4, s. 485; Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh*, cilt: 2, s. 201.

SONUÇ

“Müteâriz Hadisler Arasındaki Tercih Sebepleri” başlıklı tezimizde ulaştığımız sonuçları ifade etmek gerekirse öncelikle teâruzun imkânıyla ilgili tartışmaların temelde aynı kabule dayandığı görülmüştür. Zira teâruzun gerçekleşmesini mümkün görmeyen âlimler Şâri‘ olan Allah’ın hükümlerinde çelişki bulunamayacağı olgusundan hareketle teâruzu reddederken teâruzu mümkün görenler ise onun Şâri‘’den değil müctehidden kaynaklandığını kabul etmektedir. Dolayısıyla her iki yaklaşım da özü itibariyle aynı görüşü benimsemektedir.

Teâruzu giderme yollarından biri olan tercih yönteminin uygulanabilmesi için belirli şartlar bulunmaktadır. Söz konusu şartlardan biri de teâruz halindeki hadislerden birini tercih eden âlimin tercih sebebini açıklamasıdır. “Vücûhu’t-tercîh, karâinu’t-tercîh, esbâbu’t-tercîh ve müreccihât” gibi isimlerle anılan tercih sebepleri tezimizde özgün bir tasnifle bir araya getirilmeye ve tercih sebeplerinin kullanıldığı örnek hadislerle yer vermek suretiyle konu vuzuha kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışma esnasında tercih sebeplerinin teorik olarak sayılamayacak kadar çok sayıda olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Zira hadislerle kuvvet kazandıran pek çok vasıf bulunmaktadır. Râvilerle alakalı farklılıklar ve münekkitlerin kendilerine has yaklaşımları da göz önünde bulundurulduğunda tercih sebepleri konusunun kapsamının genişliği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle tezde yalnızca âlimler tarafından tercih sebebi olarak dile getirilen ve bu vesileyle eserlerde zikri geçen tercih sebepleri ele alınmıştır.

Tercih sebeplerinin usûl kitaplarının yanı sıra hem hadis şerhlerinde hem de fûrû-i fıkıh eserlerinde rivayetlerle ilgili açıklamalar içerisinde dağınık olarak bulunması, onları bir araya getirmeyi zorlaştırmaktadır. Bu sebeple tezde usûl kitapları esas alınmış, söz konusu şerh ve fûrû eserlerinden ise kendileri hakkında yapılan özel çalışmalar vasıtasıyla istifade edilmiştir.

Âlimler tarafından sayısı hakkında farklı rakamlar verilen tercih sebeplerini altmış beş maddede toplamanın uygun olduğu görülmüştür. Farklı eserlerde farklı rakamların verilmesinin öncelikle tüm tercih sebeplerini bir araya getirme amacı taşınmamasından kaynaklandığı söylenebilir. Bunun dışında aynı tercih sebebini ifade etmek üzere farklı isim ve tanımlamaların kullanımı ve üst bir başlıkta birlikte ele alınabilecek vecihlerin ayrı ayrı incelenmesi de tercih sebeplerinin sayısı hakkında farklı kanaatlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Tercih sebeplerinin sayısında olduğu gibi ele alınışında da farklı yaklaşımlar sergilendiği ve iki, üç, dört, beş ve yedi bölüm gibi muhtelif taksimat modelleri uygulandığı görülmüştür. Genel yaklaşım, üçlü taksim için sened ve metinle ilgili sebeplerle haricî sebepler, dördü taksimde ise bunlara ek olarak hüküm/medlûl ile ilgili sebepler biçiminde tasnif yapma şeklindedir. Bu taksimatları kullanan kimi müellifler ise sened ve metin kelimeleri yerine râvi ve mervî ifadelerini tercih etmişlerdir. Beşli taksimatta râvinin durumu, rivayetin keyfiyeti, rivayetin vakti, metin, hüküm ve haricî sebepler esas alınmış, yedili taksimatta ise bu başlıklara haberin vürûd vakti ve lafız yönleri eklenmiştir.

Tezimizde ise tercih sebepleri, hadisleri oluşturan temel iki unsur olan sened ve metin esas alınarak incelenmiştir. Zira tespit edilen vecihlerin tamamı bir yönüyle bu iki bölümden birinin kapsamına girmektedir. Örneğin hükümle ilgili tercih sebepleri esas itibariyle hadis metninden çıkarılan hükümle ilgili olduğundan metinle ilgili sebepler arasında incelenmiştir. Yine senedin bir unsuru olan râvi ile ilgili sebepler müstakil olarak incelenmek yerine sened bölümüne alınmış ve hadis metniyle ilgili sebepler de diğer eserlerden farklı olarak hüküm ve diğer sebeplerin yanında lafız ve üslup yönünden ayrılmıştır. Böylece dağınıklıktan uzak, derli toplu bir çatı oluşturmaya gayret edilmiştir.

Bu bilgiler ışığında senedle ilgili sebeplerin bir araya getirildiği birinci bölümde toplamda yirmi sekiz tercih sebebi tespit edilmiştir. Senedle ilgili tercih sebeplerinin yirmi tanesini râvi ile ilgili sebepler, kalan kısmını da rivayetin tahammülü ve vasıflarıyla ilgili sebepler oluşturmaktadır. Râvi ile ilgili tercih vecihlerinin fazlalığı râvinin sened bakımından önemini göstermektedir. Râviyle ilgili sebeplerin çokluğunun bir diğer sebebi, râviye ait hem hadisin sıhhatini hem de râviler arasındaki üstünlüğü etkileyecek faktörlerin fazla olmasıdır. Nitekim rivayetle ilgili tercih sebepleri temelde senedin sıhhati ve ittisaliyle ilgili konulara dayanırken, aynı zamanda senedin sıhhatini de etkileyen râviye ait haller ise onun kimliği ve kişiliği, hadis rivayetindeki güvenilirliği, ilmi durumu hadisi aldığı hocasıyla ve hadisiyle ilişkisine göre farklılık kazanmaktadır.

Hadisin metin ve muhtevasıyla ilgili sebeplerin konu edildiği ikinci bölümde ise toplamda otuz yedi tercih sebebi incelenmiştir. Bu vecihler, hadisin lafızları, üslubu, hadisten çıkan hükümler, hadis muhtevasının diğer delillerle uygunluk arz etmesi ve bunların dışında kalan metinle ilgili diğer sebepler olmak üzere beş kısımda ele alınmıştır. Metinle ilgili sebepler arasından hadisin muhtevasının Kur'ân ve Sünnet'e uygunluk arz etmesi maddelerinin öne çıktığı görülmüştür.

Çalışma esnasında tercih sebepleri arasında mutlak surette üstünlükten bahsedilemeyeceği kanaatine ulaşılmıştır. Zira her bir teâruz vakıasının kendine has özellikleri bulunabilmekte, dolayısıyla o hadislerle ilgili olarak belirli bir tercih yönü ağır basabilmektedir. Bununla birlikte genel yaklaşımın senedle ilgili tercih sebeplerini öncelemekten yana olduğu da ifade edilmelidir. Tezin sınırlarını aşması sebebiyle tercih sebepleri arasındaki hiyerarşi konusuna cevap aranmamış, bazı başlıklarda önem ve öncelik sıralamasına işaret edilmekle yetinilmiştir. Kanatımızca tercih sebepleri arasındaki bu hiyerarşi konusu önemli olup, müstakil bir çalışmayı hak etmektedir. Ayrıca tercih sebepleri konusunda kişi ve eser özelinde yapılacak çalışmalara ihtiyaç duyulduğuna da işaret edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abdussamed, Ebû Bekir Yahyâ, *Teâruzu 'l-ahbâr ve't-tercîh beynehâ; dirâse nazariye tatbikiyye te'sîliyye*, Müessesetü'l-Alyâ', 2010/1430.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *Şerhu Müsnedi Ebî Hanife*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985/1405.
- Âlü's-Şeyh, Hişâm b. Abdülmelik b. Abdullah b. Muhammed, "et-Tercîh bi kesrati'l-edille: dirâse usûliyye fıkhiyye tatbikiyye", *Mecelletü'l-Buhûsi'l-Fıkhiyyeti'l-Muâsıra*, sayı: 84, s. 3-38.
- Akgün, Hüseyin, "Bölgelerarası Rivâyet Farklılıkları Açısından Mısır'daki Hadis Kültürünün Tahlili (Yezîd b. Ebî Habîb'in (Ö. 128) Rivâyetleri Özelinde)", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, sayı: 5, s. 7-29.
- , "Şam Bölgesinde Rivâyet Edilen Hadislerin 'Bölgesellik' Açısından Tahlili", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, sayı: 7, s. 7-32.
- Âmidî, Ebû'l-Hasen (Ebû'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, I-IV, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut- Lübnan 1985/1405.
- Apaydın, Mehmet, *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*, KURAMER, İstanbul 2018.
- Aslan, Mehmet Selim, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Delillerin Teâruzu ve Tercîh Kaideleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2006.
- Atan, Hikmet, *Mâna ile Hadis Rivâyeti*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999.
- Atan, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İFAV, İstanbul 1988.
- Avaz, Sâlih Avaz Muhammed Neccâr, *Dirâsât fî't-teâruz ve't-tercîh inde'l-usûliyyin*, Dârü't-Tıbaâtî'l-Muhammediyye, Kahire 1980.
- , "Bahs fî't-teâruz ve't-tercîh 'inde ulemâi usûli'l-fıkıh".
- Avvâme, Muhammed, *Hukmü'l-amel bi'l-hadîsi'd-daîf; beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk ve'd-da'vâ*, Dârü'l-Yüsr; Dârü'l-Minhâc, Cidde 2017/1438.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İFAV, 3. Baskı, İstanbul 2009.
- Ayvallı, Ramazan, "Esbâbü vürûdi'l-hadîs", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XI, s. 362-363.
- Babanzâde, Ahmet Naim, *Hadis Usûlü ve İstılahları*, haz. Hasan Karayiğit, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2010.

- Bâhû, Ebû Süfyân Mustafa, *el- 'Îlle ve ecnâsühâ 'inde'l-muhaddisîn*, Dârü'z-Ziyâ, Tanta 2005.
- Bardakoğlu, Ali, "Berâet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, s. 470-471.
- , "Had", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt: XIV, s. 547-551.
- Başaran, Selman, "Hadislerin Lafız ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, cilt: 3, yıl: 3, 1991, s. 51-64.
- Bedahşî, Muhammed b. Hasan, *Şerhu'l-Bedahşî; Menâhicü'l- 'ukûl*; I-III, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984/1405.
- Bedir, Murteza, "er-Risâle", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, s. 117-119.
- Bedrân, Bedrân Ebû'l-Ayneyn Bedrân, *Edilletü't-teşrî'i'l-müteâriza ve vücûhü't-tercîh beynehâ*, y.y., t.y.
- Berzencî, Abdüllatif Abdullah Aziz el-Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh beyne'l-edilleti's-şer'iyye*, I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Beyzâvî, Ebû Sa'îd Nâsirüddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Minhâcü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, y.y., t.y.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Fıkıh İlmi & İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*, haz. Abdullah Kahraman, Nizamiye Akademi, İstanbul 2016.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 2. Baskı (Riyâd: Dâru's-Selâm, 1999).
- Buhârî, Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*, I-IV, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1418.
- Cezzâr, Mahmud Lütfi el-Cezzâr, *et-Teâruz beyne'l-edilleti'n-nakliyye ve eseruhû fî'l-muâmelâti'l-fikhiyye*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Gazze 2004/1425.
- Cühenî, Halid Mahmud el-Cühenî, *Kavâidu't-tercîh beyne'n-nusûsi's-şer'iyye elletî zâhiruhâ et-teâruz; dirâse ta'sîliyye tatbîkiyye*, (Yüksek Lisans Tezi bölümü), <https://www.alukah.net/library/0/117518/>.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, thk. Abdül-'Azîm ed-Dîb, Câmi'atü Katar, Doha 1978/1399.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi)*, İFAV, 8. Baskı, İstanbul 2016.

- Dârekutnî, “*Sünenü’l-Dârekutnî*” 1. Baskı, (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1418-1998) II cilt.
- Dere, Ali, “İmam Mâlik’in Hadis Metinlerini Değerlendirme Kriterleri Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, cilt: 10, sayı: 1-2-3, 1997, s. 69-73.
- Doğanay, Süleyman, *Hadis Rivayetinde Râvi Tasarrufu ve Doğurduğu Problemler*, İSAM Yayınları, İstanbul 2009.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. El-Eşas b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, nşr. Sâlih b. Abdülazîz b. Muhammed, 1. Baskı (Riyâd: Dâru’s-Selâm, 1999).
- Ensârî, Abdülali Muhammed b. Nizâmeddin Muhammed es-Sehalevi el-Ensârî el-Leknevî, *Fevâtihi’r-rahâmût bi-şerhi Müsellemi’s-sübût*, I-II, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2002/1423.
- Ensârî, Ebu Yahya Zeynüddin Zekerîyya b. Muhammed b. Ahmed Zekerîyyâ el-Ensârî, *Gâyetü’l-vusûl ilâ şerhi Lübbi’l-usûl*, haz. Mustafa b. Hamid b. Sümayt, Darü’z-Ziyâ, Kuveyt 2017/1438.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.
- Erul, Bünyamin, “Tasarrufâtü’r-ruvât fî mütûni’l-merviyyât”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 42, s. 173-212.
- Evgin, Abdülkadir, “Hadisler Aası Târuz’u Giderme Meselesinde Fıkıh Usûlü Alimlerinin Görüş ve Metotları”, *İnönü Üniversitesi Darendede İlahiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Darendede yıl: 1 1995, sayı: 1, cilt: 1, s. 99-108.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Ahmed Zeki Hammâd, ty., yy.
- , *Mustasfâ, İslam Hukuk Metodolojisi*, Çev.: Yunus Apaydın, Klasik Yayınları, İstanbul Aralık 2006.
- , *el-Menhûl min ta’likâti’l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto, Dârü’l-Fikr, 2. Baskı, Dımaşk 1980/1400.
- Güleç, Hüseyin, *Şâfiî Mezhebinde Hadisin Kaynak Değeri*, Tayf Yayınları, İstanbul 2015.
- Hafnâvî, İbrâhim Muhammed Hafnâvî, *et-Teâruz ve’t-tercîh i’nde’l-usûliyyîn ve eseruhümâ fi’l-fikhi’l-İslâmî*, Dârü’l-Vefâ, 1987/1408.
- Hâkim, Ebû Abdullah İbnü’l-Beyyî‘ Muhammed en-Nîsâbûrî, *Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs ve kemiyeti ecnâsihi*, thk. Ahmed b. Faris es-Sellûm, Daru İbn Hazm, Beyrut 2003/1424.

- Hasan, Abdullah Muhammed, *el-Karâin ve eseruhâ fî 'ilmi'l-hadîs*, Vizâratü'l-evkâf ve's-şu'ûnu'l-islâmiyye, Kuveyt 2013.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*, I-II, Dârü'l-hüdâ, thk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mustafa ed-Dimyâtî, 2003/1423.
- Hâzîmî, Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ el-Hâzîmî el-Hemezânî, *el-İtibâr fî'n-nâsih ve'l-mensûh min'el-âsâr*, thk. Abdu'l-Mu'ti Emin Kal'acî, Dârü'l-Va'y, Halep 1982/1403.
- Heyto, Muhammed Hasan, *el-Vecîz fî usûli't- teşrî'i'l-İslâmî*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1990/1410.
- Humeysî, Abdurrahman b. İbrahim, *Mu'cemu ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*, Dârü'l-Endelüs el-Hadrâ; Daru İbn Hazm, Cidde 2000/1421.
- Irâkî, Ebu'l-Fadl Zeynü'd-Dîn Abdurrahman b. el-Huseyn, *et-Takyîd ve'l-îzâh limâ utlika ve uğlika min kitâbi İbni's-Salâh*, I-II, thk. Üsâme b. Abdullah Hayyât, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2011/1432.
- Isfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, thk. Muhammed el-Fâryâbî, Mektebetü'l-Kevser, Riyad 1994/1415.
- Itr, Nureddin, *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*, Dârü'l-Fikr, Dimaşk 1979/1399.
- , *el-Hac ve'l-umre fî'l-fikhi'l-İslâmî*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984/1404, s. 190
- İbn Emîru'l-Hâc, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, I-III, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut 1983/1403.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi şerh Sahîh li'l-Buhârî*, I-XIII, thk. Abdü'l-kâdir Şeybe el-Hamd, Mektebetü Melik Fehd el-Vataniyye, Riyad 2001/1421.
- , *Takrîbu't-Tehzîb*, nşr, Muhammed Avvâme, Dârü'r-Raşîd, Halep 1988/1408.
- İbn Hâcib, Ebû Amr Cemaleddin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr İbnü'l-Hacib, *Müntehel'-vusûl ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut- Lübnan 1985/1405.
- , *Muhtasaru Müntehe's-sûl ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, I-II, thk. Nezir Hamadû, Şeriketü'l-Cezairiyyeti'l-Lübnaniyye; Daru İbn Hazm Beyrut, 2006/1427.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, I-VIII, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Matbaatü'l-Âsime, Kahire Kahire t.y.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir ve cennetü'l-münâzir fî usûli'l-fikh alâ mezhebi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, I-II, thk.

- Su'bân Muhammed İsmail, el-Mektebetü'l-Mekkiyye Mekke; el-Mektebetü't-Tedemmüriyye Riyad; Müessesetü'r-reyyân Beyrut 1419/1998.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut t.y.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Berekât Abdüsselâm İbn Teymiyye; Ebu'l-Mehâsin Abdülhalim b. Abdüsselâm; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalim, *el-Müsvedde fî usûli'l-fikh*, I-II, Dâru'l-Fazîle, Riyad 2011/1422.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, '*Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1406/1986.
- İbnü's-Sübki, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali, *Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fikh*, nşr. Abdu'l-Mün'im Halîl İbrâhîm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003/1424.
- İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, haz. Sırrı Fuat Ateş, Hüner Yayınevi, Konya 2010.
- Kandemir, Yaşar, "Havvât b. Cübeyr", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt: XVI, s. 546.
- Karaismailoğlu, Serkan, *Kadın Beyni Erkek Beyni*, Yeşil Elma Yayınları, Ankara 2019.
- Kaya, Mehmet Fatih, *Hadis Usûlünde İhtilât; Râvinin Akıl ve Hâfıza Fonksiyonlarının Zarar Görmesi ve Bunun Rivayetlerine Etkisi*, Rihle Kitap, İstanbul 2011.
- Kızıl, Fatma, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, İSAM Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013.
- Koçak, Zeki, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tearuzu Gidermede Tercih Yöntemi (Hanefi Uygulaması)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2004.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992.
- Köktaş, Yavuz, *Çelişkili Hadisler ve Çözüm Yolları*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2019.
- Lâhim, İbrâhîm b. Abdullah el-Lâhim, *Mukâranetü'l-merviyyât*, Müessesetü'r-Rayyân, Beyrut 2012.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *el-Ecvibetü'l-fazile li'l-es'ileti'l-aşeretü'l-kâmile*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Halep 1994/1414.
- Mahmud Esad, İbnü'l-Emîn, *Fıkıh Usûlü; Telhîs-u Usûl-i Fıkıh*, haz. Talha Hakan Alp, Eşref Yılmaz, Orhan Ençakar, Abdulkadir Yılmaz, Emin Ali Yüksel, Yasin Yayınevi, İstanbul 2002.

- Mansûr, Muhammed Sa'îd, "Minhâcu'l-Îmâm Mâlik fi't-te'âmül me'a'l-ahbârî'l-müteâriza", *Mecelle Câmiati Ümmi'l-Kurâ li 'ulûmi's-şerî'a ve'l-lugati'l-'arabiyye*, c. 15, 24. sayı, s. 782.
- Melîbârî, Hamza Abdullah, *el-Muvâzene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn fî tashîhi'l-ehâdis ve ta'lîlihâ*, Dârü İbn Hazm, Beyrut 2001.
- Motzki, Harald, *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*, Çev. Bekir Kuzudişli, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Mürâcî, Râbih, *et-Teâruz ve't-tercîh; Dirâse fî'l-cedel ve'l-münâzara fî 'ilmi usûli'l-fikh*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Câmiatü Mentourî Konstantine, Cezair 2007/2008.
- Nâdir Addâ, Abdülgani Muhammed, *el-Karâin ve eseruhâ fî ta'lîli'l-ehâdis: dirâse te'sîliyye tatbîkiyye*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 2017/1438.
- Osman, Muhammed b. İbrâhîm el-Osmân, *Kavâ'idu't-tercîh fî'htilâfi'l-esânîd*, Darü'l-Furkân, Kahire 2012.
- Özen, Şükrü, "Teâruz", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXX, 208-211.
- , "Tercih", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXX, 484-487.
- Özşenel, Mehmet, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*, İFAV, İstanbul 2017.
- Polat, Salahattin, *Metin Tenkidi*, İFAV, İstanbul 2015.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi usuli'l-fikh*, I-VI, thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-'Alvânî, Câmiatü'l-Îmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad 1979.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdü'l-kâdir er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, Dârü'l-Hadîs, Kahire 2003/1424.
- , *el-Mu'cemu'l-vasît*, Mektebetü's-Şurûk ed-Devliyye, 2004/1425.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I-II, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Dârü'l-Marife, Beyrut 1973/1393.
- Seyyid, Ahmed Abdülaziz es-Seyyid, *Buhûs fî't-teâruz ve't-tercîh ve'l-ictihâd ve't-taklîd 'inde'l-usûliyyîn*, Mektebetü'l-Mütenebbi, Demmam 2008/1429.
- Söğüt, Salim, "Hac", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, s. 389-397.
- Sûseveh, Abdülmecid Muhammed İsmail, *Menhecü't-tevfîk ve't-tercîh beyne muhtelefi'l-hadîs ve eseruhû fî'l-fikhi'l-İslâmî*, Dârü'n-Nefâis, Ürdün 1997/1417.

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I-V, thk. Muhammed Avvame, Darü'l-Yüsr, Medine; Darü'l-Minhac, Cidde 2016/1437.
- Sübkî, Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî ve Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali İbnü's-Sübkî, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc: şerh 'alâ Minhâci'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl li'l-Kadı el-Beyzâvî*, I-III, thk. Şaban Muhammed İsmail, Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, Kahire 1981/1401.
- Şa'bân, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fikh)*, Çev.: İbrahim Kâfi Dönmez, TDV Yayınları, Ankara 2012.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y.
- , *el-Üm (İhtilâfu'l-hadîs)*, cilt: I-X, thk. Rıfat Fevzi Abdu'l-Muttalib, Dârü'l-Vefâ, 2001/1422.
- Şâycî, Abdürrezzak b. Halife eş-Şâycî ve Seyyid Muhammed Seyyid Nuh, *Menâhicu'l-muhaddisîn fî rivâyeti'l-hadîs bi'l-ma'nâ*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998/1419.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl*, I-II, thk. Ebû Hafs Sâmî b. el-'Azzî el-Eserî, Dâru'l-Fazile, Riyad 2000/1421.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf eş-Şîrâzî, *el-Lüm'a fî usûli'l-fikh*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi; Muhyiddîn Müstû, Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, Dimaşk 1995/1416.
- , *el-Ma'ûne fî'l-cedel*, nşr. Ali b. Abdilaziz el-'Umeyrinî, Menşûrâtı Merkezi'l-Mahtûtât ve't-Türâs, 1987/1407.
- Şüteyvi, Muhammed b. Ali el-Ceylânî eş-Şüteyvi, *et-Tercih beyne'l-ahbâr işkâliyyetü't-teâruz fi'n-nassi'd-dînî*, Mektebetu Hasan el-Asriyye, Beyrut 2017/1438.
- Taş, Aydın, Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani'nin *Hukuk Anlayışı (Usul Anlayışı)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2003.
- Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî, *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Dârü's-Selâm, Kahire 2010/1431.
- Tilimsânî, Ebû Abdullah eş-Şerîf Muhammed b. Ahmed b. Ali et-Tilimsânî, *Miftâhu'l-vusûl ilâ binâi'l-fürû' 'ale'l-usûl; Kitâbu mesârâti'l-galat fî'l-edille*, thk. Muhammed Ali Ferkus, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke 1998/1419.
- Tirmizî, Ebî İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü et-Tirmizî*, thk. Hâlid Abdülganî Mahfûz, 4. Baskı (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011).

- Tsiligkir, Chamnti, (2008), *Hadis Rivayetinde Fakih Ravinin Rolü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tûfî, Süleyman b. Abdülkavî b. Abdülkerim, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, I-III, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Vizâratü's-Şu'ûni'l-İslâmiyye ve'l-evkâf ve'd-da've ve'l-irşâd, Suud 1988/1419.
- Ubeydât, Halid Muhammed Ali Ubeydât, *el-Menâhicü'l-usûliyye fî mesâliki't-tercîh beyne'n-nusûsi's-şer'iyye*, Dârü'n-Nefâis, Amman 2012/1433.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992.
- Urmevî, Ebû's-Sena Siracüddin Mahmûd Sirâceddîn el-Urmevî, *et-Tahsîl mine'l-mahsûl*, I-II, thk. Abdülhamîd b. Ali Ebû Zenîd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1408/1988.
- Uteybî, Gâzî b. Mürşid, "et-Tercîh bi kesrati'r-ruvât", *Mecelletü Câmiati Ümmi'l-Kurâ*, sayı: 44, 1429, s. 297-364.
- Uzundağ, Mehmet Sait, "Hadislerin Teâruzunda Sem'ânî'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 22, sayı: 2, Elazığ 2017, s. 153-176.
- Veli, Binyunus el-Velî, *Davâbitü't-tercîh 'inde vukû'i't-te'âruz lede'l-usûliyyîn*, Mektebetu Edvai's-Selef, Riyad 2004/1425.
- Yıldırım, Enbiya, *Hadiste Metin Tenkidi; Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009.
- , *Hadisçiler ve Çelişki –Beyhakî ve İbnu'l-Cevzî Örneği-*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009.
- , "Hadislerin Teâruzunda Âmidî'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri", Uluslararası Seyfuddîn Âmidî Sempozyumu Bildirileri, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009, s. 515-536.
- , "Hadislerin Manayla Rivayeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, Sivas 1996, s. 279-314.
- Yılmaz, Fethullah, *Fethu'l-bârî'de İhtilaflı Hadislerin Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- Yılmaz, Orhan, "İbn Kayyım'a Göre Delil Olma Yönünden Hadislerin Tercihine Dâir Kriterler", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/3 (2013/3), s. 111-122.
- Zagîr, Lütfî b. Muhammed ez-Zagîr, *et-Teâruz fî'l-hadîs*, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 2008/1428.

Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* I-XXXX, thk. Abdü'l-kerîm el-Uzbâvî, Matba'atu Hukûmeti Kuveyt, Kuveyt 1979/1379.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Muhammed Avvame ve Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut- Lübnan 1995/1416.

Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşî, *Bahrü'l-muhîf fî usûli'l-fikh*, I-VI, nşr. Abdülkadir Abdullah Ani, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1992.

Zeydân, Abdülkerim, *Fıkıh Usûlü*, Çev.: Ruhi Özcan, İFAV, İstanbul 1993.

Zühaylî, Muhammed Mustafa ez-Zühaylî, *el-Veciz fî usûli'l-fikhi'l-İslâmî*, I-II, Dârü'l-Hayr, 2. Baskı, Dımaşk 2006/1427.

Zürakî, Âdil Abdu's-Şekûr ez-Zürakî, *Kavâ'idü'l-ilel ve karâinu't-tercîh*, <http://www.sunnah.org.sa/>.

Özgeçmiş

1993 yılında Kırıkkale’de doğdu. Lisans öğrenimini 2016 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde tamamladı. Aynı yıl Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi’nde Hadis alanında yüksek lisans eğitimine başladı. 2017 yılında Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Dini İlimler Fakültesi’ne Hadis alanında araştırma görevlisi olarak atandı, halen aynı üniversitede görevine devam etmektedir.

